

ORTADOĞU VE GÖÇ

Journal of Middle East and Migration Studies



ORTADOĞU VE GÖÇ

Aralık/December 2020



ORTADOĞU VE GÖÇ

Journal of Middle East and Migration Studies

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Zeynep Sağır, Raymond F. Paloutzian
RELIGIOUS ATTITUDES, DEMOGRAPHIC VARIABLES, AND
PREJUDICE TOWARD SYRIAN REFUGEES IN TURKEY: LOCAL
DATA AND INTERNATIONAL DIFFERENCES
DİNİ TUTUM, DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER VE TÜRKİYE'DEKİ
SURIYELİ MÜLTEÇİLERE YÖNELİK ÖNYARGI: YEREL VERİLER
VE ULUSLARARASI FARKLILIKLAR

Inas Abbad Alessa, Ali Yousef Salhi
UNDERSTANDING THE FACTORS AFFECTING THE ADOPTION
OF E-LEARNING BY TEACHERS FROM EAST JERUSALEM
SCHOOLS

DOĞU KUDÜS OKULLARINDAKİ ÖĞRETMENLERİN E-
ÖĞRENMEYE ADAPTASYONLARINI ETKİLEYEN
FAKTÖRLERİN ANLAŞILMASI

M. Fatih Kanter
REFİK HALİT KARAY'IN SÜRGÜN ROMANINDA ORTA DOĞU
İZLENİMLERİ
MIDDLE EAST IMPRESSIONS IN REFİK HALİT KARAY'S
SÜRGÜN NOVEL

Semih Bekçi
YEMEN MERKEZLİ BÂ ALEVİ TARİKATİNİN ENDONEZYA'DA
DİNİ VE SİYASİ ETKİLERİ
RELIGIOUS AND POLITICAL EFFECTS OF YEMEN-CENTERED
BÂ ALEVİ SUFİ ORDER IN INDONESIA

Taner Namlı
BEKİR YILDIZ'IN DEMİR BEBEK ADLI ESERİNDE
GÖÇMENLİĞİN VE SINIRIN DIŞINDA KALMANIN TRAJİĞİ
THE TRAGEDY OF IMMIGRATION AND OF STAYING OUT OF
THE BORDER IN BEKİR YILDIZ'S BOOK NAMED DEMİR BEBEK

ESER DEĞERLENDİRMELERİ / BOOK REVIEWS

İbrahim Efe
Sam Dagher, *Assad or We Burn the Country: How One Family's
Lust for Power Destroyed Syria*, New York: Little, Brown,
2019, 592.

Muhammed Mücahid Dalkılıç
Ruhat Yaşar, *Suriye'den Türkiye'ye Gerçek Mülteci Hikâyeleri*,
Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Ortadoğu ve Göç Araştırmaları
Merkezi, 2020, 341.

Cilt/Volume 10
Sayı/Issue 20
Aralık/December 2020

p-ISSN: 2718-0980
e-ISSN: 2757-5144





ORTADOĞU VE GÖÇ

Journal of Middle East and Migration Studies

Cilt/Volume 10

Sayı/Issue 20

Aralık/December 2020

“Ortadoğu ve Göç” dergisi yılda iki sayı olarak yayınlanan hakemli, bilimsel ve süreli bir yayındır. Yayınlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayınlanan yazıların yayın hakkı dergimize ait olup izinsiz olarak kısmen veya tamamen bir başka yerde yayınlanamaz.

Journal of Middle East and Migration Studies is a peer-reviewed, academic, periodical journal published twice a year. Facts and opinions published in the Journal of Middle East and Migration Studies express solely the opinions of the respective authors. Articles in the Journal are copyrighted publication of the Journal of Middle East and Migration Studies and cannot be published without permission.

Eski Adı/Previous Title: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Eski Adla Yayınlanan Sayılar/Year Range of Publication with Former Title: 2011-2020 Vol. 1, no. 1 – Vol. 10, no. 19

Eski ISSN/Formal ISSN: 2146-4561

ORTADOĞU VE GÖÇ

JOURNAL OF MIDDLE EAST AND MIGRATION STUDIES

p-ISSN: 2718-0980

e-ISSN: 2757-5144

SAHİBİ / OWNER

Kilis 7 Aralık Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü adına/ on behalf of Kilis 7 Aralık University Graduate Education Institute DOÇ. DR. MEMET KULE

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / RESPONSIBLE MANAGER

DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET FATİH GÜLOĞLU Kilis 7 Aralık Üniversitesi

EDİTÖRLER KURULU / EDITORS

DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDULLAH ALTUNCU (Başkan) Kilis 7 Aralık Üniversitesi
DOÇ. DR. İBRAHİM EFE Kilis 7 Aralık Üniversitesi
DR. OSMAN ÜLKER Kilis 7 Aralık Üniversitesi
DR. ÖĞR. ÜYESİ ERDİNÇ GÜLCÜ Kilis 7 Aralık Üniversitesi

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

PROF. DR. M. DOĞAN KARACOŞKUN (KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. MUSA YILDIZ (GAZİ ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. CENGİZ TOMAR (AHMET YESEVİ ÜNİVERSİTESİ/KAZAKİSTAN)
PROF. DR. HALİL İBRAHİM ZEYBEK (GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. M. RUHAT YAŞAR (KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. NUH ARSLANTAŞ (MARMARA ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. ALİ BALCI (SAKARYA ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. TİM JACOBY (THE UNIVERSITY OF MANCHESTER/İNGİLTERE)
PROF. DR. AYTAÇ YILDIZ (ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. MEHMET ALİ YILDIRIM (KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ. DR. MURAT YEŞİLTAŞ (ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ. DR. İSMAİL NUMAN TELCİ (SAKARYA ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ. DR. MAHMUT KAYA (HARRAN ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ. DR. YASSER TARSHANY (ALMADINAH INT. UNIVERSITY/ MALEZYA)
DR. CHİNG-AN CHANG (NATİONAL CHENGCHİ ÜNİVERSİTY/TAYVAN)
DR. ÖĞR. ÜYESİ MÜZEYYEN PANDIR (IŞIK ÜNİVERSİTESİ)
DR. ÖĞR. ÜYESİ FATİH YAMAN (İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ)
DR. MOHAMMED SULIMAN SHBAIR (ALAZHAR UNIVERSITY/GAZZE/FİLİSTİN)
DR. FOUAD BENDIFALLAH (UNIVERSITY OF MONTRÉAL/KANADA)

DİL EDİTÖRLERİ / LANGUAGE EDITORS

ARŞ. GÖR. GÜLTEN SİLİNDİR KERETLİ (İNGİLİZCE)
ARŞ. GÖR. HAMİDULLAH GENÇ (İNGİLİZCE)
ARŞ. GÖR. MURAT YILMAZ (ARAPÇA)
ÖĞR. GÖR. ENVER BURAK BADIN (ARAPÇA)
DR. ÖĞR. ÜYESİ MUHARREM ŞAHİNER (FRANSIZCA)
ARŞ. GÖR. SAFİYE MERVE ÖZKALDI (İBRANİCE)
ARŞ. GÖR. EMİNE ZEYTUNLU (FARŞÇA)

SEKRETARYA / SECRETARIES

ARŞ. GÖR. M. YAŞIN ÇAKIR
ARŞ. GÖR. M. MÜCAHİD DALKILIÇ
ARŞ. GÖR. MUSTAFA KOYUNCU

GRAFİK TASARIM / GRAPHIC DESIGN

ÖĞR. GÖR. KADİR POLAT

DANIŐMA KURULU / ADVISORY BOARD

PROF. DR. ŐNASI GÜNDÜZ (İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. MUHİTTİN ATAMAN (ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. MUSTAFA ÖZTÜRK (İZMİR DEMOKRASİ ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. MEHMET MAHFUZ SÖYLEMEZ (İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. NURETTİN GEMİCİ (İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. ENVER ÇAKAR (FIRAT ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. İSMAIL DEMİREZEN (İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. SAMİ KILIÇ (FIRAT ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. M. FATİH KANTER (KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. HALİL ALDEMİR (KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ. DR. YASİN MERAL (ANKARA ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ. DR. MUAZZEZ HARUNOĞULLARI (KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ. DR. LÜTFİ SUNAR (İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ)
DR. ÖĞR. ÜYESİ ZEYNEP SAÇIR (FIRAT ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ. DR. OMAR HASAN ALAMERİ (KUWAIT INTERNATIONAL LAW SCHOOL/KUVEYT)
DR. MONA MOHAMMED YOUNES (LEBANESE UNIVERSITY/LÜBNAN)
DR. ENAS M. I. ALQODSI (ABU DHABI UNIVERSITY/BAE)

KAPSAM / SCOPE Sosyal Bilimler-Social Sciences

BASIM YERİ / PLACE OF PUBLICATION Kilis 7 Aralık Üniversitesi Matbaası

BASIM TARİHİ / PUBLICATION DATE Aralık 2020 / December 2020

YAZIŐMA ADRESİ / CORRESPONDENCE Kilis 7 Aralık Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü KİLİS

e-posta: ortadoguvegoc@kilis.edu.tr

Tel: +90 348 814 26 66

http://www.dergipark.org.tr/tr/pub/ortadoguvegoc

HAKEM KURULU / REFEREE BOARD

“Ortadoğu ve Göç” dergisi, uluslararası bir dergi olup en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır. Journal of Middle East and Migration Studies, an international journal it is, uses a double-blindreview carried out by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential.



İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN/ FROM EDITOR/ كلمة رئيس التحرير
274-276

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Zeynep Sagir, Raymond F. Paloutzian

RELIGIOUS ATTITUDES, DEMOGRAPHIC VARIABLES, AND PREJUDICE TOWARD SYRIAN REFUGEES IN TURKEY: LOCAL DATA AND INTERNATIONAL DIFFERENCES
DİNİ TUTUM, DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER VE TÜRKİYE'DEKİ SURIYELİ MÜLTECİLERE YÖNELİK ÖNYARGI: YEREL VERİLER VE ULUSLARARASI FARKLILIKLAR

-----279-304-----

Inas Abbad Alessa, Ali Yousef Salhi

UNDERSTANDING THE FACTORS AFFECTING THE ADOPTION OF E-LEARNING BY TEACHERS FROM EAST JERUSALEM SCHOOLS
DOĞU KUDÜS OKULLARINDAKİ ÖĞRETMENLERİN E-ÖĞRENMEYE ADAPTASYONLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN ANLAŞILMASI

-----305-348-----

M. Fatih Kanter

REFİK HALİT KARAY'IN SÜRGÜN ROMANINDA ORTA DOĞU İZLENİMLERİ
MIDDLE EAST IMPRESSIONS IN REFIK HALIT KARAY'S SÜRGÜN NOVEL

-----349-377-----

Semih Bekçi

YEMEN MERKEZLİ BÂ ALEVÎ TARİKATININ ENDONEZYA'DA DİNÎ VE SİYASİ ETKİLERİ
RELIGIOUS AND POLITICAL EFFECTS OF YEMEN-CENTERED BÂ ALEVÎ SUFİ ORDER IN INDONESIA

-----379-400-----

Taner Namli

BEKİR YILDIZ'IN *DEMİR BEBEK* ADLI ESERİNDE GÖÇMENLİĞİN VE SINIRIN DIŞINDA KALMANIN TRAJİĞİ
THE TRAGEDY OF IMMIGRATION AND OF STAYING OUT OF THE BORDER IN BEKİR YILDIZ'S BOOK NAMED *DEMİR BEBEK*

-----401-419-----

ESER DEĞERLENDİRMELERİ / BOOK REVIEWS

İbrahim Efe

Sam Dagher, *Assad or We Burn the Country: How One Family's Lust for Power Destroyed Syria*, New York: Little, Brown, 2019, 592.

-----423-427-----

Muhammed Mücahid Dalkılıç

Ruhat Yaşar, *Suriye'den Türkiye'ye Gerçek Mülteci Hikâyeleri*, Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Ortadoğu ve Göç Araştırmaları Merkezi, 2020, 341.

-----429-437-----

EDİTÖRDEN

Değerli Okurlar,

2011 yılında yayın hayatına başlayan Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2020 Aralık sayısından itibaren Ortadoğu ve Göç dergisi adıyla okuyucuyla buluşacaktır. Bu sayıyla 10. yılını tamamlayan dergimiz, bu sayıdan itibaren Ortadoğu ve göç konularına yönelik kapsamlı ve nitelikli yazılarla okurlarını buluşturma noktasında ilerleyecektir.

Dergimizin bu sayısında beş araştırma makalesi, iki kitap tanıtımı bulunmaktadır. Ortadoğu ve Göç dergisi, Ortadoğu coğrafyası ve göç olgusu üzerine akademik çalışmalar yapan araştırmacıların katkılarıyla yazar kadrosunu genişletip daha nitelikli yazılara yer vermeye çalışırken diğer yandan da uluslararası standartları yakalamış akademik bir yayın organı olma yolunda uluslararası veri tabanı ve indekslerde taranmaya gayret ederek hedeflenen noktaya sağlam adımlarla ilerlemektedir.

Ortadoğu ve Göç dergisi olarak dergimize katkı sağlayan yazarlara, hakemlere, dergimizin kurullarında görev yapan bilim insanlarına teşekkür eder ve makalelerin ilgili okuyuculara yararlı olmasını dileriz. Saygılarımızla.

Dr. Abdullah ALTUNCU

FROM EDITOR

Dear Readers,

Kilis 7 Aralık University Journal of Social Sciences, which started its publication life in 2011, will meet with the readers under the name of Journal of Middle East and Migration Studies as of December 2020. Completing its 10th year with this issue, our journal will continue to bring its readers together with comprehensive and qualified articles on the Middle East and migration studies.

This issue of our journal contains five research articles and two book presentations. The Journal, with the contributions of researchers who conduct academic studies on the Middle East and the phenomenon of immigration, is trying to expand its scope and include more qualified articles, while on the other hand, it is taking firm steps towards the targeted point by trying to be scanned in international databases and indexes in order to reach international standards.

As Journal of Middle East and Migration Studies, we would like to thank the authors, reviewers and academics working on the boards of our journal and wish the articles to be useful to the relevant readers.

Regards.

Dr. Abdullah ALTUNCU

كلمة رئيس التحرير

القراء الأعزاء:

سنلتقي مجلة العلوم الاجتماعية لجامعة كليس 7 أرالق التي بدأت مسيرتها في عام 2011 مع القراء تحت اسم مجلة الشرق الأوسط والهجرة اعتباراً من ديسمبر 2020. وذلك بعد استكمال عامها العاشر بهذا العدد، وستتقدم مجلتنا من خلال الجمع بين قرائها والمقالات الشاملة والمؤهلة حول قضايا الشرق الأوسط والهجرة.

تحتوي مجلتنا في هذا العدد خمس مقالات بحثية وتعريفياً بكتابين. تحاول مجلة الشرق الأوسط والهجرة بمساهمات الباحثين الذين يجرون دراسات أكاديمية عن جغرافية الشرق الأوسط وظاهرة الهجرة توسيع طاقم كتابها وتضمن المزيد من المقالات المؤهلة، ومن ناحية أخرى فإنها تتخذ خطوات حازمة نحو هدفها من خلال عملية المسح الضوئي في قواعد البيانات والفهارس الدولية حتى تصبح أكاديمية وتحقق المعايير الدولية.

وبصفتنا القائمين على مجلة الشرق الأوسط والهجرة نود أن نشكر الكتاب والحكام والعاملين في إدارة مجلتنا، ونتمنى أن تكون المقالات مفيدة للقراء المهتمين. مع خالص تحياتنا

د. عبد الله ألتونجو

ORTADOĞU VE GÖÇ
ARAŞTIRMA MAKALELERİ /
RESEARCH ARTICLES

Journal of Middle East and
Migration Studies

2020/2 | CİLT: 10 | SAYI: 20

RELIGIOUS ATTITUDES, DEMOGRAPHIC VARIABLES, AND PREJUDICE TOWARD SYRIAN REFUGEES IN TURKEY: LOCAL DATA AND INTERNATIONAL DIFFERENCES

Zeynep Sagir
Ph.D., Assistant Professor
Firat University, Psychology of Religion
zeynepsagir@firat.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-9214-185X>

Raymond F. Paloutzian
Ph.D., Professor
Westmont College, Psychology
paloutz@westmont.edu
<https://orcid.org/0000-0003-2601-3742>

Abstract

Prejudice against people of ethnic groups different than one's own can be central to intergroup conflict. A person's religiousness may function to either facilitate or retard prejudices, depending upon whether the way the religion is held fosters perceiving others as outsiders and in an "us versus them" manner. These considerations raise concerns about increased expression by

Republic of Turkey citizens of attitudes against the Syrian refugees that fled to Turkey between 2011 and 2019. The present study used quantitative methods to examine prejudice against Syrian war refugees and asylum seekers as related to religious attitudes and demographic variables in 400 Turkish Muslims in rural Eastern Anatolia, making this a unique dataset that adds to the international pool of information about religion and prejudice. Analyses of measures of social distance from others, feelings toward the outgroup, and religious attitudes showed that prejudice decreased as religious attitudes became more positive, and that women's religious attitudes were more positive than those of men. Participants with lower monthly income had significantly higher religious attitudes and lower social distance scores than those with high income. People studying Engineering, Education, and Arts and Science showed greater prejudice than those studying Theology. The findings help expand our knowledge base of the relation between religion and prejudice, and document differences between the present findings and those of studies of this relationship in other countries and religions.

Keywords: Prejudice, Religiosity, Religious Attitudes, Social Distance, Syrian, Refugees, Islamic Attitudes.

DİNİ TUTUM, DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER VE TÜRKİYE'DEKİ SURIYELİ MÜLTECİLERE YÖNELİK ÖNYARGI: YEREL VERİLER VE ULUSLARARASI FARKLILIKLAR

Özet

Etnik gruplardan insanlara karşı olan önyargı kişinin kendisinin gruplar arası çatışmada merkezde bulunabilmesinden farklıdır. Bir kişinin dindarlığı, dinin “biz ve onlar” şeklinde başkalarını yabancı olarak algılamayı teşvik edip etmediğine bağlı olarak önyargıların ortaya çıkmasını kolaylaştırabilir ya da

yavaşlatabilir. Bu hususlar, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının 2011-2019 yılları arasında Türkiye'ye göçen Suriyelilere yönelik tutumlarda daha fazla ifade edilmesi konusunda endişeler uyandırmaktadır. Bu araştırmada, Doğu Anadolu'da 400 Türk-Müslüman'ın dini tutumu ve demografik değişkenlerle ilişkili olarak Suriyeli mülteci ve sığınmacılara yönelik önyargılı tutumlarını incelemek için nicel yöntem kullanılmıştır. Böylelikle, din ve önyargı konusunda uluslararası bilgi havuzuna özgün bir veri seti eklenmiştir. Öteki ile sosyal mesafe, dış gruba yönelik duygular ve dini tutum konusundaki analizler, dini tutumların daha olumlu hale gelmesiyle önyargının azaldığını ve kadınların dini tutumlarının erkeklerden daha olumlu olduğunu göstermiştir. Aylık geliri daha düşük olan katılımcılar, yüksek gelire sahip olanlara göre önemli ölçüde daha yüksek dini tutumlara ve daha düşük sosyal mesafe puanlarına sahiptir. Mühendislik, Eğitim ve Fen-Edebiyat fakültesinde okuyan insanlar, İlahiyat okuyanlardan daha fazla önyargı göstermiştir. Bulgular, din ve önyargı arasındaki ilişkiye dair bilgi tabanımızı genişletmeye yardımcı olmakta ve mevcut bulgular ile diğer ülkelerde ve dinlerde bu ilişkiyle ilgili çalışmaların bulguları arasındaki farklılıkları ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ön yargı, Dindarlık, Dini Tutumlar, Sosyal Mesafe, Suriyeliler, Mülteciler, İslami Tutumlar.

Introduction

The civil war that began in Syria in 2011 directed millions of people into other countries in a wave of forced migration – a decade-long phenomenon that turned into a mass movement (Aksit, Bozok & Bozok, 2015). According to the UNHCR (2019), 68.5 million people were forcibly displaced worldwide by the end of 2018, 40 million were internally displaced, 25.4 million were refugees, and 3.1 million were asylum seekers. During this period, Turkey received more than 3.5 million Syrian refugees of all ages. Because of this, it is important to assess whether Turks have

prejudicial attitudes towards the Syrians. In addition, because the vast majority of the Syrians are Muslims and Turkey also has a majority Muslim population, it is valuable to access whether any prejudicial attitudes the Turks might have are related to their own religiousness. The goal of the present study was threefold: (1) to examine of local attitudes of Turks toward Syrians, (2) to add to the international knowledge of the relationship between religion and prejudice as manifest in a unique, understudied sample (3) to explore the degree to which the theoretical understanding of the relationships between religiousness and prejudice extrapolate sufficiently well to validly apply to that relationship in the present study, or perhaps in Turkey more generally, or whether some alternative theoretical conceptualization is necessary.

Context

Universities can attract people from different countries and host people of different colors and cultural identities. These differences may play a role in strengthening intercultural communication and understanding, but may also have the reverse effect if the outgroup enters a host country too quickly. The massive influx of immigrants in Turkey between 2011 and 2019 may have caused Turkish university students to adopt prejudicial attitudes towards those with different identities. Specifically, the sudden and large migration of Syrian war refugees may have brought about a psychosocial problem in which cultural differences are less accepted, tolerance decreased, and desired distance from *the other* increased. A number of prejudiced statements toward Syrian refugees have recently been stated by Turkish students: E.g., “They flee from war here and settle in universities without exams, take shelter in state dormitories free of charge and receive our scholarship.” A significant portion of these expressions may be related to lack of knowledge of the individual target of the communication and the lack of adequate contact between the two cultural groups. Thus the existence of social distance between

groups may not only be caused by prejudicial attitudes, but also can be transformed into discriminatory behaviors such as insults, scorn, and exclusion. This circumstance then sets the stage for the marginalization of the mass of Syrian refugees and the feeling that they are second-class.

Importantly, in addition to the present study examining prejudicial attitudes of Turks towards Syrians, it assessed the relationship between prejudice and religious attitudes in one predominantly Muslim population toward others also of a predominantly Muslim population. It follows upon a long series of international research that documents a non-uniform relationship between religiousness and prejudice in the US (Allport, 1954; Allport & Ross, 1967; Batson, Schoenrade & Ventis, 1993; Donahue, 1985; Donahue & Nielsen, 2005), and that has been extended to Eastern Europe (Poland: Socha, 1999) and the Middle East (Iran: Ghorbani & Watson, 2006; Ghorbani, Watson & Mirhasani, 2007). In general, religiousness may facilitate or retard prejudice, depending on other factors and even if religious differences are minimal (Yapıcı, 2004; Donahue & Nielsen, 2005; Kite & Whitley, 2016).

In a study of 97 Muslim refugees in Turkey, Çetin (2019) found that religious participation had a negative relationship with prejudice and a positive relationship with social inclusion. In a study with similar results, Ben-Nun Bloom et al. (2019) found that religious attitudes towards Jewish (in-group) and non-Jewish (out-group) immigrants in Jerusalem affected whether they were more tolerant. The results showed that an individual's religious identity was associated with a more tolerant attitude towards the in-group, compared to the out-group. Contrary to these data, Deslandes and Anderson (2019) examined 43 studies in their meta-analysis of the relationship between religiousness and prejudice. The two most important conclusions were that what is meant by “religion” is “religiously affiliated” and not religiosity; thus, it tends to be

religiously affiliated samples that have negative attitudes towards refugees and immigrants, so that they are more likely than others to be the targets of prejudice. Another study (Cowling & Anderson, 2019) examined both Muslims and Christians for the degree of association between religiousness and prejudice towards asylum seekers in Malaysia. The most important result showed that there was greater prejudice towards refugees from a religion different from one's own – more negative attitudes toward the out-group member. Finally, a study of people in the general population in the USA found that Agreeableness was negatively related to prejudice toward Syrian refugees, Extroversion and Conscientiousness were positively associated with prejudice, and religious orientation added slightly to those relationships (Carlson et al., 2019).

Research on the populations noted above is important as both a contribution to the international scientific literature and as a useful source of information for making sound policy decisions that affect the lives of the citizens of a host country, refugees in that country, and other migrants. The present study is intended to contribute to the establishment of social policies that inhibit verbal and physical attacks against others, made manifest by prejudices.

Uniqueness of the Present Research

The number of psychological studies of people who have been seeking asylum in Turkey is small, and there are fewer studies of Syrian war refugees. Thus, the present research begins to fill a gap in the international psychological research literature on the relationships between religiousness and prejudice. Although the issue of prejudicial attitudes of Turkish people towards Syrian asylum seekers has attracted some public attention, the studies are few. Özkeçeci (2017) examined prejudice towards asylum seekers by means of a questionnaire administered to 310 people living in Istanbul and Sanliurfa. She found that as the quality of contact increased, positive feelings increased. At the same time, perception

of realistic and symbolic threats, negative stereotypes, negative affect towards the outgroup, and perception of social distance decreased. Yanbolloğlu (2018), on the other hand, examined the attitudes of 303 Turkish citizens towards Syrian asylum seekers and various factors that may explain them. The results indicated that positive contact with Syrian refugees was associated with the Turk's positive feelings toward them, and negative contact was associated with increased negative feelings toward them. A decade before the Syrian war, Bikmen (1999) studied the attitudes and stereotypes of Turks towards different ethnic groups and found that social contact with people in specific groups may decrease as contact with all ethnic groups' increases. Bikmen also observed that a negative bias toward an out group decreased as it's socioeconomic status increased. Thus, in addition to a group's ethnic identity, its social class is also a determinant of prejudice. Erişen (2018) proposes that social distance is an important factor that increases prejudice and negative feelings towards Syrians – a notion that may parallel research findings on similar phenomena in international research on prejudice.

Not all of the studies focus on bias against Syrians (e.g., Bikmen, 1999), but those few that do focus on prejudice towards Syrians have all been carried out in highly populated provinces such as Sanliurfa, Istanbul, and Bursa. However, there may be differences in the cultural identities and their attitudes towards Syrian refugees and those of people in the more rural Turkish provinces. Therefore, there is a need for parallel research in the more rural areas (Özkeçeci, 2017; Yanbolloğlu, 2018) in Turkey and internationally. The present study aimed to help fill this void by being conducted in the province Elazığ, Eastern Anatolia, and thus provide a unique contribution. One important datum that makes the present study valuable is that it is first to explore prejudice toward and social distance from Syrians living in a rural Turkish province, which hosts more Syrian war refugees than the total number in Poland, Denmark, Norway, and Portugal – a not small

slice of Western Europe. Extending this point, the present study examines the relationship between prejudice and religious attitudes in particular, in a predominantly Islamic cultural context for both the host and immigrant peoples.

Conceptual and Theoretical Framework

A set of variables may be at work in the participants' lives that would theoretically facilitate both compassion and harmony between the host and migrant groups as well as tension between them. They are similar in that both groups are comprised of students, they attend the same university in the same location, are from two countries of predominantly the same religion, and are generally at equivalent economic levels. They are also equivalent in gender. These factors would seem to foster a sense of equality, hospitality, and equanimity in the host group. However, an opposing set of processes may instead foster suspicion, competition, or conflict between the groups. The host group may feel like the immigrant group is trying to take what does not belong to them (e.g., jobs, healthcare resources, housing, money, educational opportunities) and may be tired of the immigrants needing and asking for help. Because of this, any compassion the host group initially felt for the immigrants may have dissipated, become stale, and tainted with negative feelings such as resentment.

The prejudicial attitudes as manifest in a desire to keep a larger social distance from the immigrants might not be assessed in an unconfounded or nonreactive way by asking participants directly if they are prejudiced. But they are more likely to be assessed in two less direct, more nonreactive ways, by asking them a set of questions that tap the desired social distance between the two groups, and by asking them indicate on a "thermometer" how they felt about the immigrant group. These two instruments, as well as the measure of religious attitudes, are presented below.

Research Questions and Hypotheses

The main question of this study is: “*What is the relationship between prejudice toward Syrian immigrants and religious attitudes in Turkish students in Eastern Anatolia?*” Based on this basic question, the research also seeks to illuminate the relationship between prejudiced attitudes and various demographic variables (gender, income level, field of education). The research hypotheses were:

H₁. There is an overall relationship between prejudice and religious attitudes. This overall relationship is evident as follows.

- a. There is a posture of social distance by Turkish students toward Syrian students, especially manifest in those participants whose field of education does not connote stronger religiousness.
- b. There is an inverse relationship between religious attitudes and social distance.
- c. There is a positive relationship between religious attitudes and feelings (cold-warm) of the Turkish students toward the Syrian students.

H₂. Turkish students have negative (cold) feelings towards Syrian students to a degree greater than would be expected based on their self-reported initial feelings toward them.

- a. These feelings are related to religious attitudes and various demographic variables (gender, income level, field of education).

Method

Participants

A set of 425 questionnaires was initially distributed to potential research participants. Of these, 25 were incomplete or incorrectly filled out and, therefore, deleted from the study. This left a final sample of 400 undergraduate students at Firat

University, Elazığ, Turkey, who participated in the study between February and May 2019.

Multi-stage cluster sampling was used to generate the sample, with an N = 100 in each of the following fields of study: Engineering, Theology, Arts and Sciences, and Education. There were 200 men and 200 women. Their mean age was 22.1 years, with 7 aged 18 (categorized as adolescents), 386 between 19-30 (young adults), and 7 between 31-38 (middle adults). The places from which they came as primary residences were as follows: from a small village of population size less than 2000, N = 66 (16.5%); from a town of size between 2000-20.000, N = 8 (2%); from a district of size more than 5000, N = 68 (17%); from a province of size more than 20.000, N = 176 (44%); from a big city of size more than 750.000, N = 82 (20.5%). When asked whether or not they lived in a multicultural environment, 46% (184) said “yes” and 54% (N = 216) said “no”. Ninety percent (N = 360) were employed when participating in the study; 10% (N = 40) were not. Their monthly income levels (in Turkish Lira [TL]) were 1-999 (N = 35), 1000-1999 (N = 94), 2000-2999 (N = 103), 3000-3999 (N = 81), 4000-4999 (N = 40), and 5000+ (N = 47).

Questionnaire

Demographic information. The questionnaire consisted of 4 parts. The first part asked for demographic information and consisted of 10 questions that asked the participants for their age, gender, field of education, where they lived most of their life, whether where they lived was multicultural, their attitude upon their first encounter with a foreign person (i.e. a person from another country with a different ethnic identity), income level, and marital status.

Bogardus Social Distance Scale. The Social Distance scale developed by Bogardus (1925) to measure national and racist attitudes consists of 7 items. It was adapted into Turkish by Balaban (2013) as a 6-item measure. Balaban found Cronbach's Coefficient Alpha, an index of internal consistency, to be .93. The Cronbach

Alpha for the dataset in the present study value was .83, thus reflects high reliability and useful for research. The participants rated each item from 1 (never disturbed) to 7 (very uncomfortable). The set of items ask about one's boss being a Syrian, working with a Syrian, living on the same street with a Syrian, having a Syrian neighbor, or a Syrian close friend, or being married to a Syrian. In this 6-item version of the scale, the total score that corresponds to the lowest possible social distance is 6, and the total score that corresponds to the highest possible social distance is 42. A lower score reflects little or no discomfort, whereas a higher score reflects a greater discomfort and bias toward keeping one's distance from the other.

Feeling Thermometer. The feeling thermometer scale (Esses, Haddock & Zanna, 1993) adapted to Turkish by Balaban (2013) assesses prejudicial attitudes as a measure of the participant's emotional state as analogous to a temperature. It is a single-item scale for which selecting 0 "degrees" indicates very cold (negative) feelings and 100 degrees represents very warm (positive) feelings. Warmer (higher) scores correspond to lower prejudice. In the present study, this measure was adapted as the "Feeling Thermometer" for use with the Syrian students as the target population. It asked participants to indicate their feeling toward members of the immigrant group from very low to very high, by placing a mark on a diagram of a thermometer with "0" (low) at the bottom and "100" (high) at the top, with instructions that indicate that "100" is more favorable.

The Ok Religious Attitude Scale. This scale (Ok, 2011 for the Turkish version, 2016 for the English version) assesses religious attitudes in an Islamic context by means of 8 items broken down into 4 categories of 2 items each. Half of the items were negatively worded in order to control for response-set bias. Sample positively worded items are, "I check that I am living my life in line with my

religious values” and “I feel that God helps me when life is difficult.” Sample reverse scored items are, “I feel there is no need for religion” and “I feel religion does more harm than good to people”. Participants are asked to rate their degree of agreement with each item on a 1 (strongly disagree) to 5 (strongly agree) scale. Thus the range of possible scores goes from 8 (lower attitudes toward religion or a religion) to 40 (higher attitudes toward religion or a religion); a higher the score reflects more affirmation of religiousness. In two samples, of 934 and 388 people, Ok (2011) found the alpha coefficient to be .81 and .91. In the present research, it was .88.

Procedure and Data Analyses

All participants volunteered for the study. They were informed that they could cease participation at any time if they were uncomfortable with the questions, and informed about the general purpose of the research and who the researcher was before they filled out the questionnaire. The researcher was present at all times and answered any questions while the participants completed the questionnaire.

The survey was conducted in different locations within the campus. For example, at the beginning of lectures in classes, canteens, students in the garden were selected according to the criteria. It was given to him/her when they voluntarily agreed to complete the questionnaire. There was no time limit. Usually students complete within 15-20 minutes. It is conducted February-March 2019.

Data analyses were performed using the SPSS 22.0 statistical package. Independent samples t-tests were used to assess whether the differences between two groups was significant. Oneway ANOVAs were used to examine differences among the means of more than two groups. Scheffe tests and LSD tests were used to explore specific mean contrasts among the

groups. Pearson correlation coefficients were used to reflect the degree of relationship between two continuous variables.

Results

Initial Encounter

In order to gain an accurate conceptualization of the relationship between key demographic variables, the participants' religious attitudes, and degree of prejudice toward asylum seekers and refugees, it helped to first examine the participants' attitudes toward a person of a different ethnic identity in context of the first encounter with them.

The distribution of attitudes toward a person of different ethnicity upon a first encounter with them is highly skewed in the positive direction. Fifty-three percent (N = 212) of the participants indicated that they had a positive attitude, 44% (N = 176) had a neutral attitude, and only 3% (N = 12) out of the 400 participants had a negative attitude upon first encounter with a person of different ethnicity. Whether the high frequency of positive attitudes was due to simple liking, or to compassion and caring for the well-being of the other as might be assumed upon encountering asylum seekers or refugees, is unclear. Nevertheless, these findings can be compared with the participants' attitudes toward the Syrian immigrants, presented below.

Religious Attitudes and Prejudice: Overall Results

The first question to be asked of the data is whether they show an overall pattern of religious attitudes being associated with prejudice measures. The findings are generally consistent with the hypotheses. As shown in Table 1, the two measures that are indicators of prejudice, social distance and feeling thermometer scores, are both moderately and significantly correlated with favorable religious attitudes such that more religiousness suggests both lower social distance and warmer feelings toward Syrian immigrants.

Table 1. Correlations and descriptive statistics for religious attitude, social distance, and feeling thermometer scores.

Correlations	Rel. Att.	Soc. Dist.	Feeling Th.	
Religious Attitude	---	-.21*	.25*	
Social Distance	-.21*	---	-.66*	
Feeling Thermometer	.25*	-.66*	---	

Descriptive Statistics	Mean	Std. Dev.	Range	Alpha
Religious Attitude	32.62	7.67	1-5	.88
Social Distance	18.61	10.61	1-7	.83
Feeling Thermometer	5.34	2.60	0-10	--

* $p < .001$

The mean scores shown in Table 1 indicate that the most comfortable social distance of the participants towards the Syrians is moderate. A more detailed observation appears when we examine desired social distance for specific actions. For example, the highest social distance score ($M = 4.6$, [1-7 scale] $N = 159$) was indicated for the closest relationship (marrying a Syrian immigrant), and the second highest score ($M = 3.78$ [1-7 scale], $N = 101$) reflected dislike for having a Syrian as one’s employer.

Feeling thermometer scores followed a curve that reflected wide spread of affect from cold to warm. Of the 400 participants, one-fourth ($N = 102$) selected the exact midpoint (50 “degrees”) between very cold (0) and very warm (100). But the distribution was not balanced. Of the remaining 298 participants, 187 selected a feeling toward Syrian immigrants between 0 and 40. At 10-degree intervals, the frequencies for selecting each interval range from 10 – 55. In contrast, the remaining 111 participants indicated their feelings by selecting each of the 10-degree intervals above the 50-

degree midpoint, with the frequencies of selecting each 10-degree interval ranging from 13 – 37. Overall, therefore, approximately one-fourth of the participants felt neutral about Syrian immigrants, and of the remaining three-fourths, approximately 63% felt relatively cold toward the immigrants, and only about 37% felt some degree of warmth toward them.

Demographic Variables, Prejudice, and Religious Attitudes

Gender. It is a well-replicated finding within and across cultures that in general women score higher than men on religiousness by almost any measure (Beit-Hallahmi, 2003, 2014; Paloutzian, 2017). The present study extends the examination of gender differences in religiousness to a nontraditional, non-western cultural context. The present findings replicate the established international findings – the Turkish women had more positive religious attitudes than their male counterparts. They also had lower prejudice toward the Syrians as evident by their lower social distance scores and higher warmth expressed on the feeling thermometer (see Table 2).

Table 2. Means and (standard deviations), and t-test results for the religious attitudes and prejudice measures, by gender.

Variable		N	M	S	sd	t	p
Religious Attitude	Female	200	33,63	6,97	398	2,65	,008
	Male	200	31,61	8,21			
Social Distance	Female	200	18,18	9,77	398	,80	,421
	Male	200	19,04	11,40			
Feeling Thermometer	Female	200	5,45	2,32	398	,78	,432
	Male	200	5,24	2,86			

Gender differences were slight, showing one significance. First, religious attitudes of the Turkish participants differ significantly by gender, $t(398)=2.65$, $p<.01$. Religious attitudes of the women ($M=33.63$) are higher than those of the men ($M =31.61$). Second, social distance scores of Turkish participants toward Syrian

refugees do not differ significantly by gender, $t(398) = .80, p > .05$. The females' social distance scores ($M = 18.18$) are lower than those of the males ($M = 19.04$). Third, the Turkish participants' feeling thermometer scores toward Syrian refugees do not differ significantly by gender, $t(398) = .78, p > .05$. The thermometer scores females ($M = 5.45$) differ only slightly from those of the males ($M = 5.24$).

The prejudice status of the participants did not show a significant difference according to gender (see Table 2). Social distance scores of women ($M = 18.18$) were slightly lower than those for men ($M = 19.04$). Similarly, female participants had more positive feelings towards Syrians ($M = 5.45$) than their male participants ($M = 5.24$). In parallel, Balaban (2013) also found a slight and nonsignificant relationship between social distance and gender.

As shown in Table 2, the religiosity of the participants shows a significant difference according to gender. Females ($M = 33.63$) had higher scores on the religiosity scale than males ($M = 31.61$), consistent with the hypotheses of this study.

Field of education. The number of Syrian students in Turkey increased dramatically during the time of the Syrian war. For example, there were 4 Syrian students at Fırat University in 2011, which increased to 717 in 2019. This increase, in context of the refugee and asylum seeker crisis and some informal evidence of possible anti-Syrian attitudes with the latter being modulated by their somewhat inverse association with religiousness, suggested that the field of education in which Turkish students were enrolled may be related to prejudice against Syrians. Specifically, a hypothesis was that students enrolled in academic disciplines associated with a religion (i.e., Theology) may show lower prejudice scores than students enrolled in other fields of study (i.e., Engineering, Education, and Arts and Science). Three analyses of variance were run on aspects of the data to explore this question. The results appear in Table 3.

Table 3. Means and (standard deviations), and analyses of variance of social distance, feeling thermometer, and religious attitude scores, by field of education.

Field of Education						
Variable	Engineering	Education	Theology	Arts/Science	F	p
Social Distance	19.93 _a (10.42)	19.35 _a (11.00)	14.42 _b (8.65)	20.75 _a (10.61)	7.57	.000
Feeling Thermometer	5.04 _a (2.62)	5.20 _a (2.47)	6.41 _b (2.47)	4.74 _a (2.56)	8.36	.000
Religious Attitude	31.85 _a (7.70)	31.10 _a (8.46)	33.93 _b (7.22)	33.60 _a (6.96)	3.21	.023

Note: Across rows, means with different subscripts are significantly different from each other at a level of $p < .001$. Means across rows with the same subscript are not significantly different from each other.

The results show a clear pattern in which the scores on social distance, the feeling thermometer, and religious attitudes vary in a way that is consistent across the fields of education, and consistent with the above noted relationship between religious attitudes and prejudice. Examination of the means across the rows in the table indicates that all three dependent variables are statistically significant. Examination of the subscripts across each row indicates that the students enrolled Engineering, Education, and Arts and Science did not differ significantly from each other in their social distance, feeling thermometer, or religious attitude scores. In contrast, those in Theology had lower degrees of prejudice and more positive religious attitudes ($p < .05$ by Scheffe tests) than the students in Engineering, Education, and Arts and Science.

Income. The question of whether individual wealth or income may predict prejudice has been examined in international research (Beit-Hallahmi, 2014). Because of this and because it is known that as a generality, income is inversely related to

religiousness it was worth exploring the degree to which the income of Turkish university students might be a factor related to their attitudes toward the Syrian immigrants. In order to address this question, the participants indicated the number of Turkish Lira (TL) in thousands per month that reflected their income. They could select one of the following 6 options: less than 0-1000, 1000-1999, 2000-2999, 3000-3999, 4000-4999, and 5000+. Analyses of variance were run across the six levels of income with social distance, feeling thermometer, and religious attitude scores as the dependent variables. The results are presented in Table 4.

Table 4. Means and (standard deviations), and analyses of variance of social distance, feeling thermometer, and religious attitude scores, by income in Turkish Lira per month.

	Turkish Lira (in thousands/month)							
Variable	0-1	1-2	2-3	3-4	4-5	5+	F	p
Social Distance	19.77 ^a (11.46)	17.91 ^a (10.20)	17.70 ^a (10.43)	18.24 ^a (9.50)	16.75 ^a (9.51)	23.34 ^b (12.84)	2.48	.031
Feeling Thermometer	5.51 (2.35)	5.34 (2.45)	5.33 (2.83)	5.65 (2.57)	5.75 (2.16)	4.38 (2.80)	1.74	.122
Religious Attitude	34.57 ^a (6.85)	33.77 ^a (7.02)	33.13 ^a (7.55)	30.46 ^b (8.53)	33.40 ^a (6.68)	30.76 ^b (8.15)	2.94	.013

Note: Across rows, means with different subscripts are significantly different from each other at a level of $p < .001$. Means across rows with the same subscript are not significantly different from each other.

The results again show a pattern in which the social distance, feeling thermometer, and religious attitude scores vary in a relatively consistent way that makes sense in light of other literature on the relationship between religiousness and income and prejudice. Examination of the means across the rows in Table 4 indicates that there are significant differences among the mean scores for social distance and religious attitudes, with higher income associated with lower religiousness and greater social

distance from Syrian immigrants. There is no significant difference, however, in the feeling thermometer scores across the six levels of income, although they vary nonsignificantly in the direction consistent with the pattern for income and social distance. Examination of the subscripts across each row indicates those income levels that are nonsignificantly different from each other and those that differ significantly from the others. Higher income was in general a contributor to predicting a somewhat prejudicial posture toward the Syrians, as well as lower religious attitudes, as assessed by Scheffe tests ($p < .05$).

Discussion

This is the first study to examine the relationship between religiousness and prejudice towards Syrian in university students in Turkey. It replaces some, and extends other, international research. Because of this, it contributes not only to its local concerns that pertain to the relations between and well-being of both Syrian immigrants and Turkish citizens, but also to research on the relation between religiousness and prejudice in the international psychological arena. The research can be used for both application and knowledge. That is, the present findings can be useful in making policy decisions locally, and can be compared to the results of parallel research conducted in the West and elsewhere. In addition, although some research exists on prejudice against Syrian refugees, the number is limited and the studies have an insufficient sample size (Özkeçeci, 2017; Yanbolloğlu, 2018). However, the large sample employed in the present research constitutes 1% of the total student body of the university from which they came, and therefore its results can be taken as considerably more reliable than those of the previous studies.

Past research documents both negative and positive relationships were between religiousness and prejudice. Hoge and Carroll (1973) argued that there is no relationship between religiousness and prejudice, but that that personality traits had a

stronger effect on prejudice. In a study conducted on Venezuelans, intrinsic religiosity had a negative relationship with prejudice, whereas extrinsic religiosity had a positive relationship with prejudice (Ponton & Gorsuch, 1988). A relationship between adolescent religious development and prejudice conducted in Germany (Streib & Klein, 2014) found that the German sample's prejudice against Muslims and Jews decreased as religious development increased. On the other hand, the relationship between religiousness and prejudice was studied in different cultures (Clobert, Saroglou & Hwang, 2015) and found that when the West and East Asia were compared, it seemed that the effect of religion on prejudice was different for religions. In some cases, the prejudicial attitudes of those who are religious and those who are not religious are similar. A variation of this has been found in, for example, the research on the relationship between Christian church attendance and ethnic prejudice in which it was found that those who attend the church at a medium level had higher prejudice scores than those who either attended a great deal or those who attended very little (Gorsuch & Aleshire, 1974.) Gürses (2005), echoing the historic contributions of Allport (1954), highlighted that prejudice has a complex relation with religiosity. Allport and Ross (1967) came to three important conclusions on religion and prejudice. The first result is that those who regularly go to church are more biased than those who do not go. The second result is that the relationship between religiousness and prejudice is curvilinear. The third finding is that extrinsically religious people are more prejudiced than those who are intrinsically religious.

The present findings replicate certain findings from other countries. In particular, the result that women had higher religious attitude scores than men follows a pattern that has been found in the US (Beit-Hallahmi, 2014) for mostly Protestant participants, in Poland (Socia, 1999) for Catholics, the UK (Francis & Evans, 2001; Francis & Wilcox, 1998) for those of various denominations, and in

Iran (Ghorbani & Watson, 2006) for Muslims. The same results have been reported for Turkish samples by Cirhinlioğlu & Ok (2011) and Ayten and Sağır (2014).

When the relationship between religious attitude scores and age was examined, no significant difference was found. This result is in line with that of other studies (e.g., Çınar, 2017). This result makes sense in view of the age span of the present sample, as the participants were university students within a relatively uniform age span, which would make the question of possible age relationships moot.

A finding that higher income was associated lower religious attitudes echoes the statement by Koç (2010) that the relationship between religious life and socioeconomic level is not one-sided and unidimensional. Instead, he argued that the relationships between religiousness and social class and income have a more complex set of factors at their roots. The same result has emerged in this present research. Those with the least income had the most positive religious attitude scores.

Finally, it appears that measurements of the feelings Turks have for the Syrians is generally cool. The mean scores on the feeling thermometers in the present study were 5.34. This parallels Özkeçeci's (2017) finding that the average feeling thermometer score was not significantly different, at 4.67. The cold (negative) feelings towards Syrians is an unwanted common feature of these studies, but not unexpected given the current social climate of overall Turkish-Refugee relations.

Limitations

The primary limitations of the present study are similar to those in many studies of this sort. The data are cross-sectional, not longitudinal. It is hoped that subsequent longitudinal research hypotheses that extend this research will be developed and tested. Also, this project concerned the relationship between Turkish students' religiosity and prejudice towards Syrian students. The

methods and results must be compared and integrated with the larger international body of literature on religion and prejudice. Only this can inform us about the degree to which the present results extrapolate and apply elsewhere, or are specific to only the local context.

Conclusions and Suggestions

1. In today's world where migration is rapidly increasing, there is a need for academic studies on prejudicial attitudes and the relationships between these attitudes, religiousness, other forms of spirituality and worldviews, and the cultural and sub-cultural factors that foster prejudice, on the one hand, and equality and fairness, on the other.

2. In universities and other institutions within society, experts working within the scope of Spiritual Counseling and Guidance can take an active role in fostering the integration of diverse peoples.

3. In order to minimize the social distance between people in a host country and refugees, social activities could be organized under the theme of inclusion days.

4. Conferences should be given by experts in order to eliminate incorrect or incomplete information that leads to prejudice towards refugees. Similar procedures can be followed in other regions and countries in which other targets of prejudice are evident.

5. The language of the media, which plays a major role in the formation of prejudices, must be positive and without bias. Language in the mass media should strengthen the relations between diverse groups.

6. Social policies should be implemented that facilitate the integration of refugees and people of the host countries.

References

- Akşit, B., Bozok, M. & Bozok, N. (2015). Zorunlu göç, sorunlu karşılaşmalar: Hisar köyü, Nevşehir'deki Suriyeli göçmenler örneği. *TC. Maltepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 1+2, 92-117.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Allport, G. W. & Ross, M. J. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 432-443.
- Ayten, A. & Sağır, Z. (2014). Dindarlık, Dinî Başa Çıkma ve Depresyon İlişkisi: Suriyeli Sığınmacılar Üzerine Bir Araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 47, 5-18.
- Balaban, Ç. D. (2013). The roles of intergroup threat, social dominance orientation and right-wing authoritarianism in predicting Turks' prejudice toward Kurds. *MA Thesis*, Ankara: METU.
- Batson, C. D., Schoenrade, P. & Ventis, W. L. (1993). *The religious experience: A social-psychological perspective*, 2nd.ed. New York: Oxford University Press.
- Beit-Hallahmi, B. (2003). Religion, religiosity, and gender. In C. Ember & M. Ember (eds.) *The encyclopedia of sex and gender: Men and women in the world's cultures*, vol. 1, (pp. 117 – 127). Boston: Springer Science.
- Beit-Hallahmi, B. (2014). *Psychological perspectives on religion and religiosity*. Routledge.
- Ben-Nun Bloom, P., Vishkin, A., Ben-Nun, P., Korenman, M. & Tamir, M. (2019). Religion and Anti-Immigration Sentiments in Context: Field Studies in Jerusalem. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 29(2), 77-93.
- Bikmen, N. (1999). *Milli kimlik ve etnik önyargı: Bir Türk örneklem*. Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Bogardus, D. (1925). Bogardus's Social Distance Scale. *Journal of Research on Adolescence*, 15, 25-36.
- Carlson, M. M., McElroy, S. E., Aten, J. D., Davis, E. B., Van Tongeren, D., Hook, J. N. & Davis, D. E. (2019). We welcome refugees? Understanding the relationship between religious orientation,

- religious commitment, personality, and prejudicial attitudes toward Syrian refugees. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 29(2), 94-107.
- Cetin, M. (2019). Effects of religious participation on social inclusion and existential well-being levels of Muslim refugees and immigrants in Turkey. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 29(2), 64-76.
- Çınar, M. (2017). Yas Psikolojisi: Yas ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 12*(2), 57-74.
- Cirhinlioğlu, F. G. & Ok, Ü. (2011). Kadınlar mı Yoksa Erkekler mi Daha Dindar?. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 3(1), 121-141.
- Clobert, M., Saroglou, V. & Hwang, K. K. (2017). East Asian religious tolerance versus Western monotheist prejudice: The role of (in) tolerance of contradiction. *Group processes & intergroup relations*, 20(2), 216-232.
- Cowling, M. M. & Anderson, J. R. (2019). The role of Christianity and Islam in explaining prejudice against asylum seekers: Evidence from Malaysia. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 29(2), 108-127.
- Deslandes, C. & Anderson, J. R. (2019). Religion and prejudice toward immigrants and refugees: A meta-analytic review. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 29(2), 128-145.
- Donahue, M. J. (1985). Intrinsic and extrinsic religiousness: Review and meta-analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 400-419.
- Donahue, M. J. & Nielsen, M. E. (2005). Religion, attitudes, and social behavior. *Handbook of the psychology of religion and spirituality*, 274-291.
- Erişen, C. (2018). Causes and Consequences of Public Attitudes toward Syrian Refugees in Turkey. *Contemporary Research in Economics and Social Sciences*. 2(1), 111-139.
- Francis, L. J. & Evans, T. E. (2001). 8.3 The relationship between personal prayer and purpose in life among churchgoing and non-churchgoing twelve-to-fifteen-year-olds in the UK. *Psychological Perspectives on Prayer: A Reader*, 271-282.

- Francis, L. J. & Wilcox, C. (1998). Religiosity and femininity: Do women really hold a more positive attitude toward Christianity?. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 462-469.
- Ghorbani, N. & Watson, P. J. (2006). Religious orientation types in Iranian Muslims: Differences in alexithymia, emotional intelligence, self-consciousness, and psychological adjustment. *Review of Religious Research*, 47(3), 303-310.
- Ghorbani, N. & Watson, P. J. & Mirhasani, V. S. (2007). Religious commitment in Iran: Correlates and factors of quest and extrinsic religious orientations. *Archive for the Psychology of Religion*, 29(1), 245-257.
- Gorsuch, R. L. & Aleshire, D. (1974). Christian faith and ethnic prejudice: A review and interpretation of research. *Journal for the Scientific study of religion*, 281-307.
- Gürses, İ. (2007). Din Eğitimi Kişilik İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 16(2), 79-122.
- Esses, V. M., Haddock, G. & Zanna, M. P. (1993). Values, stereotypes, and emotions as determinants of intergroup attitudes. In D. M. Mackie & D. L. Hamilton (Eds.), *Affect, cognition, and stereotyping: Interactive processes in group perception*. (pp. 137-166). San Diego, CA: Academic Press.
- Hoge, R. & Carroll, J. W. (1973). Religiosity and prejudice in northern and southern churches. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 181-197.
- Kite, M. E. & Whitley, B. E. (2016). *The psychology of prejudice and discrimination*, 3rd. ed. New York: Routledge.
- Koç, M. (2010). Demografik Özellikler İle Dindarlık Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 19(2), 217-248.
- Ok, Ü. (2011). Dini tutum ölçeği: ölçek geliştirme ve geçerlik çalışması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 528-549.
- Ok, Ü. (2016). The Ok-Religious Attitude Scale (Islam): Introducing an Instrument Originated in Turkish for International Use. *Journal of Beliefs and Values*, 37(1), 55-67.

- Özkeçeci, H. H. (2017). Gruplararası Temas ve Tehdit Algısının Türkiye'deki Suriyelilere Yönelik Önyargıdaki Rolü. *Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.*
- Paloutzian, R. (2017). *Invitation to the psychology of religion*. New York.
- Ponton, M. O. & Gorsuch, R. L. (1988). Prejudice and religion revisited: A cross-cultural investigation with a Venezuelan sample. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 260-271.
- Socha, P. M. (1999). Ways religious orientations work: A Polish replication of measurement of religious orientations. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 9(3), 209–228.
- Streib, H. & Klein, C. (2014). Religious styles predict interreligious prejudice: A study of German adolescents with the Religious Schema Scale. *International Journal for the Psychology of Religion*, 24(2), 151-163.
- UNHCR (2019). *Data Sources.*, 18.04.2019, <https://www.unhcr.org/data.html>
- Yanbolluoğlu, Ö. (2018). Suriyeli mültecilere yönelik duygular ve algılanan sosyal mesafede, gruplararası pozitif ve negatif temas, sosyal baskınlık yönelimi, gruplararası tehdit ve gruplararası kaygının rolü. *Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa: Uludağ Üniversitesi.*
- Yapıcı, A. (2004). *Din Kimlik ve Ön Yargı: Biz ve Onlar*. Adana: Karahan Yayınları.

UNDERSTANDING THE FACTORS AFFECTING THE ADOPTION OF E- LEARNING BY TEACHERS FROM EAST JERUSALEM SCHOOLS

Inas Abbad Alessa
Ph. D.

Al-Quds University
inasabad@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0001-6151-4927>

Ali Yousef Salhi
R&D Manager

asalhi@steamsolutions.me

<https://orcid.org/0000-0002-2383-1910>

Abstract

This study aimed to look into details in the variables affecting East Jerusalem teachers adopting of E-Learning. Variables such as gender, experience, qualification, age, education stage, school type, curriculum, students' gender, and teaching topic have been analyzed to find their effects on the teachers' view over the importance of E-Learning, on the teachers' view about accepting E-Learning and on teachers' view over the difficulties. We also looked at one of the most famous technology accepting models the

UATUA* model and addressed the effect of selected variables on UATUA elements (Performance Expectancy, Efforts Expectancy, Social Influence, and Facilitating Conditions). We designed and distributed a suitable questionnaire that approximately reached 680 teachers teaching in East Jerusalem, where 337 of them answered, the questionnaire was then statistically analyzed using IBM SPSS® software. Also, in our questionnaire, we aimed to find out what are the main solutions that teachers adopt for E-Learning in East Jerusalem. In addition, what are their thoughts about the experience of E-Learning during the closure of schools due to COVID-19? Based on the findings of our study, we concluded that *teaching topic* effects most of the addressed items and is a key factor in teachers' will to accept E-Learning, also *curriculum type* is a factor in accepting E-Learning, we found that teachers who teach Bagrut curriculum are more into E-Learning than others. In addition, we found that teachers, in general, have positive view toward E-Learning but there are common challenges that most of the teachers ask to solve such as the lack of internet access and poor teachers training and qualification workshops.

Keywords: e-learning, distant learning, covid-19, Jarusalem, education, Zoom.

DOĞU KUDÜS OKULLARINDAKİ ÖĞRETMENLERİN E-ÖĞRENMEYE ADAPTASYONLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN ANLAŞILMASI

Özet

Bu çalışma, Doğu Kudüs öğretmenlerinin E-Öğrenimi benimsemesini etkileyen değişkenlerin ayrıntılarına bakmayı amaçlamaktadır. E-Öğrenmenin önemine ilişkin öğretmenler üzerindeki etkilerini bulmak için cinsiyet, deneyim, nitelik, yaş,

* UTAUT stands for Unified Theory of Acceptance Use of Technology. This system tries to explain the degree of acceptance of the use of information technology. It was developed by Venkatesh et al. (2003).

eğitim aşaması, okul türü, müfredat, öğrencilerin cinsiyeti ve öğretim konusu gibi değişkenler E-Öğrenimi kabul etme ve öğretmenlerin zorluklar hakkındaki görüşleri incelenerek analiz edilmiştir. Ayrıca, teknoloji kabul eden en ünlü modellerden biri olan UATUA'ya baktık ve seçilen değişkenlerin UATUA unsurları (Performans Beklentisi, Çaba Beklentisi, Sosyal Etki ve Kolaylaştırıcı Koşullar) üzerindeki etkisini ele aldık. Doğu Kudüs'te eğitim veren yaklaşık 680 öğretmene ulaşıldı ve 337'sinin cevapladığı bir anket dağıttık. Anket daha sonra IBM SPSS® yazılımı kullanılarak istatistiksel olarak analiz edildi. Ayrıca anketimizde, Doğu Kudüs'te öğretmenlerin E-Öğrenim için benimsedikleri ana çözümlerin neler olduğunu bulmayı amaçladık. Ek olarak, COVID-19 nedeniyle okulların kapanması sırasında E-Öğrenim deneyimi hakkındaki düşünceleri öğrenmek istedik. Çalışmamızın bulgularına dayanarak, konu öğretiminin ele alınan öğelerin çoğunu etkilediği ve öğretmenlerin E-Öğrenimi kabul etme iradesinde anahtar bir faktör olduğu, ayrıca müfredat türünün de E-Öğrenimi kabul etmede bir faktör olduğu sonucuna vardık. Bagrut müfredatını öğreten öğretmenlerin, diğerlerinden daha fazla E-Öğrenime adapte olduğu tespit ettik. Ek olarak, öğretmenlerin genel olarak E-Öğrenime karşı olumlu bir görüşe sahip olduğunu bulduk, ancak çoğu öğretmenin çözmeyi istediği internet erişimi eksikliği ve yetersiz öğretmen eğitimi gibi ortak zorlukların varlığı da tespit ettik.

Anahtar Kelimeler: e-öğrenme, uzaktan öğretim, Covid-19, Kudüs, Eğitim, Zoom.

Introduction

The breakthroughs in Information Technology (IT) and Cloud Computing have caused improvements in many sectors such as businesses, sports, health, and education. The education sector gained a lot from such advances in IT, which directly affected the adoption of E-Learning (Al-Fraihat, Joy and Sinclair, 2020). More solutions, resources, tools, practices are now in the adoption, new startups every day pop up in the field of E-Learning, it is expected

that global spending on educational electronic solutions will rise from \$152B in 2018 to \$342B in 2025 (Holon IQ, 2019), and that's even before COVID-19 pandemic.

Researchers believe that E-Learning can overcome the “Iron Triangle” which consists of Access, Quality, and Cost. You can't gain better access without increasing your cost or decreasing your quality, if you need more teaching quality you need to decrease your access (number of learners) and increase the cost (spend more!). However, E-learning can give you larger access with much fewer costs (with the advances in cloud computing the cost has rapidly decreased), and with the advances in education technology, you can keep the quality level (Gaebel et al., 2014). E-Learning is the most popular components for education. Due to the new and recent coronavirus pandemic (COVID-19), the need to apply massively different solutions and different E-Learning models has increased rapidly (Tretter et al., 2020).

According to the World Economic Forum (2020), The COVID-19 caused schools to shut down all across the world, which means over 1.2 billion children will not be taught in a regular way. Due to COVID-19, teachers suddenly found themselves in a situation where E-Learning is in charge. They are pushed out of their comfort zone. Teachers with no previous acknowledgment in E-Learning or no previous to basic skills in IT, found themselves in a very problematic situation. Hence, the following questions emerged from the research problem:

1. What are the main solutions that teachers adopt for E-Learning in East Jerusalem?
2. What do teachers in East Jerusalem think about the experience of E-Learning during the closure of schools due to COVID-19?

3. What are the impacts of the variables (Gender, Experience, Qualification, Age, Education Stage, School Type, Curriculum, Students Gender, and Teaching Topic) of East Jerusalem Teachers on their view of their acceptance, the importance, difficulties they face, of E-Learning?

4. Which variables (Gender, Experience, Qualification, Age, Education Stage, School Type, Curriculum, Students Gender, and Teaching Topic) affect the performance expectancy, effort expectancy, social influence, facilitating conditions of East Jerusalem Teachers when adopting E-Learning?

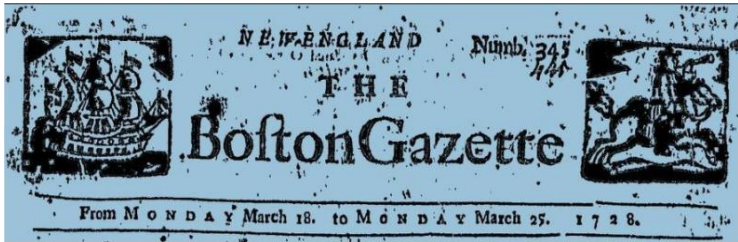
Significances of the study:

Due to the COVID-19 breakthrough, it forced schools to close everywhere; the teaching system in Jerusalem went into complete closure by mid-March 2020, so the need of online solutions to keep the educational wheel running was necessary. This comes with many challenges and difficulties. Teachers might not be prepared for taking classrooms from a physical space to a virtual one. Starting from this point the importance of the study is highlighted, this study will help to answer the most frequent questions about E-learning, are the teachers accepting E-Learning? How much it is important to them. How much difficulty do teachers see in E-learning? In addition, to have a better understanding of teachers' practices during the E-Learning phase caused by COVID-19, we need to know, what are the most common E-Solutions the teachers used. What are the teachers' thoughts about the experience of E-Learning? This Study comes to answer such questions and to give a better image of the current situation of E-Learning in East Jerusalem.

E-Learning is a model of distance education (Georgiev, Georgieva & Smrikarov, 2004; Addah, Kpebu, & Frimpong

Kwapong; 2012). According to Caruth & Caruth (2013): “Distance education is defined as instruction in which students are separated from instructors during the entire course of study”. Distance education is not a new concept; if we go deep in history to look for distance education, we can reach the 1700s. According to Harting & Erthal (2005), Caleb Phillips introduced the first shape of distance education; he placed an advertisement in the *Boston Gazette* on March 20, 1728 (Check Figure 1).

If we set the year 1728 as our starting point and move forward, we would stop at 1858 where the University of London became the birthplace of long-distance learning (The University of London, 2017). In 1873 Anna Eliot Ticknor (the daughter of George Ticknor, who is a famous American academician and Hispanic) founded the Society to Encourage Studies (Caruth & Caruth, 2013), which offered instruction in 24 subjects within six departments (Harting & Erthal, 2005). A year later, Illinois Wesleyan College back then in 1874 followed the track of University of London and became the first to award a distance education degree (Illinois Wesleyan University, 2008). Moving to the early 1900s after the invention of Radios, a lot of efforts were made to use the new technology back then to the benefit of distance education, however the efforts were more rewarding and more popular in Europe rather than the United States (Haran, 2015).



Advertisements.

ALL Persons who are Indebted to the Estate of John Campbell, late of Boston Esq; Deceased, are desired to pay their respective debts to the Executors, of his last Will and Testament, namely James Bowdoin and William Foxe, both of said Boston Merchants; And all Persons who are Creditors to, or have any Claims on, the said John Campbell's Estate, are hereby Notified that his said Executors, are ready to pay the same.

**** CALEB PHILIPPS** Teacher of the NEW Method of Short Hand, is remov'd opposite to the north door of the Town House in King-street. As this way of Joyning S, A, T, &c. occurs in one in every Sentence by the Moods, Tenses, Persons, and Verb; do's not in the least spoil the Long Hand; so it is not any thing like the Marks for Sentences in the Printed Character Books being all wrote according to the Letter, and a few Plain and Easy Rules.

N. B. Any Persons in the Country desirous to Learn this Art, may by having the several Lessons sent Weekly to them, be as perfectly Instructed as those that live in Boston.

Figure1: Caleb Phillips advertisement in the Boston Gazette - March 20, 1728.

According to Kennedy (2018, p. 89), during 1930's the overhead projector was widely used by the U. S. Military and by the late 1950s and early 1960s, overhead projectors was a hot topic in schools and thus interactive classrooms were born. Also, during the 1950s and 1960 instructional television reached its peak, especially in 1957 when Russia's launch of Sputnik which pushed the U.S to invest more in education, science and engineering to keep up with the Russians (Russell, 2006, p. 114; Powell, 2007). Besides, in the 1960s computers were first used in education, for example according to Cingi (2013) in the early 1960s, Stanford University psychology Prof. Patrick Suppes and Richard C. Atkinson

experimented with using computers to teach math and reading to young children in elementary schools in East Palo Alto, California. In the early 1960s, the first seeds of “The Internet” were planted. When J.C.R. Licklider of MIT in August 1962 sent the first ever series of memos through a network, but it was until mid-1990s when the internet had a revolutionary impact on culture and became a technology that everyone can use (Leiner et al., 2009).

The term “E-Learning’ as a vocabulary came to use in mid-1990 with the rise of the internet! The World Wide Web (WWW) was developing fast and exponentially which brought many new technologies with it, including the modern definition of “E-Learning” (Garrison, 2011). The internet introduced e-mails, video conferencing, blogs, forums, messaging systems, with the developing of web2.0 more network-based solutions came to life such as social networks which provided rich environments to E-Learning to grow, the social networking became a tool for education (Rennie & Morrison, 2013).

What does drive E-Learning?

There is a difference in motivation toward E-Learning and the use of online tools for the good of learning between a male and a female learner in the Middle East based on a Study conducted in Zayed University (Mirza & Al-Abdulkareem; 2011; Tubaishat, 2008). The study says that customs and traditions play a starring role here; it was thought that it for the good of male learners. On the contrary, E-learning is more beneficial for female learners. The main reason is that female learners, in general, are not allowed (by traditions, parents ... etc.) to stay late on campuses, they are not allowed to do social activities say in studying groups. Female learners might also feel shy about asking questions in class. Thus, they are more intent to use online solutions to ask questions to their teachers or lecturers, more intent to post their opinions on discussion boards. Female learners have more reasons to use E-

Learning. Rabiee, Nazarian and Gharibshaeyan (2013) also point out that there is a great advantage in the adoption of E-Learning to come over and bypass political problems, the “Apartheid Wall” in Jerusalem, for example, is a good reason why Al Quds University was forced to adopt videoconferencing, telemedicine, and E-Learning in a different part of its teaching process.

Time and space, neutralizing them in learning means that the learner can study anytime, anyplace based on their own comfort (Rabiee, Nazarian & Gharibshaeyan; 2013; Smedley, 2010), E-Learning provides a self-paced learning (Algahtani, 2011) model. Also, according to the researchers mentioned above, money also is an important drive for E-Learning; the adoption of E-Learning in general is more efficient and economic.

E-Learning comes with many advantages, according to Behera (2013), Talebian, Mohammadi and Rezvanfar (2014) and Arkorful and Abaidoo (2015), they can be summarized in the following points:

- Individualized and Self-Pacing: it fits individual needs and available resources on the hands of the students (its customizable concept for each individual).
- Cost-effective: It can be offered to any number of students without worrying about space.
- Environment Friendly: Less use of paper and other school equipments. Everything is virtual and online.
- Easy access: No time, space, or distance can be a barrier to the learning process here, it can be accessed from anywhere and anytime.
- Disadvantageous children: E-Learning provides solutions for children with poor health or disadvantageous

conditions, which pull them from institutionalized education. Handicapped children through E-Learning solutions can have access to different software and online tools.

- Consideration the learners and students' differences: If a student is taking online course, he can watch any part as many times as he likes, and can stop, play, replay and control each part of the lesson despite the ordinary physical teaching where students need to "hurry" to follow the teacher's notes sometimes.
- Improving group collaboration: Some students may feel more comfort using online tools rather than being physically in classrooms. The E-Learning solutions can connect teachers and learners together via chatting and video conferences systems. It can engage more learners and students to interact and this will improve group collaboration.

One of the limitations of E-Learning is that it might not reflect real feelings. From a pedagogical point of view, it comes short in transmitting emotions and real engagement with students (Muntean, 2011). The virtual world and online environments are amazing technologies but they come short in delivering a full experience where physical interactions are needed. Another limitation comes from the many questions that were raised regarding concerns of security, trust, reliability, the believability of "non-printed" content (Rennie & Morrison, 2013). Questions such as Can we trust online content? Is it secure to open one to one (or many) communication channels with others? and How safe is it? Were raised with the E-Learning.

One of the most relevant barriers is the cultural and personal attitudes of teachers towards E-Learning. According to

Ouma (2013), teachers for a certain degree might believe that E-Learning would be free of effort and directly enhance the teaching process. However, there is a high rate of failure because a lot of variables can affect the teacher's attitude toward technology which can be influenced by the effective use of these technologies in teaching and learning.

Technology Acceptance

E-Learning mainly depends on technology. Are people willing to adopt the advances in technology and communication? To answer such a question, we need to define and overview some of the technology acceptance models. Technology Acceptance Model (TAM) and the Theory of Planned Behavior (TPB) and Unified Theory of Acceptance and Use of Technology (UTAUT), are ones of the most important theories used in studying the behavior of people when using a technological product such in the case of E-Learning (Yang, 2017).

TAM (Technology Acceptance Model):

TAM was introduced by Davis (1986), which explains how users accept and use a technology such as E-Learning (Check Figure 2).

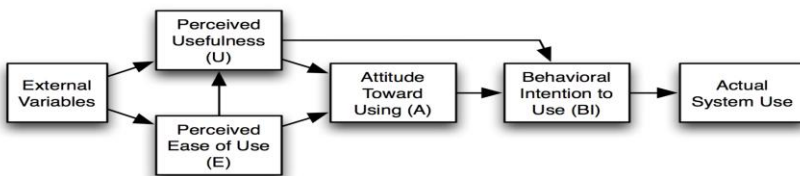


Figure 2: Technology Acceptance Model V1 by Davis (1989).

From Figure 2, we can clarify

- The Actual System Use: It can be considered as any E-Learning system whose usage can be predicted based on Behavioral Intention to Use - BI.
- Behavioral Intention to Use - BI: Is the probability that a person will do certain behavior, which is derived by the Attitude toward Using - A and Perceived Usefulness - U.
- Attitude Toward Using - A: Is how much desire a person has to do certain behavior.
- Perceived Usefulness - U: Is the probability of how much a user will increase his job performance within the organization of work, from a specific application system.
- Perceived Ease of Use: Is how much the user expects that the specific application system to be easy and free of effort.
- External Variables: Are variables such as social influence, and working environment.

TPB (Theory of Planned Behavior):

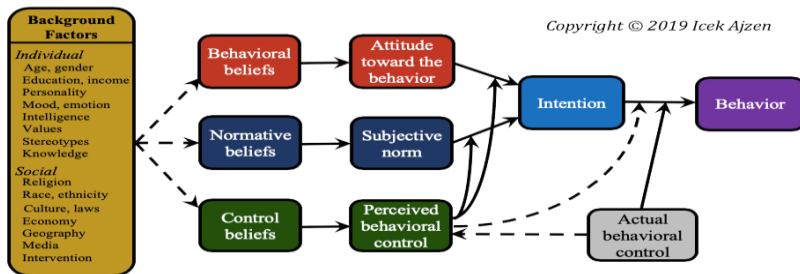


Figure 3: TPB Theory diagram as retrieved from the original author website (Ajzen, 2019)

The Theory started as the *Theory of Reasoned Action* in 1980, which aimed to predict an individual's intention to do a certain behavior at a specific time/place. The theory focuses on behavioral intentions, which can be influenced by the attitude that a behavior will have an expected outcome. This means that an individual's behavioral intention is the best predictor of behavior. It's out of this research scope to go into details of the TPB theory, but what's important here is that many researchers have applied and supported the TPB theory in their work and research about E-Learning such as Cheon et al. (2012).

UTAUT (*Unified Theory of Acceptance and Use of Technology*):

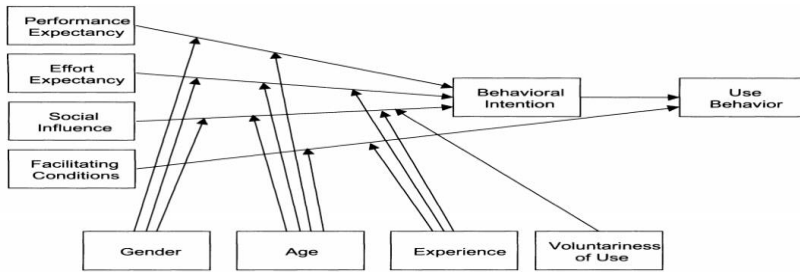


Figure 4: UTAUT (Venkatesh et al., 2003)

UTAUT is a technology acceptance model formulated by Venkatesh et al. (2003), which was driven from 8 models and theories. The model shows different variables that can be used to affect user behavior toward technology, variables such as gender, age, experience and voluntariness of use can be considered as User Related Characteristics, which plays a moderated role here. Performance Expectancy and Effort Expectancy can be considered as E-Learning System Related characteristics. Facilitating Conditions can be considered as Organizational Related Characteristics. Finally, Social Influence can be considered as External Variables.

The main variables in UTAUT " n brief explanation from Venkatesh et al. (2003):

- Performance Expectancy: The strongest variable to determine the behavioral intention it moderated by gender and age, and it defines the degree by which the user believes that using a certain system will improve his performance.
- Effort Expectancy: A significant variable, which is moderated by gender, age and experience, and it defines how much effort is needed for the use of a certain system.
- Social Influence: This variable presents the degree by which the user is aware of the importance of others usage of the system. It's based on the assumption that user behavior is affected and influenced by the way he thinks others will look at him if he used a certain system or not.
- Facilitating Conditions: Represents the degree by which the user thinks that the organizational and technical infrastructure are there for support in the usage of a certain system and how much the system meets with teacher strategies.

Literature on E-Learning

Al-Furaydi (2013), did a study on EFL (English Foreign Language) teachers at the public intermediate schools in Al-Madinah in Saudi Arabia to determine their readiness level for E-learning. The Study was based on TAM, the researcher defined the main barriers which are the attitude and skills toward E-Learning with respect to experience of the teachers (user-related characteristics), the schools administration support (organizational-related characteristics) and reliability of software available (E-learning system related characteristics). The sample of his study was 71 EFL teachers from the public schools (randomly selected to answer a questionnaire). His Findings showed that the

EFL teachers are early adopters of E-Learning, he highlighted computer literacy as an influence over the teachers attitudes toward teaching with E-Learning. However some barriers did cause stress to them such as the lack of reliability and time, the lack or weak support of administrations which influence teacher's adoption of E-Learning negatively.

Sawang, Newton & Jamieson (2013), studied the increase in learner's satisfaction/intention to adopt more E-Learning, they didn't focus on teachers however they did test different factors that influencing successful. E-Learning implementation, which includes learners' different characteristics, characteristics of the E-Learning itself, and organizational support for the use of E-Learning (Applying the Technology Acceptance Model). The study assumed that higher levels of technological efficacy and openness to change (as learners characteristics) and authenticity and complexity as (E-Learning System characteristics) with organizational support that will be related to higher levels of intention to adopt and accept E-Learning. The study used an online survey to question employees of a rail-sector organization about their use and likelihood of adoption of E-Learning. Invitations to answer the survey were sent to all employees (15,000). A sum of 2626 of them visited the survey link and only 1047 answered. The study found that E-Learning characteristics can cause interruption in the relationship between learners' characteristics and their will to adopt E-Learning or accepting it, moreover with the availability of high-level support from the organization, low technological efficiency learners can adopt E-Learning easier.

Cheok and Wong (2015), developed theoretical model (based on Technology Acceptance Model and others) of the determinants of E-Learning satisfaction in teaching and learning among secondary school teachers. They set three potential groups of determinants which are user-related characteristics (anxiety, attitude and self-efficacy), organizational-related characteristics

(school management and teachers training, school technical support) and e-learning system related characteristics (perceived usefulness, perceived ease of use, interaction). They also set that (usage as mediating) mediates the relationship between the three factors above and E-Learning satisfaction among secondary school teachers. Their review shows that user-related characteristics (the teachers) will to a large extent influence whether a learning solution is taken effectively, plus the teachers need pedagogical and technical support from the school management to adopt new innovations and E-Learning solutions which (the later) should be flexible and easy to interact with.

Knabe (2012), did a study that used Ajzen's (1985; 1991) Theory of Planned Behavior to research public relations faculty intentions of teaching online. The researcher tested the main predictor variables in the theory which are Subjective Norms, Attitude toward the Behavior and Perceived Behavioral Control. The researcher first designed a questionnaire based on historical data and lecturer review, then set three focus group sessions to help identify and shape and revise the questionnaire. The focus group findings helped shape the final questionnaire used in the pilot study that was sent to 30 public relations professionals from around the USA, representing the target population. The researcher findings show that Subjective Norms found to be the strongest predictor of intention. In general, the three main predictor variables (Subjective Norms, Attitude toward the Behavior and Perceived Behavioral Control) explained 49% of the variance in intent to teach a public relations course online. In addition, the findings show no significant relationships between the demographic variables age, gender & experience teaching public relations and the intentions to teach a public relations course online. Another analysis shows a crossover effect (a relation between Attitude toward the Behavior and Subjective Norms).

On the other hand, Marques et al. (2011) used Unified Theory of Acceptance and Use of Technology (UTAUT) to examine teachers' technology adoption in using the E-Learning platform in the Instituto Superior de Engenharia do Porto (ISEP). The authors want to evaluate if the UTAUT model could provide answers to the lack of use of the E-Learning platform and at the same time to evaluate if it can provide clues to help more adoption. They designed and created a questionnaire where the main variables of the UTAUT model were considered (Performance Expectancy, Effort Expectancy, Facilitating Conditions and Social Influence) plus the Voluntariness of Use as fifth variable. Questionnaires were distributed to teachers at ISEP, the answers reflect that those who replied are people that use the platform mainly. The five variables showed results above average, the leading variables were Facilitating Conditions and Voluntariness of Use which both scored more optimistic in general observation. Another note is that the findings show that women are more optimistic in the responses in general (except for Facilitating Conditions and Voluntariness of use variables).

Another researcher that uses UTAUT is Khechine et al. (2014). Researchers tried to determine the factors that explain the intention to use webinar systems in a blended (online + face to face physical) course. They used age and gender as moderating variables. The researchers developed a questionnaire (with seven-point Likert-type scale) to ask 470 students who were enrolled in the course which was conducted at Laval University in Quebec-Canada. Only 114 students answered the questionnaire. They tested the four UTAUT variables with age and gender as moderating variables and built their hypothesis upon them. The results showed that the intention to use a webinar was directly influenced by performance expectancy, effort expectancy, and facilitating conditions and only the age had a moderating effect.

Research Methodology:

The research relied on a descriptive survey (quantitative) to establish the range and the distribution of the research independent variables. In addition, to discover how the variables may relate to the dependent variables. A questionnaire was designed with different sections for this purpose. The main purpose was to understand the variables affecting the adoption of E-Learning by teachers from East Jerusalem schools. The community of the study consists of all East Jerusalem teachers. We could not find a document that gives an accurate number of the East Jerusalem teachers. However, a report generated by Israel Central Bureau of Statistics (2019) shows that in 2018/2019 academic year there were 31,960 teachers teaching in Jerusalem. Assuming that the number of East Jerusalem teachers is around half of that number. This assumption was made because there are West Jerusalem Schools (mostly Jewish teachers), East-Jerusalem Schools (mostly Arab teachers) and Haredi Schools. Hence, a total of 10,653 teachers can be considered, plus according to Palestinian Central Bureau of Statistics (2019), there are 4050 teachers working under the Palestinian Authority in 2018/2019 in Jerusalem which we assumed also include Jerusalem Islamic Waqf Schools, Partial Governmental Schools, and UNRWA Schools. Thus, we assumed that around 14,703 teachers represent our research community. Our sample provides %95 confidence (Emmel, 2013). We received a 337 response on our online questionnaire that was distributed randomly to the East Jerusalem Teachers Community. The responses (337) have the following characteristics:

Demographic variable	Value (Answer)	Frequency	Percentage
Gender	Male	47	13.9
	Female	290	86.1
Experience	less than a year	5	1.4
	1-5 years	74	22.0
	6-10 years	74	22.0
	or more than 10 years	184	54.6

Qualification	Diploma	12	3.6
	Bachelors	183	54.3
	Masters	136	40.4
	Ph.D.	6	1.8
Age	from 20 to 30	64	19.0
	from 31 to 40	116	34.4
	from 41 to 50	108	32.0
	from 51 to 60	42	12.5
	or above 61	7	2.1
Education Stage Note: The sums are above 337 (total responses) and total percentage as well (above 100%) due to the nature of the question, it is a multiple-choice question so an intersection between its items is possible.	Kindergarten	17	5.0
	Primary School "1st to 3rd grade"	68	20.2
	Primary School "4th to 6th grade"	87	25.8
	Middle School "7th to 10th grade"	104	30.9
	High School "11th & 12th grades"	123	36.5
School Type Note: Other, contains the responses from Palestinian Authority schools, Jerusalem Islamic Waqf, Partial Governmental, and UNRWA.	Private School	71	21.1
	Jerusalem Municipality	235	69.7
	Other*	31	9.2
Topic	Arabic	49	14.5
	English	47	13.9
	Other Languages	19	5.6
	Science (All Types)	47	13.9
	Mathematics	36	10.7
	Religion	31	9.2
	Social	31	9.2
	Technological Topics	37	11.0
	Kindergarten and special education	22	6.5
	Other	18	5.3
Students Type	Male Students	61	18.1
	Female Students	187	55.5
	Mixed Students	89	26.4
Tried E-Learning	Yes	328	97.3
	No	9	2.7

Table 1: Characteristics of the research sample.

The research tool consists of a questionnaire that the researcher developed based on items from UTAUT theory, the

items of the questionnaire were taken from the original UTAUT authors' suggestions (Venkatesh et al., 2003) and also were inspired by the work of Thomas, Singh and Gaffar (2013). The items were used to validate the hypothesis of the research.

Results & Discussion:

Question 1: *What are the main solutions that teachers adopt for E-Learning in East Jerusalem?*

To answer this question, we added a multiple-choice question in the questionnaire addressing directly the respondents to select the solutions they use or used through an E-Learning process. Table 3 shows the question and most frequent answers of the teachers.

Question:	What are the main solutions that teachers adopt for E-Learning in East Jerusalem?	
Number of Answers:	337 (with multiple choices)	
Answer	Frequency	Percentage
WhatsApp	276	81.9%
Zoom	247	73.3%
Google Classroom	125	37.1%
Facebook Groups	63	18.7%
Google Meets	62	18.4%
Moodle	28	8.3%
Skype	7	2.1%

Table 3: The main solutions that teachers adopt for E-Learning in East Jerusalem.

From Table 3, one can notice that most of the teachers prefer to use WhatsApp as the main E-Learning solution. WhatsApp was not designed to be used in E-Learning rather than a chatting and messaging system for individuals and businesses, but since it is so popular between people (schools' staff, teachers, parents and students) it is clearly became a solution for communication during the E-Learning process and during COVID-19 pandemic also.

Zoom came second with 73.3% of the teachers using it. Also Zoom was not designed for the E-Learning process rather than a general-purpose video conferencing solution. However, it became a popular solution all over the world during the COVID-19 pandemic. Skype and Google Meets are main competitors for Zoom in its field however they didn't get that much attention from teachers. Our opinion is that teachers were either influenced by the use of other teachers or simply the user experience in Zoom app is much better than the competitors.

One of the real E-Learning solutions (which were built to be one) is Google Classroom, which was used by 37.1% of teachers only. One can conclude that teachers might not look at what educational features a solution might give; rather than what communication features a solution gives. A solution such as Zoom with a powerful communication base and easy to install video conferencing solution with many participants at the same time is much preferable than a system that was built to serve E-Learning.

Question 2: What do teachers in East Jerusalem think about the experience of E-Learning during the closure of schools due to COVID-19?

We used Salhi (2017) language processing tools to analyze the text in the answers, an automated sentiment analysis was done (Positive answer, Negative answer, Neutral answer), automated categorization was also done with the following categories: Great Experience, Good Experience, Challenging Experience, Bad Experience and, Not Categorized. Words frequency analysis was also done and then we highlighted the challenges mentioned by some of the respondents. Table 4 shows the results.

Question:	What do teachers in East Jerusalem think about the experience of E-Learning during the closure of schools due to COVID-19?				
Number of Answers:	251	From a total of:	337	74.5%	
Sentiment Analysis	Positive	Negative	Neutral		
	172 (68.5%)	68 (27.1%)	11 (4.4%)		
Categories	Great	Good	Challenging	Bad	Not Categorized
	31(12.4%)	116(46.2%)	55(21.9%)	41(16.3%)	8 (3/19%)

Table 4: Teachers thoughts about the experience of E-Learning during the closure of schools.

From the table we can notice the following:

- The number of respondents with none empty answers are 251 with a percentage of 74.5% of the total number of participants.
- Looking at the sentiment analysis, from the 251 answers there are 172 answers with positive view of E-Learning. That is a percentage of 68.5% of the non-empty answers, which relatively high compared to the 68 answers with negative view of E-Learning, that's a percentage of 27.1% of the non-empty answers. Therefore, we can conclude that teachers in general feel positive about E-Learning.
- Looking at the categorization, we can notice that 31 and 116 of the 251 answers had a great and good experience of E-Learning and that is a percentage of 58.6% of total answers with non-empty answers. However, a percentage of 21.9% of respondents said that they had a challenging experience (even though some of them had a positive view but still thinks it's challenging). Worth mentioning that a percentage of 16.3% had a bad experience. Therefore, we can conclude that in general teachers think they will have a good experience and feel good about it, however there are challenges that need to be addressed which we will discuss shortly.

1	Lack of Internet access / or infrastructure in the students' houses.
2	Teachers need training and qualification workshops
3	Need more planning and support.
4	Students lack basic computer skills.
5	Lack of support from school management to teachers.
6	There is no active participation from students
7	Parents' ignorance of technological means
8	Lack of computers for students
9	Frequent blackouts in some areas
10	Parents need training and qualification workshops
11	Difficulty in following up with correcting exams and homework.

Table 5: Some of the challenges that faced the teachers.

The above was some of the frequent challenges; we agree with the teachers especially in lack of good quality internet connections and frequent blackouts, also we believe that teachers will find it very handy to have more support and training toward E-Learning. Not to mention that also parents and students need more training in the use of computers and E-Learning solutions, also the lack of computers in the students' hands is a worrying issue.

This in general means that facilitating conditions is a key factor in adopting E-Learning, if the challenges are solved or reduced this means more acceptance will show up which agrees with the studies of Cheok and Wong (2015), Marques et al. (2011) and Khechine et al. (2014) and the challenges mentioned by Talebian, Mohammadi & Rezvanfar (2014).

Question 3: What is the impact of the variables (Gender, Experience, Qualification, Age, Education Stage, School Type, Curriculum, Students Gender, and Teaching Topic) of East Jerusalem Teachers on their view of the importance of E-Learning?

Items from Q12 to Q28 in the questionnaire are related to answering the above question (based on a five-point Likert Scale). Table 6, shows the results for the statistical analysis which was made with the following inputs:

Dependent Variable: Teachers view of the importance of E-Learning						
Factors with Independent samples T-test						
Factor	Group	Frequency	Mean	Std. Deviation	t	Sig-Value
Gender	Male	47	3.529	0.717	1.661	0.261
	Female	290	3.350	0.678		
Factors with ONE WAY ANOVA						
Factor	Contrasts	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig-Value
Experience	Between Groups	1.604	3.0	0.535	1.138	0.334
	Within Groups	156.499	333.0	0.470		
Qualification	Between Groups	2.482	3	0.827	1.770	0.153
	Within Groups	155.621	333	0.467		
Age	Between Groups	2.913	4	0.728	1.558	0.185
	Within Groups	155.191	332	0.467		
Education Stage	Between Groups	2.482	3	0.827	1.770	0.153
	Within Groups	155.621	333	0.467		
School Type	Between Groups	4.429	4	1.107	2.392	0.051
	Within Groups	153.674	332	0.463		
Curriculum	Between Groups	2.803	2	1.401	3.014	0.05
	Within Groups	155.300	334	0.465		
Students Gender	Between Groups	0.483	2	0.242	0.512	0.600
	Within Groups	157.620	334	0.472		
Teaching Topic	Between Groups	10.127	9	1.125	2.487	0.009
	Within Groups	147.976	327	0.453		

Table 6: Statistical Analysis for Question 3 (Teachers view of the importance of E-Learning)

From table 6, we can notice that Teaching Topic & Curriculum effects the teachers' view of the importance of E-Learning, a value of 0.009 and 0.05 respectively, which are less or equal to Alpha (0.05) so:

There are statistically significant differences at the level of significance ($\alpha \leq 0.05$) in the average view of eastern Jerusalem teachers of the importance of E-Learning due to the teaching topic variable and Curriculum variable. This means that teachers look at E-Learning differently based on what they teach, so we did further analysis and noticed the following:

- 70.6% of the teachers who teach Technological Topics think that E-Learning is important to very important, and a percentage of 26.4% are neutral about it.
- 44.4% of the Mathematics teachers think that E-Learning is important to very important, and a percentage of 38.8% are neutral about it.
- 50.0% of the teachers who teach Social Sciences think that E-Learning is important to very important, and a percentage of 42.3% are neutral about it.
- 47.6% of the Science teachers are neutral, and a percentage of 45.2% think that E-Learning is important to very important.
- A percentage of 51.6% of Religion teachers are neutral, and a percentage of 45.1% think that E-Learning is important to very important.
- Language Teachers do not see that E-Learning is important, only a percentage of 34.9% see it important, while the majority of 57.5% are natural about it.

We did a final analysis of the scale representing question 3, by analyzing each item alone versus all the independent variables we have, Table 7 shows the results

Item/ Sig- Value	Gender	Experience	Qualification	Age	Education Stage	School Type	Curriculum	Students Gender	Teaching Topic
Q12	0.842	0.194	0.332	0.122	0.005	0.164	0.010	0.006	0.008

Q13	0.93 4	0.036	0.088	0.6 61	0.018	0.07 4	0.003	0.008	0.017
Q1 4	0.44 6	0.061	0.457	0.21 3	0.08	0.03 1	0.051	0.080	0.151
Q15	0.75 0	0.019	0.118	0.3 05	0.447	0.31 7	0.184	0.029	0.191
Q1 6	0.32 0	0.077	0.123	0.1 0	0.097	0.30 0	0.665	0.665	0.000
Q17	0.13 6	0.206	0.084	0.7 82	0.109	0.56 4	0.685	0.392	0.159
Q1 8	0.54 3	0.000	0.264	0.17 5	0.002	0.51 9	0.632	0.015	0.043
Q1 9	0.70 2	0.413	0.074	0.8 29	0.625	0.29 5	0.206	0.481	0.291
Q2 0	0.33 1	0.182	0.217	0.7 60	0.850	0.00 3	0.268	0.085	0.300
Q21	0.38 9	0.400	0.550	0.2 89	0.747	0.00 4	0.335	0.753	0.046
Q2 2	0.00 4	0.046	0.085	0.1 04	0.037	0.50 8	0.064	0.469	0.004
Q2 3	0.96 4	0.064	0.705	0.0 05	0.054	0.06 7	0.290	0.409	0.100
Q2 4	0.78 2	0.131	0.503	0.6 94	0.002	0.28 8	0.062	0.849	0.001
Q2 5	0.00 9	0.080	0.514	0.0 00	0.870	0.19 0	0.128	0.133	0.056
Q2 6	0.51 0	0.718	0.258	0.1 94	0.215	0.71 6	0.769	0.732	0.419
Q2 7	0.70 4	0.810	0.582	0.0 02	0.320	0.06 4	0.008	0.057	0.049
Q2 8	0.02 9	0.888	0.644	0.0 06	0.186	0.13 5	0.003	0.218	0.037

Table 7: Analyzing each item from Q12 to Q28 from the questionnaire.

From the table we can notice that items Q12, Q13, Q18, Q22 and Q28 on the Scale of E-Learning Importance are the most affected by independent variables.

Item	English
Q12	Doing the tasks faster.
Q13	Improving job performance.
Q18	Reducing the efforts.
Q22	Reducing the teacher's daily expenses.
Q28	Develop the ability to work under pressure.

Table 8: The items from Q12 to Q28, which are most affected by independent variables.

We can conclude the following

- There are statistically significant differences at the level of significance ($\alpha \leq 0.05$) in the average view of eastern Jerusalem teachers of the importance of E-Learning due to the teaching topic variable and curriculum variable.
- Teachers who teach Mathematics and Technological topics think that E-Learning is important to very important, most other teachers are neutral about it and few of them do not see the value.

Question 4: Which variables (Gender, Experience, Qualification, Age, Education Stage, School Type, Curriculum, Students Gender, and Teaching Topic) affect the performance expectancy, effort expectancy, social influence, facilitating conditions of East Jerusalem Teachers when adopting E-Learning?

Table 9 shows the results for the statistical analysis which was made with the following inputs:

Factors one by one: Gender, Experience, Qualification, Age, Education Stage, School Type, Curriculum, Students Gender, Teaching Topic.

Dependent Variable: Teachers Acceptance of E-Learning						
Factors with Independent samples T-test						
Factor	Group	Frequency	Mean	Std. Deviation	t	Sig-Value
Gender	Male	47	3.485	0.782	2.479	0.277
	Female	290	3.215	0.677		
Factors with ONE WAY ANOVA						
Factor	Contrasts	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig - Value
Experience	Between Groups	1.381	3	0.460	0.944	0.419
	Within Groups	162.336	333	0.488		

Qualification	Between Groups	0.826	3	0.275	0.563	0.640
	Within Groups	162.921	333	0.489		
Age	Between Groups	3.975	4	0.994	2.065	0.085
	Within Groups	159.772	332	0.481		
Education Stage	Between Groups	8.591	10	0.859	1.805	0.059
	Within Groups	155.156	326	0.476		
School Type	Between Groups	3.523	4	0.881	1.825	0.124
	Within Groups	160.224	332	0.483		
Curriculum	Between Groups	2.941	2	1.470	3.054	0.048
	Within Groups	160.806	334	0.481		
Students Gender	Between Groups	0.319	2	0.160	0.326	0.722
	Within Groups	163.428	334	0.489		
Teaching Topic	Between Groups	8.020	9	0.891	1.871	0.055
	Within Groups	155.727	327	0.476		

Table 9: Statistical Analysis for Question 4 (Teachers Acceptance of E-Learning)

From table 9, we can notice that only the Curriculum has effects on the teachers' acceptance of E-Learning, a value of 0.048 that is less than Alpha (0.05). Hence, there are statistically significant differences at the level of significance ($\alpha \leq 0.05$) in the average acceptance of eastern Jerusalem teachers of E-Learning due to the curriculum variable.

This means that teachers will accept E-Learning differently based on what curriculum they teach, so we did further analysis and noticed the following:

- A percentage of only 35.6% of the teachers who teach Palestinian Tawjihi curriculum are willing to accept E-

Learning, and the majority with a percentage of 52.5% are neutral about it.

- The majority of teachers who teach Bagrut curriculum are willing to accept E-Learning with a percentage of 52.3%, and a percentage of 38.5% are neutral about it.
- A percentage of 18.1% of the teachers who teach International curriculum are willing to accept E-Learning, and a percentage of 72.7% are neutral about it.

We did a final analysis of the scale representing question 4, by analyzing each item alone versus all the independent variables we have, Table 10 shows the results

Item/ Sig- Value	Gender	Experience	Qualification	Age	Education Stage	School Type	Curriculum	Students Gender	Teaching Topic
Q29	0.217	0.513	0.501	0.106	0.005	0.048	0.062	0.988	0.032
Q30	0.048	0.018	0.101	0.427	0.186	0.758	0.471	0.329	0.050
Q31	0.403	0.789	0.382	0.190	0.039	0.026	0.062	0.545	0.317
Q32	0.536	0.465	0.230	0.471	0.003	0.049	0.010	0.585	0.107
Q33	0.277	0.025	0.364	0.493	0.010	0.340	0.672	0.775	0.207
Q34	0.494	0.016	0.734	0.354	0.268	0.031	0.052	0.769	0.040
Q35	0.841	0.034	0.903	0.643	0.071	0.143	0.098	0.718	0.041
Q36	0.005	0.096	0.560	0.035	0.726	0.436	0.003	0.009	0.288
Q37	0.491	0.021	0.527	0.094	0.072	0.072	0.037	0.059	0.083
Q38	0.441	0.125	0.937	0.091	0.198	0.688	0.569	0.290	0.692
Q39	0.528	0.082	0.659	0.094	0.023	0.733	0.990	0.255	0.207
Q40	0.613	0.248	0.452	0.505	0.407	0.049	0.016	0.935	0.004
Q41	0.274	0.620	0.382	0.007	0.625	0.296	0.007	0.300	0.068
Q42	0.078	0.345	0.486	0.012	0.198	0.112	0.197	0.098	0.019
Q43	0.405	0.041	0.685	0.056	0.552	0.221	0.503	0.028	0.052
Q44	0.939	0.970	0.788	0.032	0.152	0.669	0.865	0.715	0.004

Table 10: Analyzing each item from Q29 to Q44 from the questionnaire.

It seems that item Q36 on the Scale of Accepting E-Learning is the most affected by independent variables. The item is: “*Increase the social class of the teacher*”, it seems teachers look at this item in different ways based on their gender, age, the curriculum they teach and the type school they teach in.

We can conclude the following from analyzing the answers related to Question 4:

- There are statistically significant differences at the level of significance ($\alpha \leq 0.05$) in the *average acceptance of eastern Jerusalem teachers of E-Learning due to the curriculum variable.*
- Teachers who teach Bagrut curriculum are willing to accept E-Learning more than other teachers.
- Teachers' opinion about the raises in the social class vary based on their gender, age, the curriculum they teach and the type school they teach in.

Items from Q45 to Q59 in the questionnaire are related to answering the question 4 (based on a five-point Likert Scale). Table 11 shows the results for the following statistical analysis, which was made with the following inputs:

Teachers View of Difficulty in E-Learning (Mean []).

Dependent Variable: Teachers View of Difficulty in E-Learning						
Factors with Independent samples T-test						
Factor	Group	Frequency	Mean	Std. Deviation	t	Sig-Value
Gender	Male	47	2.924	0.831	-1.543	0.530
	Female	290	3.130	0.849		
Factors with ONE WAY ANOVA						
Factor	Contrasts	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig - Value
Experience	Between Groups	0.670	3	0.223	0.380	0.820
	Within Groups	241.526	333	0.725		
Qualification	Between Groups	0.170	3	0.057	0.078	0.972
	Within Groups	242.026	333	0.727		
Age	Between Groups	1.292	4	0.323	0.445	0.776
	Within Groups	240.904	332	0.726		

Education Stage	Between Groups	2.281	10	0.228	0.310	0.978
	Within Groups	239.914	326	0.736		
School Type	Between Groups	0.814	4	0.204	0.280	0.891
	Within Groups	241.382	332	0.727		
Curriculum	Between Groups	3.249	2	1.624	2.270	0.105
	Within Groups	238.947	336	0.715		
Students Gender	Between Groups	2.459	2	1.230	1.713	0.182
	Within Groups	239.736	334	0.718		
Teaching Topic	Between Groups	8.274	9	0.919	1.285	0.244
	Within Groups	233.922	327	0.715		

Table 11: Statistical Analysis for Q45 to Q59 (Teachers View of Difficulty in E-Learning)

We did a more analysis of the scale representing question 4, by analyzing each item alone versus all the independent variables we have, Table 12 shows the results

Item/ Sig- Value	Gender	Experience	Qualification	Age	Education Stage	School Type	Curriculum	Students Gender	Teaching Topic
Q45	0.418	0.119	0.477	0.980	0.890	0.949	0.257	0.784	0.213
Q46	0.787	0.709	0.831	0.981	0.768	0.820	0.655	0.174	0.111
Q47	0.959	0.106	0.421	0.907	0.920	0.922	0.618	0.086	0.086
Q48	0.948	0.856	0.757	0.806	0.753	0.395	0.967	0.135	0.401
Q49	0.046	0.193	0.490	0.049	0.766	0.993	0.231	0.586	0.724
Q50	0.978	0.975	0.558	0.211	0.194	0.508	0.290	0.081	0.225
Q51	0.979	0.126	0.519	0.002	0.499	0.674	0.060	0.155	0.350
Q52	0.715	0.529	0.559	0.586	0.640	0.245	0.051	0.700	0.332
Q53	0.541	0.591	0.481	0.278	0.841	0.966	0.246	0.173	0.002
Q54	0.348	0.059	0.724	0.644	0.887	0.453	0.492	0.588	0.113
Q55	0.831	0.204	0.866	0.945	0.954	0.030	0.036	0.391	0.095
Q56	0.660	0.526	0.380	0.790	0.996	0.008	0.366	0.365	0.383
Q57	0.184	0.056	0.469	0.987	0.351	0.263	0.048	0.003	0.049
Q58	0.038	0.131	0.859	0.858	0.594	0.114	0.020	0.028	0.321
Q59	0.292	0.827	0.957	0.971	0.292	0.747	0.056	0.920	0.335

Table 12: Analyzing each item from Q45 to Q59 from the questionnaire.

Also, in table 12, we do not see any real effect of independent variables on the items. We can notice item Q57 and Q58 with three independent variables affecting them. We did a final analysis to check the answers distribution among this scale. Figure 5 shows the results.

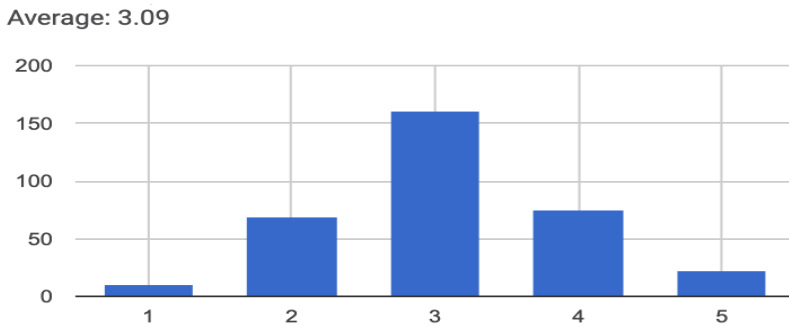


Figure 5: Answers Distribution of Teachers View of Difficulty in E-Learning. (Great to Bad)

We can see that it is almost symmetric with the majority of teachers with a neutral view over the difficulties. We can conclude the following from analyzing the answers related to Question 4:

- There are no statistically significant differences at the level of significance ($\alpha \leq 0.05$) in the *average difficulty the eastern Jerusalem teachers see in E-Learning* due to any of the independent variables under test.
- The Majority of teachers have a neutral view over the difficulties of E-Learning.

We selected items (Q12, Q13, Q14, Q15, Q16, Q17, Q18, Q23, Q24, Q25, Q26, Q27, Q28) from the questionnaire which were selected based on the work of Venkatesh et al. (2003) and Singh & Gaffar (2013).

Table 13 shows the results for the following statistical analysis, which was made with the following inputs:

Factors one by one: Gender, Experience, Qualification, Age, Education Stage, School Type, Curriculum, Students Gender, Teaching Topic

Dependent variable: Teachers Performance Expectancy When Adopting E-Learning (Mean [Of Selected Items]).

Dependent Variable: Teachers Performance Expectancy When Adopting E-Learning						
Factors with Independent samples T-test						
Factor	Group	Frequency	Mean	Std. Deviation	t	Sig-Value
Gender	Male	47	3.604	0.765	1.285	0.151
	Female	290	3.460	0.706		
Factors with ONE WAY ANOVA						
Factor	Contrasts	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig-Value
Experience	Between Groups	2.132	3	0.711	1.396	0.244
	Within Groups	169.495	333	0.509		
Qualification	Between Groups	2.560	3	0.853	1.680	0.171
	Within Groups	169.068	333	0.508		

Age	Between Groups	3.417	4	0.854	1.686	0.153
	Within Groups	168.211	332	0.507		
Education Stage	Between Groups	8.981	10	0.898	1.800	0.06
	Within Groups	162.646	326	0.499		
School Type	Between Groups	4.273	4	1.068	2.119	0.078
	Within Groups	167.335	332	0.504		
Curriculum	Between Groups	2.793	2	1.396	2.762	0.065
	Within Groups	168.835	334	0.505		
Students Gender	Between Groups	0.498	2	0.249	0.486	0.615
	Within Groups	171.129	334	0.512		
Teaching Topic	Between Groups	10.382	9	1.154	2.339	0.014
	Within Groups	161.246	327	0.493		

Table 13: Statistical Analysis for Question 6 (Teachers Performance Expectancy When Adopting E-Learning)

From table 13, we can notice that only the Teaching Topic effects the teachers Performance Expectancy when adopting E-Learning, a value of 0.014 which is less than Alpha (0.05). Therefore, there are statistically significant differences at the level of significance ($\alpha \leq 0.05$) in the *average of the performance expectancy of Eastern Jerusalem teachers in adopting E-Learning due to the teaching topic variable*. We conclude that teachers' performance expectancy depends on the topic they teach, this matches also the conclusions we came to when we discussed question three. We were expecting similar results to question 6 because there is high intersection between the items of the scales of both questions.

We selected questionnaire (22, 29, 30, 31, 40, 41, 42, 45, 46, 47, 48, 50, 52) which are related to answer the above question. The items were selected based on the work of Venkatesh et al. (2003) and Singh & Gaffar (2013).

Table 14, shows the results for the following statistical analysis.

Dependent Variable: Teachers Effort Expectancy When Adopting E-Learning						
Factors with Independent samples T-test						
Factor	Group	Frequency	Mean	Std. Deviation	t	Sig-Value
Gender	Male	47	3.240	0.592	0.879	0.997
	Female	290	3.160	0.578		
Factors with ONE WAY ANOVA						
Factor	Contrasts	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig - Value
Experience	Between Groups	0.890	3	0.297	0.883	0.450
	Within Groups	111.985	333	0.336		
Qualification	Between Groups	0.722	3	0.241	0.714	0.544
	Within Groups	112.154	333	0.337		
Age	Between Groups	1.113	4	0.278	0.827	0.509
	Within Groups	111.762	332	0.337		
Education Stage	Between Groups	5.010	10	0.501	1.514	0.133
	Within Groups	107.866	326	0.331		
School Type	Between Groups	1.822	4	0.456	1.362	0.247
	Within Groups	111.053	332	0.334		
Curriculum	Between Groups	0.423	2	0.212	0.629	0.534
	Within Groups	112.452	334	0.337		
Students Gender	Between Groups	0.671	2	0.336	0.999	0.369
	Within Groups	112.204	334	0.336		
Teaching Topic	Between Groups	7.726	9	0.858	2.670	0.005
	Within Groups	105.150	327	0.322		

Table 14: Statistical Analysis for Question 7 (Teachers Effort Expectancy When Adopting E-Learning)

From table 14, we can notice that only the Teaching Topic effects the teachers Effort Expectancy when adopting E-Learning, a value of 0.005 which is less than Alpha (0.05) so:

There are statistically significant differences at the level of significance ($\alpha \leq 0.05$) in the average of the effort expectancy of eastern Jerusalem teachers in adopting E-Learning due to the teaching topic variable. We conclude that teachers' effort

expectancy depends on the topic they teach, this matches also the conclusions we came to when we discussed question three & six.

We selected items (Q19, Q20, Q21, Q32, Q33, Q36, Q38, Q39, Q49) from the questionnaire which are related to answering the above question (based on a five-point Likert Scale). The items were selected based on the work of Venkatesh et al. (2003).

Table 15 shows the results for the following statistical analysis, which was made with the following inputs:

Dependent Variable: Social Influence Effect on Teachers When Adopting E-Learning.						
Factors with Independent samples T-test						
Factor	Group	Frequency	Mean	Std. Deviation	t	Sig-Value
Gender	Male	47	3.350	0.742	2.145	0.190
	Female	290	3.127	0.646		
Factors with ONE WAY ANOVA						
Factor	Contrasts	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig - Value
Experience	Between Groups	1.346	3	0.449	1.018	0.385
	Within Groups	146.732	333	0.441		
Qualification	Between Groups	1.628	3	0.543	1.234	0.297
	Within Groups	146.450	333	0.440		
Age	Between Groups	3.167	4	0.792	1.184	0.126
	Within Groups	144.911	332	0.436		
Education Stage	Between Groups	6.433	10	0.643	1.481	0.145
	Within Groups	141.645	326	0.434		
School Type	Between Groups	4.108	4	1.027	2.368	0.053
	Within Groups	143.970	332	0.434		
Curriculum	Between Groups	1.140	2	0.570	1.296	0.275
	Within Groups	146.938	334	0.440		
Students Gender	Between Groups	0.897	2	0.449	1.018	0.362
	Within Groups	147.181	334	0.441		
Teaching Topic	Between Groups	6.162	9	0.685	1.577	0.121
	Within Groups	141.916	327	0.434		

Table 15: Statistical Analysis for Question 7 (Social Influence Effect on Teachers When Adopting E-Learning)

From table 15, we can notice that that none of the independent variables has effects on the teachers thinks about the effect of social influence when adopting E-Learning, none of the Sig values is less than Alpha (0.05). Hence, none of the variables affects how social influence weights to East Jerusalem Teachers when adopting E-Learning.

Table 16 shows the results for the following statistical analysis, which was made with the following inputs:

Dependent Variable: Facilitating the conditions when adopting E-Learning.						
Factors with Independent samples T-test						
Factor	Group	Frequency	Mean	Std. Deviation	t	Sig- Value
Gender	Male	47	3.116	0.573	-	0.520
	Female	290	3.166	0.574		
Factors with ONE WAY ANOVA						
Factor	Contrasts	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig - Value
Experience	Between Groups	2.475	3	0.825	2.543	0.056
	Within Groups	108.026	333	0.324		
Qualification	Between Groups	0.151	3	0.050	0.152	0.928
	Within Groups	110.349	333	0.331		
Age	Between Groups	2.010	4	0.502	1.538	0.191
	Within Groups	108.490	332	0.327		
Education Stage	Between Groups	1.842	10	0.184	0.553	0.852
	Within Groups	108.658	326	0.333		
School Type	Between Groups	1.791	4	0.448	1.368	0.245
	Within Groups	180.709	332	0.327		
Curriculum	Between Groups	0.776	2	0.388	1.182	0.308
	Within Groups	109.724	334	0.329		
Students Gender	Between Groups	1.748	2	0.874	2.684	0.070
	Within Groups	108.752	334	0.326		
Teaching Topic	Between Groups	6.963	9	0.774	2.443	0.011
	Within Groups	103.537	327	0.317		

Table 16: Statistical Analysis for Question 9 (Facilitating the conditions when Adopting E-Learning)

From table 16 we can notice that only the Teaching Topic affects the what the teachers think about *facilitating conditions* when adopting E-Learning, a value of 0.011 which is less than Alpha (0.05) so; There are statistically significant differences at the level of significance ($\alpha \leq 0.05$) in the *average of facilitating conditions of eastern Jerusalem teachers in adopting E-Learning due to the teaching topic variable* We conclude that teachers' view toward *facilitating conditions* depends on the topic they teach.

Conclusions and Recommendations

- East Jerusalem Teachers, in general, don't look at what educational feature a technological solution might give rather than what communication features a solution give, WhatsApp and Zoom are more important to teachers than Google Classroom or Model for example.
- East Jerusalem Teachers in general feels positive about E-Learning.
- East Jerusalem Teachers in general think that they will have good experience in E-Learning, however there are challenges that need to be addressed.
- Facilitating conditions and overcoming the physical challenges has positive effect on adopting E-Learning.
- Teaching Topic is a key factor in teachers' will to adopt and accept E-Learning.
- In addition, the type of curriculum teachers teach plays a factor in adopting E-Learning. For instance, teachers who teach Bagrut are more open to E-Learning. This is an issue for further studies.

Recommendations:

- Further studies should be made on the curriculum it's interesting to find out why East Jerusalem teachers who teaches bagrut are more willing to accept E-Learning.

- Further studies should be made on the challenges and their real effect on East Jerusalem teachers' will to adopt E-Learning.
- We had a shortage of participant form Palestinian Schools (Palestinian Authority Schools, Jerusalem Islamic Waqf Schools, Partial Governmental Schools, or UNRWA) so it worth to do further studies focusing on those school.

References

- Addah, K., Kpebu, D., & Frimpong Kwapong, O. A. (2012). Promoting E-learning in distance education programs in an African country. Elvis Pontes (Ed.). *E-Learning-Long-Distance and Lifelong Perspectives* (pp. 51-62), Intech.
- Ajzen, I. (1985). From intentions to actions: A theory of planned behavior. In J. a. J. B. Kuhlnd (Eds), *Action control: From cognition to behavior*. Heidelberg: Springer.
- Ajzen, I. (1991). The Theory of Planned Behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179-211.
- Ajzen, I. (2019). Theory of Planned Behavior with Background Factors. Retrieved April 28, 2020, from <https://people.umass.edu/aizen/tpb.background.html>
- Al-Fraihat, D., Joy, M., & Sinclair, J. (2020). Evaluating E-learning systems success: An empirical study. *Computers in Human Behavior*, 102, 67-86.
- Al-Furaydi, A. A. (2013). Measuring e-learning readiness among EFL teachers in intermediate public schools in Saudi Arabia. *English Language Teaching*, 6(7), 110-121.
- Algahtani, A.F. (2011). Evaluating the Effectiveness of the E-learning Experience in Some Universities in Saudi Arabia from Male Students' Perceptions, *Durham theses*, Durham University.
- Arkorful, V., & Abaidoo, N. (2015). The role of e-learning, advantages, and disadvantages of its adoption in higher education. *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*, 12(1), 29-42.
- Behera, S. K. (2013). E-and M-Learning: A comparative study. *International Journal on New Trends in Education and Their Implications*, 4(3), 65-78.
- Caruth, G. D., & Caruth, D. L. (2013). Distance education in the United States: From correspondence courses to the Internet. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 14(2), 141-149.

- Cheok, M. L., & Wong, S. L. (2015). Predictors of e-learning satisfaction in teaching and learning for school teachers: A literature review. *International Journal of Instruction*, 8(1), 75-90.
- Cheon, J., Lee, S., Crooks, S. M., & Song, J. (2012). An investigation of mobile learning readiness in higher education based on the theory of planned behavior. *Computers & Education*, 59(3), 1054-1064.
- Cingi, C. C. (2013). Computer-aided education. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* Vol.103: 220-29, DOI:10.1016/j.sbspro.2013.10.329.
- Davis. F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS quarterly*, pp. 319-340, 1989
- Davis F. D. Jr. (1989). A technology acceptance model for empirically testing new end-user information systems: Theory and results. *Massachusetts Institute of Technology*
- Emmel, N. (2013). *Sampling and choosing cases in qualitative research: A realist approach*. London: Sage.
- Gaebel, M., Kupriyanova, V., Morais, R., & Colucci, E. (2014). *E-learning in European higher education institutions*. Brussels: European University Association.
- Garrison, D. R. (2011). *E-learning in the 21st century: A framework for research and practice*. Taylor & Francis.
- Georgiev, T., Georgieva, E., & Smrikarov, A. (2004, June). M-learning-a New Stage of E-Learning. In *International conference on computer systems and technologies-CompSysTech* (Vol. 4, No. 28, pp. 1-4).
- Haran, M. (2015, May 29). A history of education technology. Retrieved April 25, 2020, from: <http://institute-of-progressive-education-and-learning.org/a-history-of-education-technology/>
- Harting, K., & Erthal, M. J. (2005). History of distance learning. *Information technology, learning, and performance journal*, 23(1), 35.
- HoloniQ (2019). 10 charts that explain the Global Education Technology Market. Retrived July 11,2020. From

<https://www.holoniq.com/edtech/10-charts-that-explain-the-global-education-technology-market/>

- Illinois Wesleyan University. (2008, April 30). Did You Know. Retrieved April 26, 2020, from <https://www.iwu.edu/about/DidYouKnow.html>
- Israel Central Bureau of Statistics. (2019). Teaching Staff 2018/19. Retrieved July 11, 2020, from https://www.cbs.gov.il/he/mediarelease/DocLib/2019/093/06_19_093b.pdf
- Knabe, A. (2012). Applying Ajzen's theory of planned behavior to a study of online course adoption in public relations education.
- Kennedy, S. (2018). *Educational Technology and Curriculum*. Scientific e-Resources.
- Khechine, H., Lakhali, S., Pascot, D., & Bytha, A. (2014). UTAUT model for blended learning: The role of gender and age in the intention to use webinars. *Interdisciplinary Journal of E-Learning and Learning Objects*, 10(1), 33-52.
- Leiner, B. M., Cerf, V. G., Clark, D. D., Kahn, R. E., Kleinrock, L., Lynch, D. C., ... & Wolff, S. (2009). A brief history of the Internet. *ACM SIGCOMM Computer Communication Review*, 39(5), 22-31.
- Marques, B. P., Villate, J. E., & Carvalho, C. V. (2011, June). Applying the UTAUT model in engineering higher education: Teacher's technology adoption. In *6th Iberian Conference on Information Systems and Technologies (CISTI 2011)* (pp. 1-6). IEEE.
- Mirza, A. A., & Al-Abdulkareem, M. (2011). Models of e-learning adopted in the Middle East. *Applied computing and informatics*, 9(2), 83-93.
- Muntean, C. I. (2011, October). Raising engagement in e-learning through gamification. In *Proc. 6th international conference on virtual learning ICVL* (Vol. 1, pp. 323-329).
- Ouma, G. O., Awuor, F. M., & Kyambo, B. (2013). E-Learning Readiness in Public Secondary Schools in Kenya. *European Journal of Open, Distance, and E-learning*, 16(2), 97-110
- Palestinian Central Bureau of Statistics. (2019). Distribution of school teachers in Palestine by region and governorate, for the

- academic years 2015/2014 - 2019/2018. Retrieved July 11, 2020, from http://www.pcbs.gov.ps/Portals/_Rainbow/Documents/Teachers_ar-4-2020.html
- Powell, A. (2007, October 11). How Sputnik changed US education. *Harvard Gazette*, from <https://news.harvard.edu/gazette/story/2007/10/how-sputnik-changed-u-s-education/>
- Rabiee, A., Nazarian, Z., & Gharibshaeyan, R. (2013). An explanation for internet use obstacles concerning e-learning in Iran. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 14(3), 361-376.
- Rennie, F., & Morrison, T. (2013). *E-learning and social networking handbook: Resources for higher education*. Routledge.
- Russell, M. (Ed.). (2006). *Technology and assessment: The tale of two interpretations*. IAP.
- Salhi, A. (2017). ArabiTools: Arabic NLP Library. Retrieved July, 10 2020, from: <https://www.arabitoos.com>
- Sawang, S., Newton, C., & Jamieson, K. (2013). Increasing learners' satisfaction/intention to adopt more e-learning. *Education + Training*, 55(1), 83-105.
- Smedley, J.K. (2010). Modeling the impact of knowledge management using technology. *OR Insight* (2010) 23, 233–250.
- Talebian, S., Mohammadi, H. M., & Rezvanfar, A. (2014). Information and communication technology (ICT) in higher education: advantages, disadvantages, conveniences and limitations of applying e-learning to agricultural students in Iran. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 152, 300-305.
- The University of London. (2017, September 11). Our History. Retrieved April 26, 2020, from <https://london.ac.uk/about-us/our-history>
- Thomas, T., Singh, L., & Gaffar, K. (2013). The utility of the UTAUT model in explaining mobile learning adoption in higher education in Guyana. *International Journal of Education and Development using ICT*, 9(3).

- Tretter, J. T., Windram, J., Faulkner, T., Hudgens, M., Sendzikaite, S., Blom, N. A., ... & Kumar, R. K. (2020). Heart University: a new online educational forum in paediatric and adult congenital cardiac care. The future of virtual learning in a post-pandemic world?. *Cardiology in the Young*, 30(4), 560-567.
- Tubaishat, A. (2008). Adoption of Learning Technologies to Alleviate the Impact of Social and Cultural Limitations in Higher Education. In *Proceedings of the 1st E-Learning Excellence Forum*, Dubai, UAE, January 15–18, 2008, pp. 40–50.
- Venkatesh, V., Morris, M., Davis, G., & Davis, F. (2003). User acceptance of information technology: Toward a unified view. *MIS Quarterly*, 27, 425-478.
- World Economic Forum. (2020). The COVID-19 pandemic has changed education forever. This is how. Retrieved July 11, 2020, from <https://www.weforum.org/agenda/2020/04/coronavirus-education-global-covid19-online-digital-learning/>
- Yang, H. H., & Su, C. H. (2017). Learner behavior in a MOOC practice-oriented course: in empirical study integrating TAM and TPB. *International Review of Research in Open and Distributed Learning: IRRODL*, 18(5), 35-63.

REFİK HALİT KARAY’IN SÜRGÜN ROMANINDA ORTA DOĞU İZLENİMLERİ

Prof. Dr. M. Fatih Kanter
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
fatihkanter@kilis.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-0754-6930>

Özet

Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatının öncü yazarlarından olan Refik Halit Karay’ın eserlerinde sürgün ve sürgün edebiyatı önemli bir yer tutar. Hayatının büyük bir bölümünü sürgünlerde geçiren yazar, sürgün dönemi tecrübelerini hikâye ve romanlarında kendi gözlemlerinden hareketle kurgu dünyasına taşır. Sürgün yıllarının ikinci dönemini oluşturan Beyrut, Şam ve Halep günlerindeki gözlemlerini yansıtan *Sürgün* romanında Orta Doğu coğrafyası insanları ile birlikte gerçekçi bir şekilde sunulur. *Sürgün* romanı başkişi Hilmi Efendi’nin sürgün olarak gönderildiği Beyrut’taki hayatı ve ardından Şam ve Halep’te yaşadıkları çerçevesinde ilerler.

Romanda, Beyrut’un çok kültürlü yapısıyla bir deniz şehri oluşu üzerinde durulur. Şam, Arap ırkının hâkimiyeti altında bir şehir olarak tasvir edilir. Halep ise Türklere daha yakın bir kültürel doku

barındıran yapısıyla aktarılır. Romanın başkişisi Hilmi Efendi ve arkadaşı İrfan Bey aracılığıyla okurun dikkatine sunulan bu şehirlerdeki hayat, iklim özellikleri, mimari, insan tipolojisi, gelenekler ve alışkanlıklar gibi kültürü oluşturan etmenler ışığında betimlenirken bir Orta Doğu profili ortaya konur.

Anahtar Sözcükler: Refik Halit Karay, Sürgün, Orta Doğu, Beyrut, Şam, Halep

MIDDLE EAST IMPRESSIONS IN REFIK HALIT KARAY'S SÜRGÜN NOVEL

Abstact

The phenomenon of exile and the literature of exile have an important place in the works of Refik Halit Karay, one of the pioneering writers of Turkish Literature in the Republican Period. The writer, who spent most of his life in exile, passes his experiences of exile on to the noveldom. In the novel, *Sürgün*, which reflects his observations in Beirut, Damascus and Aleppo forming the second period of his exile years, the Middle East geography is presented with its people in a realistic way. The novel *Sürgün* proceeds within the framework of Hilmi Efendi's life in Beirut, and then his life in Damascus and Aleppo where he was sent into exile.

In the novel, it is emphasized that Beirut is a sea city with its multicultural structure. Damascus is depicted as a city dominated by the Arab race. Aleppo, on the other hand, is fictionalized and reflected in the novel with its structure that has a cultural texture closer to the Turks. The life in these cities brought to the attention of the reader through Hilmi Efendi, the protagonist of the novel, and his friend İrfan Bey. Through the novel, a Middle Eastern profile is revealed in the light of factors such as climate, architecture, human typology, traditions and habits.

Keywords: Refik Halit Karay, Sürgün, Middle East, Beirut, Damascus, Aleppo

Giriş

1888 tarihinde İstanbul'da doğan Refik Halit Karay, İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde yazın hayatına girmiş, hayatının büyük kısmını sürgünlerde geçirmiş bir yazardır. Yazarın sürgün yılları, Anadolu ve Orta Doğu olmak üzere iki ayrı dönemi kapsar. 1913'te Anadolu'ya sürgün edilen "*Refik Halit'in 'Yüzellilikler listesi'*"ne dâhil edilip yurt dışına sürülmesi, birinci defa *Posta Telgraf Umum Müdürü* iken "*Anadolu Hareket-i Milliyesi*" karşısında yer alması sebebiyledir." (Aktaş, 1986, s. 33). İkinci sürgün döneminde 1922 yılında Türkiye'den ayrılan Refik Halit önce Beyrut'a gider. "*Beyrut'ta bir müddet otel ve pansiyonda kaldıktan sonra, bu şehrin yakınında güzel bir köy olan Cünye'de bir ev kiralayıp orada yaşamaya başlarlar.*" (Aktaş, 1986, s. 35). 1927 yılı sonlarına kadar burada kalan yazar, bu yıllarda sık sık *Doğru Yol* gazetesinde yazılarını yayımladığı için Halep'e gider ve bu süreçte oradaki Türklerle tanışır. Bu dönemde yazarın maddi durumu kötüdür. Sürgün hayatının zorlu yıllarının ardından 1928 yılından itibaren *Vahdet* gazetesine yazdığı yazılarla para kazanmaya başlar. "*Ayrıca, bu yazılar Atatürk inkılapları lehinde olduğu için Ankara'dan da önemli sayılacak yardımlar görür.*" (Aktaş, 1986, s. 35). Bu dönemde Halep'te yaşamaya başlayan Refik Halit, artık Halep'in seçkin semtlerinden biri olan Aziziye Mahallesi'nde güzel bir apartmanda ikamet eder. Refik Halit sürgün yıllarında Lübnan ve Suriye'de çok gezmiş ve gezdiği yerleri fotoğraflamıştır.

Sürgün yıllarında Türkiye lehinde yazılar yayımlarken aynı dönemde Antakya'daki gençlerle sürekli toplantılar yaparak bu bölgenin Türk olduğu ve Türkiye'ye bağlanması gerektiği ile ilgili faaliyetlerde bulunur. Özellikle bu dönemdeki yazıları ve çalışmalarını Atatürk ve diğer yöneticileri memnun eder. Cumhuriyet'in 10. yılında birkaç kişi ile birlikte Refik Halit'in de affedilmesi gündeme gelir. Ancak bu hemen gerçekleşmez. Af kanunu 17 Temmuz 1938'de yürürlüğe girer ve Refik Halit de ancak o tarihten sonra Türkiye'ye

döner. Ölüm tarihi olan 18 Temmuz 1965 tarihine kadar da İstanbul'da yazı hayatına devam eder.

Refik Halit Karay, roman, hikâye, siyasi mizah ve diğer yazılarıyla Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatında öncü yazarlardan birisi olmayı başarır. *“Tüm romanlarında görülen egzotizme yönelme, farklı mekânlar, kültürleri tanıma ve tanıtmaya eğilimi, farklı coğrafyaları farklı özellikleri ile kurguya taşıma gibi tavırlar da sürgünlük yıllarının etkisi ile Karay'ın yazma biçimine sirayet etmiş özellikler olarak kabul edilebilir.”* (Hüküm, 2018, s. 111). Anadolu'daki sürgün yıllarındaki gözlemlerini *Memleket Hikâyeleri* başlığı altında, Anadolu dışındaki sürgün yıllarındaki gözlemlerini ise *Gurbet Hikâyeleri* başlığı altında kitaplaştıran yazarın romanlarında İstanbul'u konu edinen eserlerin dışında sürgün olarak bulunduğu Orta Doğu coğrafyası da önemli bir yer tutar.

Refik Halit Karay'ın Sürgün Romanında Orta Doğu İzlenimleri

Mekân, insanı hayatın olağan akışı içerisinde bütünleyen ve var oluşunu anlamlı hâle getiren unsurdur. Aynı zamanda içine doğulan ve içinde yaşanan mekân, tarihsel düzlemde insanın kimliğini ve benliğini de kurar. *“Tarihin içinde geliştiği mekân ise coğrafyadır; tabiat şartlarına bağlı olarak yerleşim merkezlerini belirleyen, ekonomik hayatı yönlendiren; tarihî gelişmelerde önemli bir rol oynayan coğrafya o bölgede yaşayan insanların fizyolojileri ve psikolojileri üzerinde de etkilidir.”* (Kefeli, 2006, s. 11). Bu nedenle insanın varoluşunda ve varlığını anlamlandırarak geleceğe doğru yönelmesinde bulunduğu/yaşadığı mekânın önemi yadsınamaz. Yurt edinilen ya da yurt olarak bilinen bir mekânın dışında yaşama zorunluluğu ise her ne sebeple olursa olsun, insanın köklerinden koparak farklı ve zorlu bir süreci yaşamayı deneyimlemesidir. Hayatında iki farklı dönemde sürgün edilerek doğduğu şehir İstanbul dışında yaşamak zorunda kalan Refik Halit Karay, mekânsal deneyimlerini eserlerinde kurgusal karakterler aracılığıyla aktarır. Özellikle Orta Doğu bölgesinde kendi vatanından uzak bir

coğrafiyada yaşadığı güçlükleri yazdığı eserlerle geleceğe aktarmayı başaran yazar, bu eserlerinde gözlem gücü ile de dikkat çeker.

Yazarın bu gözlem gücü ile kaleme aldığı romanlardan olan *Sürgün*, Orta Doğu'nun kültürel belleğinin taşıyıcısı olan Beyrut, Halep, Şam ve İskenderun'da geçmektedir. 1941 yılında yayımlanan romanda Başkişi Yüzbaşı Hilmi Efendi'nin sürgün yıllarında önce Beyrut sonrasında Şam ve Halep'te karşılaştığı zorluklar ve sürgüne gelirken İstanbul'da bıraktığı ailesinin dağılması ile kızının bir dansöz olarak Şam'da karşısına çıkmasıyla kalp sektesinden ölmesi anlatılır.

Hilmi Efendi'nin sürgün yıllarında Orta Doğu'da bulunduğu üç merkezî mekân hem çevresel özellikleri hem de insanları ile birlikte sosyolojik bir gözleme dayalı biçimde kurguya taşınır. Başkişi Hilmi Efendi'nin mekân değişimleri bağlamında Orta Doğu izlenimleri de sunulur.

Çok Kültürlü Bir Orta Doğu Kenti: Beyrut

Orta Doğu yolculuğunun başlangıç noktası olan Beyrut, Akdeniz medeniyeti ve İslam medeniyetini bir arada barındıran bir yerleşim merkezidir. Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan şehir, Büyük İskender'den Romanlılara ve İslam hâkimiyetine kadar geniş bir kültürel yelpazeye sahiptir. *Sürgün* romanında Beyrut, vatanından ayrılmak zorunda bırakılan başkişi Hilmi Efendi'nin gözüyle tasvir edilir. Refik Halit Karay'ın kendi hayatından izler taşıyan bu roman, *Minelbab İlelmihrab* adlı hatıra kitabıyla paralellik gösterir.

Meşrutiyet'in üçüncü senesinde taburuyla Yemen'e gönderilirken bir hafta eğlendiği Beyrut, Hilmi Efendi'nin muhayyilesinde “*cennet gibi bir yer*” olarak yer etmiştir. Beyrut'ta kaldığı bir hafta boyunca âdeta bakış estetiğini önceleyen bir turist gözüyle şehri gezmiş, Cebel köylerinde gezintiler yapmıştır. Ancak Beyrut'a bir sürgün olarak gidiyor oluşu, şehrin anlamını Hilmi Efendi için değiştirir ve yolda iken ölmeyi arzulayacak kadar huzursuz bir ruh hâli içine girmesine sebep olur. Bu bağlamda romanın hemen

giriş cümlesinde yer alan ibarelerle Hilmi Efendi'nin sürgün olarak Beyrut'a gönderilişi belirtilirken ilerleyen satırlarda zamanda geriye dönüş tekniğiyle yolculuk aşamaları hakkında bilgiler verilir:

“Sabaha karşı Beyrut göründü. İskelelere uğramak şartıyla en çoğu bir haftada alınan bu yolu, kereste yüklü, şilep bozması, küçük, köhne vapur -dosdoğru geldiği halde -ancak on günde, güç bela aşabilmişti.” (Karay, 1998, s. 11).

Ege ve Akdeniz üzerinden gerçekleştirilen uzun bir yolculuğun ardından Beyrut'a doğru yaklaşan gemide Akdeniz ikliminin etkisi hissedilmeye başlanır. Akdeniz'in güneyindeki Orta Doğu şehirlerindeki iklim ve tabiat anlatıcının gözünden âdeta canlı tablolar hâlinde aktarılır:

“Güvertede yataklarını yan yana serdikleri Şamlı yolcu bu kokunun denize Trablus'taki portakal bahçelerinden sindiğini söylüyordu; ağaçlar çiçekte imiş, bir taraftan yemişler olgunlaşır, pişerken öbür taraftan yeni yetişeceklerin koncaları açılır, bütün Lübnan kıyılarında, şimdi portakal devşirilirmiş ...” (Karay, 1998, s. 11).

Ağaçların çiçeklendiği, yemişlerin olgunlaştığı, portakalların toplandığı bir mevsimde Beyrut'a inen Hilmi Efendi ilk andan itibaren yabancı bir memlekette olmanın garipliğiyle şaşkın bir biçimde etrafını gözlemlemeye başlar. Öte yandan vapurda tanışıp yoldaşlık ettiği Şamlı Hacı Efendi'nin iskeleye yanaştığında gösterdiği tavır değişikliği, başkışı Hilmi Efendi'ye yalnızlığını ve çaresizliğini derinden hissettirir. Bu etki aslında başkışının algısıyla Araplara karşı olumsuz bir bakış açısının da yansıması olarak okunabilir:

“Vapurda, vakit geçirmek için ahbaplık eden ve bu ahbaplığa ırk ve görenek gereği bir yalancı içtenlik, coşkunsuz katan Hacı Efendi, memleketinin iskelesine ayak basacağı sırada Hilmi Efendiyi görmemezlikten geliyor, önceleri uzun uzun cevaplar verirken şimdi ne sorsa «Vallahi ben bilmez... Ben Türkçe şok anlamaz!» deyip başkalarına koşuyordu. Bu ağırşamalara, anlamakla beraber aldırılmayan Hilmi, eteğinden ayrılmıyor', peşi sıra yürümekten

vazgeçmiyordu; öyle yalnız, zavallı kalmıştı ki... Fakat, Şamlının kendisine parasız olduğunu bildiği için, başına bela olmasın diye yüz vermemeğe başladığı, bir aralık düşüncesinden geçince kıpkırmızı kesildi, olduğu yerde mihlandı ve artık sırnaşıklık etmekten vazgeçti.” (Karay, 1998, s. 14).

Şamlı Hacı Efendi'nin, parası olmadığını bildiği için yüz vermeyişini gururuna yediremeyip ondan uzaklaşan Hilmi Efendi'nin limanda dikkati çeken ilk gözlemi Arap coğrafyasındaki insanların gürültülü ve hareketli bir hayat tarzına sahip oluşlarıdır. Henüz yeni ayak bastığı topraklardaki insanlarla ilgili ilk yargısı, roman boyunca farklı karşılaşmalar neticesinde yinelenir:

“Sonunda yirmi kişi kadar güverte yolcusu, hep birden, eşyalarıyla beraber, bir mavnaya doldular

Kürek çekenlerin, hamalların ve yanındakilerin yaygarasından sersem olmuştu. Gereksiz yere ne kadar bağıryorlar, ne ölçüsüzce öfkeleniyorlar ve neş'eleniyorlardı...” (Karay, 1998, s. 14).

Sahildeki insanların “gereksiz yere bağırmaaları”, ölçüsüz şekilde öfkelenip neşelenmeleri Orta Doğu coğrafyasındaki insanların karakteristik özelliği olarak başkişinin algısıyla dikkatlere sunulur. “Akdenizli olmanın ortak paydasında “sıcak yaz günleri, serin ve sakin yaz akşamlarında canlanan hayat... Serin ve kısa süren bol güneşli günlerle soğuk yönünü sıklıkla unutturan kış... Zeytin ağaçları, Halep çamı, kaktüsler, turunçgiller, okaliptüsler, yeni dünya ve palmiyelerle renklenene manzaralar”ın, bölgenin karakteristik bir özellik gösteren iklimine dayanır.” (Kefeli, 2006, s. 35). Bu ilk gözlemlerin ardından Hilmi Efendi'nin Beyrut'ta hayatını ikame etmeye çalıştığı süre içerisinde Beyrut ve orada yaşayan insanlar hakkında kesitler romanın ilerleyen bölümlerinde özellikle İstanbul'la kıyaslamaya dayalı tasvirlerle birlikte verilir. İlk zamanlarda yabancılık çektiği şehirde özellikle farklı milletlerden insanların takıldığı Acemli bir kahvecinin dükkânına giden Hilmi Efendi'nin bu dükkânda kendisini güzel güneşli turunç bahçelerinde

gezdiği zamanlardan daha dingin hissetmesi, mekâna estetik bir nazarla değil yabancılığını öteleyebileceği bir duyumsayışla bakmasını yansıtır:

“Hava yağmurlu olunca, limanın iç sokaklarında bir çaycı Acem dükkânı bulmuştun, oraya gidip oturuyordu. Arap olmayan çeşit çeşit müşteriler arasında bir Buharalı hacı, ne milletten olduğu anlaşılabilen bir şeyh, bir Cavalı gemici, bir İranlı Kürt, dükkânın yerlerinden kıvıldamaz gediklileriydi. (...) Böyle olmakla beraber Hilmi Efendi dükkâna her yerden daha az yadırgayarak giriyor ve gönül sızısının; bu is, buğu, ıslak yün, çürük toprak kokusu sinmiş karanlık barakada, gezip dolaştığı o güzel güneşli turunc bahçelerinden daha çok, dindiğini hissediyordu...” (Karay, 1998, s. 18-19).

Gurbette özellikle de kendi memleketi dışında farklı bir dilin farklı ırktan insanların arasında olmanın garipliğini iliklerine kadar hissedilen Hilmi Efendi'nin kendisi gibi garip olanlarla aynı mekânı paylaşarak huzur bulması, kendi yalnızlığı ile gurbette olan diğer insanların “garip”likleri arasında bir özdeşlik kurma çabasının yansımasıdır. Zira fiziksel anlamda kapalı ve dar mekân özeliği gösteren ve “yalnız hayatların birbirine geçirdiği” (Bauman, 2001, s. 70). Acem kahvesi, onun kendini bir parça dingin hissetmesini sağlamaktadır. “Çeşitli milletlere mensup; sürgün, kaçak olma, işsizlik gibi ortak zorunluluklarla burada bulunan insanlar limanın ara sokaklarındaki kahvelerde konuşmadan dertleşmekte, birbirlerinin yüreklerini hafifletmektedir. Yazarın bu gözlemlerinde Akdeniz'in kozmopolit yapısı anlatılırken bir bakıma bölgenin ‘kimlikleri birleştirerek eritme özeliği’ne de değinilir.” (Kefeli, 2006, s. 175). Böylesine çok kültürlü bir kentin sokaklarında ilk günlerden itibaren kendisini yabancı hissedilen Hilmi Efendi tanıdık mekânlar ve insanlar arayarak Beyrut'la bir ünsiyet kurmaya çalışır. Hilmi Efendi'nin Beyrut'a geldiği dönemde sokakların ve insanların durumu ise âdeta renklerin, kokuların ve seslerin birbirine karıştığı bir panayır atmosferi gibi aktarılır:

“Daha mart içinde buldukları halde her taraf yaz manzarası almıştı: Tenteler gerilmiş, güneşlikler asılmış... Buzlu gazozlar portakal ve demirhindi şerbetleri, dondurmalar satılıyor, keten elbise giyenlere, ceketlerini kollarına alıp dolaşanlara rastlanıyordu. Yollar ikide bir sulandığı, ayrıca dükkâncılar kapılarının, camekânlarının önlerine sular serptiği için sokaklarda halk, çeşme akıntılarında gezinen bir kaz sürüsü alışkanlığıyla çamurları tepiyor, ayaklarında, kösele altından işleyen hoş ıslaklığı duymaktan keyifleniyordu.” (Karay, 1998, s. 20).

Mart ayında olunmasına karşın bir yaz havası içinde sokakların kalabalık oluşuna dikkat çekilirken halkın ıslak ve çamurlu sokaklarda gezmekten aldığı zevk de gözler önüne serilir. Özellikle sıcak havalarda dondurmanın yanı sıra portakal ve demirhindi şerbetlerinin içilmesi, Orta Doğu’ya özgü sayılabilecek alışkanlıklardandır. Beyrut sokaklarındaki bu canlılık karşısında etrafına şaşkın bir biçimde bakan Hilmi Efendi’nin gözünden evlerin gösterişli yapısı da tasvir edilir. Özellikle taş konaklar, geniş avlulara sahip, hurma ve çam ağaçlarının gölgeleri altında havuzlarında fısıkyeler şırıldayan birer saray gibi nitelendirilir.

Orta Doğu coğrafyasının masalsı havasının yansıdığı caddeler Hilmi Efendi’nin zihninde farklı duygular uyandırır. Bu bağlamda “tabiat tasvirlerini[n] kahramanın ruhî yapısını aksettirecek tarzda” (Aktaş, 2004, s. 303) yapıldığı görülmektedir. Bir tarafta çiçeklerle bezenmiş göz alıcı sokaklar öte yanda pis kokuların hâkimiyetinin hissedildiği bir tezatlar mekânını andıran bu şehri İstanbul ile kıyaslayan Hilmi Efendi başını sokacak bir yer aramanın derdinde iken farklı bir iklimde olduğunu duyumsar:

“Hilmi Efendi ise etrafını, gördüğüne inanamayan bir bakışla, çölde seraba dalmış gibi seyrediyordu. Sanki iki sıra evler, başka kürelere ve başka insanlara mahsus, bulunmaz, kavuşulmaz, hayal ürünü şeylerdi; bir tanesinin bahçivan kulübesine yerleşmek ona ne umulmaz bir nimet olacaktı. İstanbul’da mini mini saksılarda güç bela yetiştirilen kınalar gibi gelişmiş ve allı sarılı çiçeklerle baştan başa donanmış, dallar birbirine dolanmış, dolaşmıştı. Bu ne kadar yasemin,

gül, ful bolluğu... Parmaklıklardan taşmış, sokaklara sarkmış, yaya kaldırımlarını kuru çiçekleriyle kapatmıştılar. Fakat tuhafı, kızgın güneş altında memlekete egemen olan koku, ıslak köşe başlarından, duvar kenarlarından fıskıran amonyaklı keskin, inatçı sidik kokusuydu; çiçekleri değil, bunu duyuyorlardı.” (Karay, 1998, s. 22).

Yolun iki tarafında da çiçekli bahçelerle donanmış evler olmasına karşın kızgın güneş altında pis kokuların varlığı Hilmi Efendi'nin zihninde hayal ile gerçeği çatıştıran unsurlar olarak yer alır. Görsel olarak güzelliklerle dolu bu mekânın kötü kokular ve gürültülü seslerle bütünlenmesi de yine Orta Doğu coğrafyasının ve insanının karakteristik özelliği olarak yansıtılır. Gündüzleri sıcakta bunalan insanların akşam karanlık bastıktan sonraki hayatının daha canlı olduğu ise Hilmi Efendi'nin gurbette oluş duygusuyla tezat biçimde dikkatlere sunulur:

“Karanlık basmıştı. Memleketin gürültüsü bu sarnıç kadar çukur, kalın duvarlı, koca kubbeli binaya, uzaktan sesi duyulduğu halde, nedense bir türlü yaklaşılamayan bir trenin sağır, boğuk gürültüsü gibi alttan alta yansıyor, ara sıra, pek yakından yolcu vapurlarının düdüklere duyuluyor özellikle bu sesler gurbeti ve özlemlerini hatırlatarak bir üzüntü bir fazla duyarlılık veriyordu.” (Karay, 1998, s. 26).

Hilmi Efendi'nin dışarıdan gözlemlediği bu canlılığın ona “bir trenin sağır ve boğuk gürültüsü”nü çağrıştırması Beyrut'taki kültürel hayata olan yabancılığından kaynaklanır. Gündüz sıcağından ziyade akşam serininde ortaya çıkan ve gece yarlarına kadar eğlenen halkın alışkanlıkları coğrafyanın dayattığı kültürel hayat biçimi ile ilintilidir.

Beyrut'ta, Hilmi Efendi'nin dikkatinden sunulan özelliklerden biri de yöresel yemeklerdir:

“[...] sonra tahin ile nohut ezmesinden yapılmış, üzerine maydanoz ve nar taneleri gezdirilmiş bir tür yerli yemeğiyle: «hummus» ile döndü: Sarı havyar mısın mübarek? diye pide şeklindeki

ekmeği kaşık gibi kullanarak iştahla yutmaya başladı.” (Karay, 1998, s. 26-27).

Yöresel bir yemek olan humusun görüntüsüyle birlikte yemek yeme biçimi olarak çatal kaşık yerine ekmeğin kullanılışı da bu coğrafyaya özgü bir davranış kalıbı olarak yansıtılır.

Hilmi Efendi, kendisine Beyrut'ta yeni bir hayat düzeni kurarak ailesini yanına aldirmayı özellikle de hayatının kötüye gitmesinden endişe ettiği kızı Seher'i düşünerek arzulamaktadır. Bu nedenle o yeni bir hayatın hülyasına dalarken Beyrut köylerinde, iklimin ve coğrafyanın sunduğu estetik imkânlarla inşa edeceği ferah bir ev düşünür:

“Lübnan köylerinde, üç odalı, yeni yapı, tertemiz, ferah bir ev; parmaklıklarına yaseminler sarılmış, sundurmasına çamların dallan uzanmış; hem gölge, hem ışık içinde, hem serin, hem ılık bahçesinde bir kilim seriliyor, otururken başından aşağı turunç çiçekleri dökölüyor ve ciğerlerine denizin iştah açan havası doluyor. Horoz sesleri, böğüren bir inek, uzaktan otomobil boruları, ta karşıda, her saat rengini, boyunu değiştiren, İstanbul'un Adalar'ı gibi, küçülen, büyüyen, uzanıp kaban, ·silinip yaklaşan Beyrut! Ve evin içinde, elinin altında Seher ...” (Karay, 1998, s. 35).

Hilmi Efendi bu hayalleri kurduğu sırada kendisi gibi sürgün edilen Türk arkadaşlarıyla birlikte bir odayı paylaşmaktadır. Beyrut'ta Hilmi Efendi ve sürgün arkadaşlarının yaşadıkları dönemde Fransızların hâkimiyeti söz konusudur. Hilmi Efendi'nin eski arkadaşlarından Apti ile aynı odayı paylaşan Kenan'ın ölümü sonrası cenaze işleri için Fransızlara başvurması bunun göstergesidir. Yine bu dönemde Ermenilerin de bu coğrafyada kendilerine ait bir düzen kurdukları görülür. İş aradığı sırada tesadüfen Türkçe konuştuğunu duyduğu Ermeni Boğos Ağa ile tanışan ve onun sayesinde inşaatta çalışmaya başlayan Hilmi Efendi, Boğos Ağa'nın ailesiyle de tanışır. Anadolu'nun bir kısmının Fransızlar tarafından işgal edildiği süreçte

bu topraklara da Ermenilerin getirildiği tarihsel gerçekliklere paralel olarak romanda verilir.

“[...] onu Ermeni mahallesindeki evine götürmüştü. Hilmi Efendi, Anadolu'dan, Fransız işgal ordusunun peşi sıra, Suriye ve Lübnan'a birçok Ermeni getirildiğini biliyordu, fakat mahallelerine henüz ayak basmamıştı. Daha ilk adımda şaşkınlığa düştü. Burası ne acayip, ne başka çeşit bir âlemdi: İnce çam tahtalarını çatıştırarak kurdukları yan yana sırt sırta, burun buruna binlerce barakadan, eğri büğrü dar yollardan oluşan mahallelerde herkes meydanda idi, ayrılık gayrılık kalkmıştı; komşu komşunun içini seyrediyor, camsız pencere deliklerinden halk birbirinin evinde ne ile uğraştığını açık seçik görüyordu. İşte şurada beşiğini sallayan bir sıska kadın... Ötede gergef işleyen bir tombul kız... Sağda kundura tamir eden bir ihtiyar... Solda traş olan bir delikanlı... Aşağıda kahveler, tavla oynayanlar ve nargile fokurdatanlar... Arada ufacık bakkal dükkânları, alış veriş, söz sohbet... Türküler, ninniler, çağrışmalar, konuşmalar, hepsi Türkçe! Sonra kızgın yaz ve kızık ter kokusu... Yeryer, hepsini bastıran bir lağım havası... Kumkapı ile Ahırkapı arasındaki teneke mahallesinin çok büyüğü, daha kalabalığı ve kirlisi!” (Karay, 1998, s. 43-44).

Beyrut'ta bir Ermeni mahallesinin varlığı karşısında şaşırarak Hilmi Efendi, buradaki barakaları, iç içe yaşayan insanları, bakkal dükkânlarını özetle yaşam biçimini İstanbul'daki Kumkapı ve Ahırkapı semtlerine benzetir. Onun için dikkat çeken nokta ise bu hayatın Türkçe sürdürülmesidir. Türkülerin, ninnilerin, konuşmaların Türkçe oluşu, gurbette Anadolu'dan gelen ama başka bir milletten olan insanlara bakışı değiştirir. Öte yandan bu semtte de Beyrut'un ortak özelliklerinden biri olan kalabalık ve kirlilik üzerinde durulur.

Beyrut'taki gece hayatının alkol ve eğlence ile birleştiği mekânlar da Hilmi Efendi'nin bir akşam karanlığında farkında olmadan bu sokaklardan birine girdiği zaman okurun dikkatine sunulur:

“Tanımadığı sokaklara dalmıştı, bir aydınlaşan, bir kararan, bazen kalabalık, bazen تنها, fakat hepsi de muntazam bir sürü sokak... Nihayet çok aydınlık bir dükkân önünde durdu, serin bir şey içmek istiyordu. O zaman farkına vardı ki girdiği mahalle başkalarına benzemiyor: Etrafında göğüs bağı açık, bacaklar çorapsız, ayaklarında ponponlu terlikler bir sürü kadın dolaşiyor; gazoz içiyorlar, birbirleriyle şakalaşıyorlar ve gelip geçene söz atıyorlar. Çıkıp kurtulmak için sağa, sola döndü, hep aynı hal... Açık kapılar önünde küme küme kadın, “Faddal!” sesleri, hatta arada sırada “Buyurun!” diyenler ...” (Karay, 1998, s. 45).

Beyrut’ta kadınların yarı çıplak bir vaziyette, ellerinde gazoz şişeleri, birbirleriyle şakalaşarak gelen geçene laf attıkları bu sokağın diğer bildiği sokaklardan farklı olduğunu anlayan Hilmi Efendi, sarhoş olmasına karşın cebindeki parayı düşünerek kendisini şehrin meydanına doğru atar.

Hilmi Efendi’nin Beyrut sokaklarında tesadüfen karşılaştığı silah arkadaşı Binbaşı Şakir Bey, Lübnan’da bir köye yerleşmiş ve kendisine ailesiyle birlikte yeni düzen kurmuştur. Hilmi Bey’i ısrarla davet ettiği Bihamdun Köyü ve Şakir Bey’in yaşadığı ev bu vesile ile kurgu düzlemine taşınır. Beyrut’un sıcak ve boğucu havasının gece boyunca sürmesi, deniz üzerinde biriken bulutların kurşun gibi insanın şakaklarını zonklatmasına karşın Şakir Bey’in yaşadığı mekân insana huzur ve ferahlık veren dingin bir yerdir. Beyrut’u kuşbakışı gören ve Şakir Bey’in yalancı cennet olarak nitelendirdiği bu köy, çamfıstığı gölgelerinin içinde, dağ havasının ciğerlere genişlik ve nefes alışlara kolaylık verdiği açık ve geniş mekândır. Bu köy ile Beyrut merkezini kıyaslayan Hilmi Efendi, Beyrut’u cehenneme benzetmekten kendini alamaz. Bir günlük bu mekân değişimi sonrası tekrar Beyrut’a doğru yola çıkan Hilmi Efendi’nin gözünden mekân şu şekilde tasvir edilir:

“Derken, yan yolda, çevreyi yüksek dağlarda rastlanan bir duman bastı. Denizin buğusu, böyle çoğu akşam, Cebel’e tırmanır, göz gözü görmeyecek kadar koyu bir ses yer yer köyleri, yamaçları

kaplardı. Otomobil farlarını, ev ve dükkân lambalarını, hale çevirmiş fırtınalı aya benzeten bu duman, hamam önü gibi yaş odun ve çürük saman kokuyordu; sesler boğuklaşmış, bastığı yeri görmediği için yürüyüşüne bir güvensizlik gelmişti. Sonra, toprağa inmiş, yaşlanmış olan bulutun birdenbire çekilip gittiğini gördü; tepede yıldızlar yıkanmış ve cilalanmış bir temizlikle şıkır şıkır parlıyor, aşağıda, Beyrut'un ışıkları, yaklaşmış gibi canlı canlı, teker teker parlıyordu. Hilmi Efendi demin gökte idi, şimdi gene yere inmişti ve aradan uzun bir zaman geçmiş gibi iştahı gelmiş, karnı acıkmıştı. «Adaam sen de» dedi, balkon gibi uzanmış, önü çardaklı, havuzunda fıskıya şıpırdayan bir dağbaşı kahvesine girdi.» (Karay, 1998, s. 53-54).

Şehre doğru yürürken karşısına çıkan dağbaşı kahvesinde yemek yemeye niyetlenen Hilmi Efendi burada derdini anlatamadığı sırada Türkçe konuşup garsona onun isteğini söyleyen Mardinli iki Keldani ile tanışır.

Hilmi Efendi Beyrut'ta iş bulduğu inşaat yükselmeye başlayınca orada yatıp kalkmaya başlar. Bu yeni adresi onun için farklı bir anlam taşımaktadır. Zira artık verilecek bir adresinin olması yerleşikliğe ilişkin bir adım atmış olmayı yansıtır:

“Hatta İstanbul'a verdiği yeni adrese bakan onu, işini düzeltmiş, yerleşmiş bir adam sanabilirdi: Beyrut'ta Minetulhüsün mahallesinde Ebülula caddesinde Elhavace Tasso evi ...” (Karay, 1998, s. 57).

Hilmi Efendi, Beyrut'ta Boğos Ağa vesilesiyle ortamlarına girdiği Ermenilerle Beyrut'ta çektiği vatan hasreti ve Türkçe konuşabildiği için dost olmuştur. Onun dikkatiyle sunulan bir diğer özellik ise Arap şekilli Ermeni adlarının bu yörede az da olsa kullanılmasıdır. Örneğin Boğos Ağa'nın damadı etrafta Razuk olarak bilinmesine karşın adı Rızkullah'tır.

Beyrut günlerinde Hilmi Efendi'nin hayat düzenini değiştiren bir diğer olay ise Şehzade Keramettin Efendi ile tanışıp onun yanına yerleşmesiyle başlar. Cebel'deki köşkte artık rahat bir hayata

kavuşan Hilmi Efendi, Şehzade'nin isteklerini yerine getirip ev işlerine yardım eden birisi olarak şehirde de itibar kazanır. Köşkteki hayatın İstanbul'daki köşk hayatının bir benzeri şeklinde kurgulandığı bu ortamda Kâtip Müveddet Bey, Suzidil Kalfa ve diğer çalışanlarla birlikte Hilmi Efendi uzun bir süre rahata kavuşur. Bu köşkün İstanbul köşklerinin bahçesine benzetilen yapısı şu şekilde tasvir edilir:

“Suzidil, Boğaziçi'deki sarayın alışkanlığı ile bu Lübnan köşkünün bahçesindeki çam ağaçları kümesine Kuru ismini vermiştir. Manolyasız, çinarsız, erguvansız ve san salkımsız bir koru. Bülbül sesi gelmeyen ve rıhtımında deniz çalkalanmayan bir koru... İçine ne vapurların düdüklüleri yankılanıyor, ne de bacalarının kalın pliseli dumanları savruluyor. Gölgeyi kafes kafes, toprağı katı ve akçıl, sadece çam dikilmiş yavan bir bahçe kenarına o ismin verilmesi Şehzadeyi kızdıracacağına güldürmektedir; nükte yapıyor: - Koyunun bulunmadığı yerde keçiye Abdurrahman Çelebi derler!” (Karay, 1998, s. 69).

Şehzade Keramet'in Efendi tipiyle o dönemde Beyrut'a yerleşen Osmanlı şehzadelerinin trajik durumları da gözler önüne serilir. Yanlarında getirdiği mirasları har vurup harman savuran ve bir süre sonra da veresiye alışveriş yapmak zorunda kalan Şehzade Keramet'in gece eğlencelerindeki tavrı yine Hilmi Efendi odağında irdelenirken Beyrut insanları ve gece hayatından kesitler sunulur.

Hilmi Efendi, Şehzade Keramet'in ve Kâtip Müveddet'in Mısır'a gitmelerinin ardından tekrar sefil bir hayata dönme endişesiyle şehre iner. Köşke artık gitmeme kararı verdiği bu anlarda şehir özellikle koku duyusuyla birlikte algılanan kapalı/dar mekân özelliği içinde yansıtılır:

“Akdeniz kıyılarındaki karmakarışık milletlerle dolu büyük limanlara özgü, çürük yemiş gibi ağırlığı artmış, geçkin kokulu sınımsız bir gece... Havada çoğu defa, birbirine karışarak dar sokakların kirli imbiğinde alkolleşmiş bir amonyak ve mazot kokusu dolaşır. Bazan bir mazı ağacının yanından geçer, bazan da pudralı yorgun bir bar kızının

peşisıra gider gibi olursunuz. Daha sonra bir kilise havasına girersiniz: Üflenmiş mum, günlük dumanı sinmiş papaz elbisesi ve siyah duvarlardaki o, yarı ham ipek, yarı servi sandık, yaslı dul kokusu!” (Karay, 1998, s. 87-88).

Hilmi Efendi'nin ruhundaki karmaşık duygularla Beyrut'un “*karmakarışık milletlerle dolu*” oluşu arasında kurulan bu mekân insan ilişkisi, Orta Doğu coğrafyasının kendine has yapısı olarak alttan alta işlenir. Farklı dinlere mensup, farklı kültürlerin buluşma noktası olan Akdeniz kıyılarının olumsuz bir biçimde yansıtılması özellikle Hilmi Efendi'nin içinde bulunduğu boşluk ve mahrumiyet duygularından kaynaklanır. Beyrut'ta Şehzade Keramettin ile birlikte yaşadığı dönemlerde kazandığı itibar ile şehirde artık tanınan birisi olan Hilmi Efendi, Şehzade Keramettin'in Mısır'a gitmesinden sonra Şam'a giderek orada yeni bir hayat kurmayı amaçlar.

Sürgünde İkinci Durak: Şam

Beyrut'ta itibarının zedeleneceğini düşünen ve konakta tanıştığı Suzidil'e karşı duyduğu yakınlığı da açıklayamadığı için pişman olan başkışı Halil Hilmi Efendi'nin Orta Doğu sürgününün ikinci durağı Şam olur. Beyrut'a kıyasla kendini daha rahat hissettiği Şam, Beyrut'un kozmopolit ve çok dinli, çok milletli yapısından farklı olarak geleneksel bir İslam şehridir. Coğrafi konum olarak da Beyrut'tan daha içeride olan ve denize kıyısı olmayan Şam, Hilmi Efendi'nin gözüne ilk anda bir Anadolu şehri imajı uyandırır. Zira “*şehrin manevi çehresini oluşturan unsurlar, doğrudan doğruya kültürle alakalıdır. Şehir, hangi medeniyetin hâkim dinamikleri üzerine inşa edildiyse, fizikî görüntüsünde olduğu gibi manevî çehresini oluşturan yaşama üslubunda da tarihî ve kültürel aidiyetin izlerine dair ayrıntılar kendisini hissettirir*” (Yılmaz, 2019, s. 82). Hilmi Efendi'nin Şam'da kendisini âdeta yerli gibi hissetmesinde şehrin fiziki yapısının yanı sıra manevi çehresinde de Anadolu şehirlerindeki dokuyu hatırlatmasının etkisi sezilir:

“Şam ...

Hilmi Efendi kendisini büyük bir Anadolu şehrinde sanıyor. İşte bir meydan, büyük bir hükûmet konağı, ortada saat kulesinin yerini tutan bir sütun, fırdolayı kahveler ve çamurlu suyunu devire devire akan bulanık bir çay. İşte yan sokaklarda aşçı, kebabçı dükkânları, arzuhalciler, kerpiç evler, bozuk kaldırımlı eğri büğrü sokaklar, yalaklı çeşmeler, irili ufaklı kavaklar... Cami ve minare bolluğu, türbeler, ezan sesleri. Beyrut'ta iki senedir yaşadığı çevresini bir türlü benimseyememişti; gözlerini taş binalara, muntazam parke caddelere alıştıramamış, şehri saran Hristiyanlık ve melezlik havasına ısınamamıştı. Burada memleketine uzak olduğuna bile inanmıyor, sanıyor ki şöyle, kuzeye doğru biraz daha gitse Türkiye'ye girmiş olacak... Hâlbuki sade mesafe bakımından değil, asıl ruh, huy, duygu yönünden şimdi yurduna tamamiyle uzak ve aykırı bir yerdedir. Şam'da azılı bir Arapçılık şımarıklığı hüküm sürüyor, kendilerini bir boyunduruktan kurtulduk sananların ülkesindedir ve uzağı görmeyen düşmanlarla çevrilidir.” (Karay, 1998, s. 87-88).

Fiziksel ve kültürel doku anlamında etrafını ilk andan itibaren kendisine yakın bulan Hilmi Efendi, Beyrut'ta kaldığı iki yıl boyunca kendisini yabancı hissettiren unsurları Hristiyanlık ve melezlik havası olarak nitelendirir. Şam'daki mimari dokunun bir İslam şehri şeklinde oluşu, Hilmi Efendi'ye Anadolu şehirlerini hatırlatırken dış görünüşe rağmen şehirde yaşayan insanlarla ilgili düşüncesi ise aksi yöndedir. Bu durum romanda Beyrut ile Şam arasında bir kıyaslama şeklinde verilir. Hilmi Efendi'nin mesafe bakımından değil “ruh, huy ve duygu” yönlerinden yurduna tamamen uzak olduğuna dikkat çekilirken Şam'da “azılı bir Arapçılık şımarıklığı” hüküm sürdüğü belirtilir. Osmanlı'dan ayrılmanın getirdiği özgüven duygusu ile hareket eden insanların psikolojisi de bu bağlamda değerlendirilir. Şam'da yalnız başına kalan Hilmi Efendi'nin Türklerin gidebileceği kahvelere uğrayarak burada kendisine bir arkadaş bir yoldaş ararken hissettiği duygular da Şam'daki Arapların Türklere olumsuz bakmaya başladığını yansıtır:

“Trenden indiğinin ertesi günü, dönüp dolaşip Merce meydanındaki kahvelerden birine girdi. Fakat girmeden önce o kahvelerden dış görünümüyle memleketindekilere en çok benzeyenini seçmişti. Hatta kahvecinin yüzünde bile irkına bir benzerlik, yakınlık aramıştı. “Olur a, diyordu, belki burada yerleşip kalmış bir Türk’e rastlarım, kahvesine gelenlerin de çoğu Türkçeyi unutmamış olanlar, Türklüğe hor bakmayanlardır. Belki de benim durumumda bir hemşeri çıkagelir!” (Karay, 1998, s. 95).

Şam’da yeni bir hayat tecrübesi içerisine giren Hilmi Efendi ailesiyle ilgili bilgi almak ve onlara haber göndermek amacıyla Şam’da bulunan Türk konsolosluğuna başvurmayı düşünmektedir. Bu nedenle daha önce Beyrut’ta bir bakkâlin kendisine Şam’daki kahvelerde Türklere rastladığını söylemesi üzerine burada kendisine yardımcı olacak bir hemşehri bulup görüşerek durumu anlamak ister. Hilmi Efendi, Merce meydanındaki kahvede eski emniyet şube müdürlerinden Mehmet İhsan ile tanışır. Boşan İhsan ya da Gözlüklü İhsan olarak bilinen bu adam Hilmi Efendi’yi zaten tanıdığını belirterek cebinden çıkardığı bir defterde adının yazılı olduğu kısmı gösterir. Gizemli bir hava içinde gizli bu coğrafyada bir teşkilat kurduklarını söyler ve Hilmi Efendi’nin ailesinin durumunu öğrenip ona bilgi verir. Hilmi Efendi’nin kızı Seher’in bir tiyatro kumpanyasına katılıp turnelere çıktığı ve Kâni adlı biriyle birlikte olduğu haberi Hilmi Efendi’yi derinden sarsar.

Hilmi Efendi’nin Şam’da kaldığı dönemde şehrin bazı özellikleri de kahramanların etrafında bir dekor olarak dikkatlere sunulur. Kahveden Gözlüklü İhsan ile birlikte çıktıkları zaman yürüdükleri ırmak boyu, ikinci vakti güneşin tozun ve rutubetin birbirine karıştığı bir Anadolu şehrini andırır. Şam’ın özellikle sulak ve ağaçlı bir mekân olduğu Hilmi Efendi’nin yürüdüğü zaman dilimlerindeki çevre tasvirleriyle sunulur. Suzidil’i düşünerek gezdiği mekânlardan aklında kalanlar kayısı bahçeleri, kavak ormanları ve sarı pirinçten iri pirinçten çeşme musluklarıdır.

Şam'da genellikle dalgın bir vaziyette Gözlüklü İhsan ve arkadaşlarıyla beraber vakit geçiren Hilmi Efendi, bir eski padişah torunu ile tanışınca iki buçuk ay kadar kısa süreli bir Hindistan seyahati yapar. Geri döndüğünde Şam'da değişen hiçbir şey olmayışı karşısında hayrete düşer. Padişah torunu şehzade ve yanındaki eski mutasarrıf ile birlikte Araplardan Osmanlı'nın nimetlerini görmüş zenginlere misafir olup para toplayarak hayatlarını sürmektedir.

Hilmi Efendi'nin sürgün yıllarındaki dönüm noktalarından biri de Vecihi Paşazade İrfan Bey ile tanışmasıdır. Halep yakınlarındaki babadan kalma çiftliği kurtarmak için Şam'a gelen İrfan Bey genç, dinç, becerikli ve ağırbaşlı bir İstanbulludur. Kısa sürede Hilmi Efendi ile anlaşılan İrfan Bey Halep'e gidip işleri yoluna koyduktan sonra Hilmi Efendi'yi çağırarak üzere Şam'dan ayrılır.

Şen Olsun Halep Şehri

Sürgün romanının son bölümündeki mekân değişimindeki izlenimler Hilmi Efendi'den ziyade İrfan Bey'in gözüyle aktarılır. Babasının çiftliğini kurtarmak üzere Halep'e giden İrfan Bey'in şehre girişi ve burada kaldığı süreç içinde onun bakış açısı devreye girer. İrfan Bey, işlerini düzenleyip Hilmi Efendi'yi çiftliğine vekil tayin etmek üzere bir bahar akşamında trenle Şam'dan Halep'e gider. Halep'te trenden indikten sonra bir otele yerleşmek üzere bindiği faytondan gördüğü manzara âdeta sefalet tabloları hâlinde aktarılır:

“Çifte beygirli bir faytona bindiler. Önlerine ucu görünmeyen dümdüz, upuzun, parke taşı döşenmiş bir cadde çıktı. Tam arkadan vuran akşam güneşi, değirmen arkına düşen dere gibi, yatağından koparak bütün coşkunluğuyla bu yola dökülüyor, daraldığı için daha keskinleşiyor, ışıklı köpükler saçarak akıp gidiyordu; araba bir ışık akıntısına kapılmıştı. Etrafta boş arsalar, daha ötesinde kalınlı, inceli minareler, kiremitsiz damlar, kül renkli bir taş yığını... Şehir yok gibiydi; oturulur olmaktan çok, halkının kaçıp gittiği bakımsız ve bekçisiz bir felâket şehrini andırıyor, yavaş yavaş çöküp taş, toprağa karıştığı hissini veriyordu. Hanlar, kervanlar, kervansaraylar ülkesi

olan çarşı ve pazarlarından alış veriş, gidiş geliş, kalabalık ve yaygara, bir büyük şehir sanılan ticaret ve eğlence memleketi koca Halep, meşhur Halep, saz şairi Türk'e "İşte geldim, gidiyorum, Şen olasin Halep şehri!" dedirten ve asırlardan beri Karagöz oyunlarında «Beberuhi»ye: Bindim dolaba indim Halebe, Paraları verdim rakı, şaraba! türküsünü söyleterek bu şehrin bir safa beldesi olduğuna bizi inandıran Halep, şu harabe mi idi? Yol o kadar ıssız görünüyor ve tek tük evler sınıksız örtülü duruyordu ki, İrfan'a kendinin ve başka bir sürü yolcunun nereye gittiğini ve nerede barınacağını düşündürüyordu. İçine hüzün, zihnine kuşku düşmüştü." (Karay, 1998, s. 95).

İrfan Bey'in zihninde kervanlar, kervansaraylar, alışverişin bol olduğu çarşı pazarların cıvılcıvılcı olduğu bir ticaret ve eğlence şehri Halep varken birdenbire harabeyi andıran ıssız ve tek tük evlerin olduğu bir mekânla karşılaşmak onu hayal kırıklığına uğrattır. Uzaktan tanınan ya da görülmeden değer biçilen bir mekânın içine girip de beklenileni bulamamanın hüznüyle etrafını gözlemlemeye devam eder. Karşısında çölde ova ortasında şaha kalkmış dimdik duruşuyla Halep Kalesini görür. Halep Kalesinin bu vakarlı duruşunun, İstanbul surları ve kalelerinde olmadığı izlenimine kapılan İrfan Bey, Halep Kalesini şehrin usanmaz bir gözcüsü, silahlı bir muhafızı olarak yüksek mevkide görür.

Şehrin içine doğru ilerledikçe kalenin görkemi yanında gösterişsiz, ahşap cumbalı ve taştan yapılmış evler karşısına çıkar. 1924 yılının Halep şehri tasvir edilirken tramvayın, asfalt yolların ve modern binaların henüz olmadığı bir ortamda eğri büğrü parke taşlarla döşeli yollarda nal ve çember seslerinin birbirine karışmasından oluşan gürültü gözler önüne serilir. Halep şehrinin meydanında ve çarşısında bir kargaşa ortamı olduğu gibi "üslupsuz bir saat kulesi"nin olması da şehrin dokusunu bozmaktadır:

"Kebabçı dükkânlarının kokusu sinmiş, pişmiş köfte dumanı dalgalanan bu adi meydanda pek kaba, tümüyle üslupsuz bir saat kulesi gördü; başlarında siyah kalpak, üstlerinde yazlık elbise askeri bir

mızıka takımı, kule dibinde, güneş gözlerini süngülemiş bir halde bozuk düzen bir şeyler çalıyordu. Ne görünüşte bir büyüklük vardı, ne de besteler heyecan veriyordu. Bir köşe daha döndüler ve durdular... Taş basamakları ayak sürtünmesinden oluk oluk çukurlaşmış, dar, loş, dik bir merdivene daldılar; üzerine iki sıra camlı beş altı kapı açılmış sıcak, perdeli, güneşinde toz helezonları dönen upuzun bir sofaya girmişlerdi.” (Karay, 1998, s. 117).

İrfan'ın Halep'te çok para vermemek için gitmek zorunda kaldığı otel Ermeniler tarafından işletilmektedir. Otelde İstanbul'dan gelen saz sanatçıları da bulunmaktadır. Bu otelden kurtulmayı düşünen İrfan, ilk gece hava almak için dışarı çıktığında Halep geceleri onun gözünden tasvir edilir.

“Halep'in gecesi başlıyordu. Loşlukla beraber havayı ürperten serin bir rüzgâr... Karanlık arttıkça rüzgâr soğuyor, okşayıcı koşuşmalarla etrafa sokuluyor, sürünüyor, geri kaçıyor, gene geliyor, çocuk gibi oynuyordu. Her yere birden vurmayan, sürekli esip insanı sersemletmeyen hoppa, şakacı bir rüzgâr... Boğaziçi anaforları gibi! Burada onun su üzerinde akıp giden gezi yaygısı, şuraya buraya serilen lame örtüsü görülmüyor. Fakat yüzünüze pınarda henüz yıkanmış bir tülbent gibi nazlı ve nemli çarpıyor, gözlerinizin ve alınınızın ateşini alıyor. «Aman gitmesin, biraz yüzümde kalsın!» diye sizi yalvartan ferahlatıcı bir sürtünüş, çöl gecesi rüzgârı... Bu estikçe Halep canlanıyor, sokaklar kalabalıklaşıyor, her taraf insanla, ışıkla, saz sesiyle, yaşama zevkiyle doluyor. Kuş sesleri ve tan renkleriyle başka yerlerde nasıl sabah olursa burada da gece öyle, bir uyanıklık ve sevinçle başlıyor; güneş yerine serinlik doğuyor, yüreklere aydınlık yerine rahat nefes aldırın ve iyimserlik, dirlik veren aydınlığı doluyor.” (Karay, 1998, s. 120-121).

Halep'te akşamlar daha serin olduğu için özellikle sıcak günlerde insanlar daha çok güneş battıktan sonra sokaklara ve meydanlara çıkarlar. Başka memleketlerde gün ağardığında kalabalıklaşan şehir merkezlerinin aksine Halep'te akşam saatleri daha canlı ve hareketlidir. İrfan Bey de bu serin havada dışarıda

gezerken keyiflidir ve Hilmi Efendi'nin bu şehirden hoşlanacağını düşünmektedir. Zira Türkçe konuşan o kadar çok insana rastlanmaktadır ki insan gurbette olduğunu unutabilir. İrfan Bey'in tuhafına giden bir durum ise istasyondan itibaren karşılaştığı tüm insanların kendisinin Türk olduğunu bir bakışta anlamalarıdır.

İrfan Bey, Halep'ten Hilmi Efendi'ye mektup yazarak işlerini bir aya kadar bitirip kendisini çağıracağını söyler. Bu mektupta ayrıca Hilmi Efendi'ye Halep şehri ile ilgili “özenilmiş ayrıntılı bilgiler” de verir. Halep'in gece hayatının canlılığı üzerinde özellikle duran İrfan Bey, burada altın ve madeni paranın hâlen daha çok kullanıldığını ve bu nedenle İstanbul'dan getirilen altın paraların buralarda harcandığını belirtiyor. Halep'in o yıllardaki genel görünümünü sunan bu bakış açısı aslında Refik Halit'in reel düzlemdeki gözlemlerini kurgu dünyasına taşıyor:

“Halep, işte bizim bu altınlarımızla eğleniyor. Bir tanesini bozdurunca avucumuza bir yığın gümüş dolduruyorlar, üzerinizde sağlam tire ile dikilmemiş savaş zamanı elbisesi varsa, cepleriniz ağırlığı çekemiyor, sökülüyor. Halep'te her neş'eli sesin üstünde, bu neş'eli sesleri yaratan, yaşatan ses; altın ve gümüş sesi... Udların mızrabı, kanunların tırnakları, davulların tokmakları, okuyucu kadınların gırtlakları ve dansözlerin bacakları altın sesinden bereket alıyor. Babilfarac denilen meydandaki kuleli saatin çeyrekleri bile çalan neşeli sesinde de kâğıt para geçen memleketlerdekinden başka bir uyum var. Her çan vuruşu havada, bir masa üzerinden yuvarlanıp yere düşen, ayan halis bir lira sesiyle sanki hem çınlayarak, hem parıldayarak yankılanıyor. Ve saat hoş dakikalar müjdelerken kule etrafındaki sarraf dükkânlarında da altınlar ve meciyeller sayılıyor; altın ve gümüş dizilerinin ellerde ve ceplerde, fırlayıp gitmeğe hazır, beklenilmeyen bir havailikle oynastıkları iştiliyor. Dünyanın büyük bir bölümünden, elini, eteğini çekmiş olan madeni para, Halep'te ekilen, biten, devşirilen ve yeniden serpiştirilen bir büyümlü tohum... Ne kadar bol ve ne beklenilmez kimselerde ne derece çok! Buruşuk akçıl donlu bir bedevi elini koynuna atıyor, dolu bir kese çıkarıyor, sallıyor. Tombala

torbasından numara çeker gibi birbiri arkasına beş, on, yirmi tanesini masaya bırakıyor, beyaz dişlerini parlatarak, harcamaya kayıtsız ve hayattan memnun yürüyüp gidiyor. Sonra bizim memleket açlık, yokluk, altınla gümüşe özlem çekiyor. Sanki bu çöl şehrinde bu değerli madenler, kudret helvası gibi gökten iniyor; sabahleyin önüne gelen topluyor, geceleyin de hoşuna gittiği gibi, tükenmesinden korkmayarak etrafa serpiştiriyor. Gene de Halep'in asıl olağanüstülüğü ve keyfi, yalnız altın sesinde değil. Türkçe konuşulmasında. Türk sazından ve sözünden haz duyulmasında... Bu sesler de, altın sesi gibi, Halep havasının neş'esinden biridir, bizim için başlıcasıdır.” (Karay, 1998, s. 135).

Halep şehrini İrfan Bey'in gözünde cazip kılan unsur Türklerin ve Türkçenin burada kendini yoğun biçimde hissettirmesidir. Halep'te Beyrut ve Şam'a göre daha çok Türk kültürünün hâkim olması da şehrin Anadolu şehirleriyle sürekli olan bağından ileri gelmektedir. Ancak Halep'te yaşayan insanlar Anadolu'dakilerin aksine bu paraları çok kolay biçimde gece eğlencelerinde harcarken Anadolu'da yaşanan maddi zorluklar da yine İrfan Bey'in mektubunda yer alan dikkat çekici kısımdır. Halep'teki bu altın bolluğunu duyan Türkiye'deki tiyatro ve müzikli eğlence gruplarının burayı tercih etmesi şehir gecelerine bir İstanbul havası katmaktadır. İrfan Bey mektubunun ilerleyen satırlarında burada meşhur olan Sitti Nevber adlı bir Türk kanto sanatçısından da ayrıntılı şekilde bahseder. Hilmi Efendi bu satırları okuduğunda kendi kızı Seher'in de bir tiyatro kumpanyasıyla kaçtığıını hatırlar ve hüzünlenir.

Halep şehrindeki bu gece eğlenceleri üzerinde özellikle duran anlatıcı, safa ehlinin gece yarısından sonra zengin ahbab kümelerinde, otel odalarında ve kır evlerinde toplanarak içkili, sazlı sözlü eğlencelere devam ettiğini anlatır. Sitti Nevber ile bir akşam tanıştıktan sonra oturup muhabbet eden İrfan Bey onun asıl isminin Seher olduğunu öğrenince şaşırır ve panikler. Aynı durum Seher için de geçerlidir. Babasını tanıyan ve hatta onun Halep'e gelmesi için uğraşan bir adamla karşılaştığı için ilk anda utanır. Seher, ertesi gün

hemen şehri terk edeceğini bu sırada kendisine ait resimli el ilanlarını toplamasını İrfan Bey'den ister. Bu sahnenin ardından romanda İrfan Bey ile Seher arasındaki ilişkinin izinden Orta Doğu coğrafyası aktarılır. Halep'te gün ağarmaya başladığı zaman ortaya çıkan manzaranın yaşattığı estetik haz anlatıcının renkli tasviriyle sunulur:

“Yarın dediği o sırada hava ışıldamıştı. Yarı çöl, sıcak iklim düzlüklerinde gün ağarmaları, eğer şimdi onların buldukları yerde olduğu gibi biraz ağaca, bir parça da suya rasgelirse seyrine doyum olmaz bir güzellik alır; gök bütün büyüsünü, bu ufacık sahnede gösterir. Ağaçlar, bakarsınız, dumanlaşırlar, duman da buğu kadar incelik; biraz geçince hepsinin boşluğa karışacağını, kaybolacağını sanırsınız. Halbuki tekrar katılışılır, renkten renge girerler, çiçek açmışa, taze yaprak vermişe, yaprak dökümü zamanına, kar yağmışa dönerler; dört mevsim, yarım saatte üzerlerinden geçer, gider. (...) Çöl sabahını bir küçük su kıyısı ve birkaç dal altında geçirmiş olanlar; dünyanın en güzel yerlerinde dolaşmış ve en bereketli şehirleri seyretmiş bulunsunlar, gene hepsinden fazla o manzaranın zevkini ve hatırasını taşırlar, yalnız hayalini değil, sanki tadını, kokusunu, musikisini de ömürlerince duyarlar.” (Karay, 1998, s. 146).

Bir çöl sabahının dört mevsimi bir arada yaşatan zaman dilimi, insana huzur veren bir şekilde anlatılır. Güneşin doğmak üzere olduğu bu yarım saatlik vakit, seyrine doyum olmaz bir manzara oluşturur.

Halep'te İrfan Bey, Seher'in artık dönülmez bir yola girdiğini fak eder ve onun babasından utanıp kaçma fikrinden vazgeçtiğini anlar. Bu süreçten sonra İrfan Bey de Seher'in hayranları arasına giren diğer insanlardan farksız bir biçimde günlerini onun peşinde geçirir. Bu sıralarda İrfan Bey'den haber bekleyen Hilmi Efendi ise Suriye Devlet Başkanı'nın sofrasına davet edilir ve sonra onun yapacağı seyahatlerde yanında olması istenir. Bu seyahatlerden ilki ise Halep'e yapılacaktır. Suriye Devlet Başkanı'nın, Hilmi Efendi'ye ilgi gösterme sebebi ise hem Osmanlı Devleti'nde orduda bulunması hem de daha önce şehzadelerle olan bağlantısından kaynaklanır. Söz

konusu yakınlaşma, Orta Doğu'da liderlerin çevrelerine muteber görünmek için Osmanlı-Türk kimliğine yakın olduklarını gösterme çabasını yansıtır. Hilmi Efendi, özellikle İrfan Bey'e bir sürpriz yapacağı için bu duruma sevinir ve heyecanlanır. Bu durum romanın ilerleyen bölümlerinde yine başkan ve yanındakiler ile ilgili bir sahnede: *“üç genç, Başkanın bu ahbabına karşı büyük bir saygı gösterdiler; etrafını kuşattılar. İstanbul konusu açıldı, ne övgüler, ne abartmalı pohpohlar! İstanbul'u tanımış olmak, bu züppe eşraf çocukları için bir övünme nedeni, bir soyluluk gereği idi. Birbirleriyle, orada geçirdikleri eğlence hayatını anlatmak müsabakasına giriştiler, meşhur semtleri, gazinoları, otelleri, yerli yersiz anıyorlar, coşuyorlardı.”* (Karay, 1998, s. 187) şeklinde verilir. Suriye Devlet Başkanı'nın Sitti Nevber (Seher) ile sohbet ettiği sırada Hilmi Efendi'yi kastederek yaverine verdiği emirlerde de Türkiye'ye karşı duyulan hayranlık dile getirilir. Özellikle de Gazi Mustafa Kemal Atatürk adı verilerek Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığına karşı saygı gösterilmiş olur.

İrfan'ın Seher'e olan tutkunluğunun artmasıyla birlikte Halep halkının gece eğlenceleri ve bu bağlamda eğlence hayatı ve kadına bakışları da romanda eleştirel bir şekilde sunulur. Özellikle kadını, içkili sofraların mezesi olarak gören eğlence hayatındaki erkeklerin duygudan yoksun oluşları üzerinde de durulur. Seher'in ya da sahne adıyla Sitti Nevber'in sözde hayranlarının hiçbirinin ona gerçek anlamda bir sevgi beslemedikleri İrfan'ın gözüyle şu şekilde sunulur:

“«Ah,» dedi, «sevdalılardan biri tabancasını çekip şunu temizleyiverse... » Fakat Halep halkı, bu şekilde sevgi nedir bilmezdi, onunki daha çok, yüreğe kök salmayan ve gölgesi beyni karartmayan üstünkörü muhabbeti; keyifti, kuru gürültü, basit hovardalıktı; öyle bir olayı hatırlayan bile yoktu. Kadını, hemen hemen, içki gereçlerinden hoş bir meze sayıyordu. Rakı sofrası kurulunca elde marpuç ve sahnede kız gerekti... İşte o kadar! Sabah oldu mu, kafasına alış veriştikten başka düşünce sığamazdı; bu sırada yanıp tutuştuğunu sandığınız kadın yanına gelse, bir teneke yağdan kazanacağı ufak kan

başkasına kaptırmamak için koşarken onu yıkar, çığner, geçerdi. Bu halk somut tutkunuydu; göz, ağız, kalça, gerdan âşıkı... Fikir kısmına hiç yer vermemiş kaba bir putsever!” (Karay, 1998, s. 178).

Halep erkeklerinin kadına bakış açıları ile hayata bakışları arasında paralellik kuran anlatıcı, somut nesnelere karşısında baş eğen erkeklerin duygu bakımından zayıf karakterler olduklarını ima eder. Yine bu bağlamda Halep erkeklerinin özellikle ticaret ve alışveriş konularındaki hırslarının da çok abartılı olduğuna dikkat çeker. Yine romanın ilerleyen bölümlerinde ise Halep'teki yoğun gece saatlerinin bir süre sonra yerini tenhaliğe bıraktığına da ayrıca değinilir. Halep gecelerinin çok yoğun olduğu tatlıcı ve kebabçı dükkânlarının müşteri ile dolduğu belirli bir zaman diliminden sonra şehri ürkütücü bir ıssızlık ve karanlık kaplar.

Halep'in sonbahar mevsiminde özellikle de kasım ayı başlangıcında gündüz vakitleri de sıcak olmadığı ve açık havada durmanın insana pek keyif verdiği anlatıcı tarafından aktarılır. Tam da böylesi bir mevsimde Halep'e gelen Hilmi Efendi, İrfan'ın mektuplarında yazdığı Halep ile ilgili övgü dolu sözcüklere hak verir:

“İrfan'ın hakkı vardı, mektuplarında yazdığı gibi öyle tatlı, hafif havalı bir memleket ki, bu Halep! Denizden yüksekliğini sordu. Üç yüz seksen metre... Tam doktorların önerdikleri ılımlı yükseklik. Keşke yerleşip kalsaydı... Anlıyordu ki, rahat edecekti. Türkiye hududuna uzaklığını da öğrendi: «Pek yakın, otomobille bir saat sürmez bile... » Bundan da hoşlandı: «Bu kadarcık mı? Bu kadar yaklaştık ha? Belki de, bir gün giriveririm!»” (Karay, 1998, s. 190).

Halep'e ilk girdiği anda içinde bir huzur duyan Hilmi Efendi, kızı Seher'in meşhur Sitti Nevber olduğunu öğrendiği/ gördüğü an geçirdiği bir kalp krizinden ölene kadar sürgün hayatının en sakin günlerini yaşar geleceğe daha umutla bakar.

Romanda Orta Doğu coğrafyasına ait bir diğer mekân ise İskenderun'dur. İrfan Bey ile Seher'in bir anda karar vererek gittikleri bu topraklar o tarihlerde Fransız mandası altındadır. İskenderun'a ilk

girdikleri an: “Artık İskenderun topraklarına girmişlerdi; önlerinde yeşil dağlar, ilk bulutlar, dereler ve göller... İrfan bunları hakikat olmaktan çok ilacın etkisiyle hayalinde yaratılmış yalancı bir manzara sandı.” (Karay, 1998, s. 167) şeklinde verilir. İskenderun’a Seher’le gittikten sonra bir süre yalnız kalan İrfan etrafına bakınırken ona bu kent hakkında bilgiler veren şoför buranın Halep’ten daha canlı bir gece hayatı olduğunu övünerek söyler:

“- Kim demiş bunu size... Eğlencenin alası İskenderun’da. Gazinolar var, çalgılı kahveler var, taze balık, Kıbrıs rakısı, İzmir usulü nargile, ne arasan bulunur. Başka yerler de var ya, hem dere kenarında, bahçeli, çardaklı... Haleb’tekilere taş çıkarır. İsterseniz sizi Hacı Kiryako’nun lokantasına götürüyüm, şimdi kayıktan iri barbunya getirdiler, dükkânı o kadar kibar değildir ama, mezeleri söz götürmez.” (Karay, 1998, s. 179-180).

İrfan Bey’in gözünden aktarılan İskenderun’un da daha çok eğlence mekânları yönünden ön plana çıkarılıyor oluşu romanın kurgusu ile doğru orantılıdır. Halep’te Seher ile tanışıp ona kendini kaptırdıktan sonra İrfan Bey aracılığıyla aktarılan İskenderun da Beyrut’a benzer bir biçimde deniz kıyısında kurulmuş bir kent olarak tasvir edilir.

Sonuç

Refik Halit Karay’ın *Sürgün* romanı mekân olarak Orta Doğu coğrafyasında yer alan Beyrut; Şam, Halep ve İskenderun’da geçmektedir. Yazarın kendi hayatından kesitler de taşıyan romanda başkışı Yüzbaşı Hilmi Efendi’nin sürgün yıllarının geçtiği bu şehirlerde mekânlar ve insanlar reel düzlemden kurgu dünyasına taşınır.

Orta Doğu’nun farklı üç önemli şehrinin ayrıntılarıyla işlendiği eserde coğrafyanın özellikleri yanında buralarda yaşayan insanların yaşama biçimleri üzerinde de durulur. Hilmi Efendi’nin ilk sürgün yeri Beyrut, kozmopolit bir şehir olarak sunulur. Farklı kültürlerden ve

farklı dinlerden birçok İnsanın yaşadığı bu şehir Akdeniz coğrafyası ve ikliminin güzelliklerini barındıran bir yapıya sahipken insanların bu güzel mekânı nasıl kirlettiklerine değinilir.

Şam, daha iç kısımda yer alan ve mimari bakımdan İslam kültürünün etkilerini taşıyan bir şehir olarak aktarılır. Şam'daki insanların yaşanılan dönemde koyu Arap milliyetçiliği içinde olduklarına dikkat çekilir. Halep şehri ise Türkiye'ye hem mesafe olarak hem de Türklerin çoğunluğu bakımından kültürel özellikler/benzerlikler yönüyle daha yakın bir şehir olarak ayrıcalıklı kılınır.

Orta Doğu'nun daha çok Arap coğrafyasında Beyrut, Şam ve Halep'te geçen *Sürgün* romanında bir yandan Akdeniz ve çöl ikliminin oluşturduğu ortam aktarılırken öte yandan bu coğrafyada yaşayan insanların genel anlamda hayata bakışları üzerinde durulur. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun hemen sonrasına denk düşen zaman diliminin konu edinilmesi ile bu coğrafyada yaşayan insanların Osmanlı ve Türk insanı karşısındaki tavırları yer yer kurgusal düzleme taşınır.

Kaynakça

- Aktaş, Ş. (1986). *Refik Halit Karay*. Ankara: Kùltür ve Turizm Bakanlığı.
- Aktaş, Ş. (2004). *Refik Halit Karay*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bauman, Z. (2001). *Parçalanmış Hayat*. (İ. Türkmen, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hüküm, M. (2018). Refik Halid Karay'ın Orta Doğu ile İlgili Yazıları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(2), 109-124.
- Karay, R. H. (1998). *Sürgün*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Kefeli, E. (2006). *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz*. İstanbul: 3F Yayınları.
- Yılmaz, E. B. (2019). *Edebiyat Şehir Hafıza Türk Romanında Hafıza Mekânı Olarak Şehir (1940-1960)*. İstanbul: Kesit Yayınları.

YEMEN MERKEZLİ BÂ ALEVÎ TARİKATININ ENDONEZYA'DA DİNÎ VE SİYASÎ ETKİLERİ*

Arş. Gör. Semih BEKÇİ
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
Tasavvuf Ana Bilim Dalı
semihbekci@kilis.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-9823-4184>

Özet

En az insanlık tarihi kadar uzun bir geçmişe sahip olan göç olgusu insan fitratının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Daha çok dinî, ekonomik ve siyasi sebeplere dayanmış, hem göç eden hem de göçü kabul eden toplumda olumlu veya olumsuz etkiler bırakmıştır. Yemen Araplarının dinî nedenlere bağlı göçlerinin Mısır, Basra, Bağdat ve Endülüs'e, ticari göçlerinin de daha çok Güney Doğu Asya, Güney Hindistan sahilleri ile Afrika sahilleri taraflarına olduğu kaydedilmiştir. Bununla beraber ticari amaçla yapılan göç ve seferlerin maddi alanla sınırlı kalmadığı, tüccarların dinî saiklerle de hareket ettiği, seferlerinde sûfîlerin de onlara eşlik ettikleri böylece

* Bu makale Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde devam etmekte olan “Bâ Alevî Tarikatı ve Temel Esasları” isimli doktora tezinden derlenmiştir.

İslamiyet'in daha uzak diyarlara yayıldığı tespit edilmiştir. Tüccarlara eşlik eden sûfîlerin başında Bâ Alevî tarikatı şeyhleri ve müntesipleri gelmektedir. Bâ Alevî tarikatı Hicri VI. asırda Yemen'de Muhammed b. Ali Bâ Alevî tarafından kurulmuş Sünni bir tarikattir. Ayderûsiyye, Haddâdiyye ve Attâsiyye gibi kollara ayrılan tarikat, zaman içerisinde Endonezya başta olmak üzere Hindistan, Doğu Afrika ve Uzak Doğu gibi dünyanın pek çok ülkesine yayılma imkânı bulmuştur. Müslüman nüfusun günümüzde yoğun şekilde görüldüğü Endonezya'da İslamiyet'in yayılması ve tasavvuf kültürünün benimsenmesine dair Bâ Alevî tarikatı müntesiplerinin rolünü ortaya koyan bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle çalışmamız Arap toplumunun göç tarihine değindikten sonra, Bâ Alevî tarikatı üyelerinin İslâm dinini yaymak adına Endonezya'ya gerçekleştirdikleri göçün tarihsel serüveni, Endonezya'nın İslamlaşmasındaki rolleri, irşat ve tebliğ metotları üzerinedir. Ayrıca devlet yöneticileri ile oluşturdukları ikili ilişkiler neticesinde, kurdukları veya kurulmasına öncülük ettikleri beylikler ele alınmış, bölgedeki dinî ve siyasi etkileri irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Tarikat, Bâ Alevî-Aleviyye, Yemen, Endonezya.

RELIGIOUS AND POLITICAL EFFECTS OF YEMEN-CENTERED BÂ ALEVÎ SUFÎ ORDER IN INDONESIA

Abstract

The phenomenon of migration, which is as old as human history, has become an integral part of human nature. It was mostly based on religious, economic and political reasons and left positive or negative effects on both migrants and received societies. It has been noted that the immigration of the Yemeni Arabs due to religious reasons was towards Egypt, Basra, Baghdad and Andalusia, and their economical migration mostly towards to South East Asia,

South India coasts and African coasts. However, it has been determined that economical immigration and expeditions are not limited to financial reasons; merchants also move for religious reasons, and the Sufis accompanied them in their expeditions, thus Islam spread to more distant lands. The leading Sufis accompanying the merchants are the sheikhs and members of the Ba Alevi order. Bâ Alevî order was founded by Muhammad b Ali Bâ Alevî in Hijri VI. Century. Divided into branches such as Ayderûsiyye, Haddâdiyye and Attâsiyye, the Order had the opportunity to spread to many regions of the world such as Indonesia, India, East Africa and the Far East. However, there is no study that reveals the role of the followers of the Bâ Alevi order regarding the spread of Islam and the adoption of the Sufi culture in Indonesia, where the majority of population is Muslim today. For this reason, our study, after mentioning the migration history of the Arab society, is on the historical adventure of the immigration of the members of the Bâ Alevi order in order to spread the Islam, their role in the Islamization of Indonesia, and their methods of guidance. In addition, we examined the their religious and political effects in the region and their bilateral relations with tribes.

Keywords: Sufism, Religious order, Bâ Alevî-Aleviyye, Yemen, Indonesia.

Giriş

Bir ülkeden farklı bir coğrafyaya sefer etmek anlamında kullanılan göç ifadesi en az insanlık tarihi kadar bir geçmişe sahiptir. İnsanın doğal bir olgusu olan göç temelde dinî, siyasi ve ekonomik nedenlere bağlı kalmıştır. Tarih içerisinde hem Batı dünyasının sömürgeci zihniyetinin hem de Müslümanların dinî ve ticari amaçlarla göç ettikleri önemli bir ülke konumundaki olan Endonezya, asırlar boyunca Asya, Orta Doğu ve Avrupa'nın birçok ülkesinden tüccarlar ile dinîni yaymak isteyen din adamlarının uğradığı, mücadele verdiği stratejik bir konuma sahiptir. Binlerce

adadan oluşan, yer altı zenginlikleri ve doğal güzellikleri ile ön plana çıkan Endonezya, Güneydoğu Asya’da bir takımadalar ülkesidir. Toprak ve nüfus bakımından dünyanın en büyük İslam lkesi Endonezya’nın nüfusu yaklaşık 200 milyon olup, ülkenin % 90’ı Müslümandır. Nüfusun geriye kalan kısmını ise Hristiyanlar, Hindular ve Budistler oluşurmaktadır (Göksoy, 1994, s. 159).

Çalışmada Arapların uzak coğrafyalara olan münasebetinin başlangıç tarihi irdelendikten sonra Bâ Alevî ailesine mensup sûfilerin, dar ve kısıtlı imkânlarla rağmen kendilerine uzak bir coğrafya, aynı zamanda farklı kültür ve medeniyete sahip Endonezya’daki dini ve siyasi etkileri incelenmiş, kullandıkları farklı irşat metotları üzerinde durulmuştur. Zira Bâ Alevi tarikatının Endonezya’daki etkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi, onları tanımaktan ve g tarihlerini bilmekten geçmektedir. Sfiler, deniz ticaret yollarına hâkim olan Arap tüccarlara eşlik etmiş ve İslam dinini yayma çabasında bulunmuşlardır. Sfiler din, dil ve ırk gözetmeksizin İslam dinini, kültür ve medeniyetini pratik ve teorik yollarla anlatarak halkın teveccühünü kazanmıştır. İslam davetileri, devlet ve kabile reisleri ile de temaslarda bulunmuş, evlilik yolu ile akrabalık kurulmuş, yöneticilerin İslam din ile tanışmalarını sağlamıştır. Bu sayede g birliği edilerek Avrupalı sömürgecilere karşı başarı kazanılmıştır. Devlet reislerinin de desteğini alan İslam davetileri bölgede mescit, ribat ve din eğitim kurumlarının açılmasını sağlamış, bu sayede İslamiyet’in daha hızlı bir şekilde yayılmasının n açmışlardır. Bölgede daha da güçlenen Müslümanlar beylik ve krallıklar kurarak siyaseten de nüfuz sahibi olmuşlardır. Bâ Alevî ailesi ve Yemenlilerin Uzak Doğu ve Güney Doğu Asya’ya olan sefer ve güçlerini din ve iktisadi olarak ikiye ayırmak mümkünse de çalışma, din saiklerle gerçekleştirdikleri glerle sınırlı kalacaktır.

Tarikatu’s-Sâdeti Âl Bâ Alevî ismi ile de bilinen tarikat, Hicri altıncı asırda Muhammed b. Ali (. 653/1255) tarafından Yemen’in Terim şehrinde tesis edilmiştir. Bâ Alevî tarikatı adını Alevî b. Abdullah b. Ahmed el-Muhâcir’den almış ve ona nisbetle Aleviyye

ismiyle tanınmıştır. ¹ İtikadda Eş'arî, mezhep olarak Şâfîliği benimseyen tarikat pirlерinin soyu Hz. Hüseyin (r.a.) vasıtasıyla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaşır. Yaklaşık sekiz asırlık uzun bir geçmişe sahip olan tarikatın içerisinde pek çok âlim, şair, fakih ve sûfî yetişmiştir. Kur'ân ve sünnet prensiplerinden taviz vermemesi en büyük özelliği kabul edilmiştir (el-Habeş'i, h. 1317, s. 29-30). Öğretilerini ilim, amel, vera', havf ve ihlas başta olmak üzere beş temel unsur üzere kuran tarikat, zaman içerisinde Ayderûsiye, Haddâdiye, Attâsiye gibi kollara ayrılmıştır (Bin Sumayt, 2012, s. 37). Tebliğ ve irşat faaliyetlerine günümüzde de devam eden tarikat temsilcileri, Hicaz bölgesi, Doğu Afrika, Endonezya, Malezya, Singapur ve Hindistan başta olmak üzere dünyanın çeşitli coğrafyalarına yayılmışlardır. Tarikat mensuplarının, İslâmiyet'in neşrine dair yürüttükleri irşat faaliyetleri, bu bölgelerde siyasî, ekonomik ve ictimâî alanlarda nüfuz sahibi olmalarını sağlamıştır.

Günümüzde Endonezya'da dini hareketlerle ilgili birtakım çalışmalar mevcuttur. İsmail Hakkı Göksoy'un "*Endonezya'da İslâm ve Hollanda Sömürgeciliği*" başlığı altında kaleme aldığı basılmış doktora tezi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Endonezya'yı tekrar sömürge yapmak için Endonezya topraklarının önemli bir bölümünü denetimi altına alan Hollanda'nın bu ülkede İslam'a ve Müslümanlara karşı izlediği sömürgecilik ve misyonerlik faaliyetlerini incelemiştir. Yine aynı yazar tarafından "*Endonezya'da Tasavvufi Hareketler ve Bazı Özellikleri*" isimli makalede Endonezya'da etkin role sahip tasavvufi tarikatlar ele alınmış, Yemenlilerin ancak XIX. Yüzyıl gibi çok geç bir tarihte Endonezya'ya yerleştiklerini ifade etmişse de (Göksoy, 2003, s. 80) kaynaklarda tespit ettiğimiz kadarıyla söz konusu tarihin çok daha erken dönemde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Aynı makale Aleviye tarikatının Haddâdiye koluna

¹ Arapça gramer kurallarına göre Alevî nisbeti, Ali b. Ebî Tâlib (r.a.)'e mensup olanlar için kullanılır. Fakat bu nisbet, Yemen ve Hicaz bölgelerinde, Alevî b. Abdullah b. Ahmed adlı kişinin soyundan gelenlere kullanılmagelmiştir. Aile Âl Bâ Alevî şeklinde tanındığı gibi, en meşhur kullanım ise Aleviye şeklinde olmuştur (el-Meşhûr, 1984, s. 64; Bin Sumayt, 2012, s. 17-25; Şilli, h. 1319, s. 30).

kısa bir şekilde değinmiş fakat tarikata ait bir bilgi vermemiştir. Ayrıca Bâ Alevîlerin Güneydoğu Asya ve Endonezya'ya ne zaman ve nasıl girdiği, dinî ve siyasi etkilerinin ne olduğu konusunda herhangi bir çalışmaya da rastlanılmamıştır.

Bâ Alevîlerin Endonezya'ya Göçleri

Genelde Arap toplumunun özelde ise Yemendeki Hadramevt kabilelerinin göç ve hicret tarihi İslâmiyet öncesi döneme kadar dayanmaktadır. Yemen'in de içerisinde bulunduğu Arap Yarımadası'nın, Uzak Doğu ve Avrupa arasındaki ticaretin bağlantı noktalarını elinde bulundurması gibi stratejik bir konuma sahip oluşu, diğer ülkeler ile ilişkisini güçlendirmiştir. İslâmiyet'ten sonra da özellikle Güney Doğu Asya ülkeleri ile ticari ilişkiler genişlemiş, on üçüncü yüzyılda da zirveye ulaşmıştır (Kâdirî, 1998, s. 63). Tarihçi Salah Bekrî söz konusu göçleri dinî ve ticari şeklinde iki kısma ayırmış; dinî seyahatlerin Mısır, Basra, Bağdat ve Endülüs'e; ticari göçlerin de daha çok Güney Doğu Asya, Güney Hindistan sahilleri ile Afrika sahilleri taraflarına gerçekleştirildiğini kaydetmiştir (Bekrî, ts. s. 73). Fakat yaptığımız araştırma sonucunda, ticari göçlerin maddi kazançla sınırlı kalmadığı, göç edilen coğrafyaya İslam ticaret ahlakı ve prensiplerinin transferi sağlandığı görülmüştür. Bâ Alevîler, göç esnasında tüccarlarla el birliği yaparak gidilen yerlerde İslam'ın yayılma süreci hızlanmıştır.

Arap toplumu kabile yolculuğunda tecrübeli sayıldıkları gibi deniz yolculuğunda da özellikle Yemen ve Ummanlılar insanların en mahirleri kabul edilmişlerdir. Hacimlerinin küçüklüğüne rağmen deniz ve okyanusları aşabilen, rüzgâr ve fırtınalara dayanıklı gemiler inşa etmiş, deniz ticaretini ellerinde tutmuşlardır. Bu durum İslamiyet'i yayma gayreti içerisinde bulunan İslâm davetçilerin de önünü açmış dolayısıyla deniz ticareti yoluyla İslâmiyet'in Güney Doğu Asya, Hindistan sahilleri ve Çin'e kadar yayılmasının kapılarını açmıştır (Mu'nis, ts. s. 23).

İslamiyet'in Endonezya'ya ilk ne zaman girdiği konusunda (el-Kâf, ts. s. 16-18) net bir tarih vermek zordur. Ancak Arap

toplumunun, aralarında Endonezya'nın da bulunduğu Güney Doğu Asya ülkeleri ve Uzak Doğu ülkeleri ile olan ticari ilişkileri bi'setten önceye kadar varan uzun bir geçmişe sahiptir. Arap ve Çin kaynakları da, İslamiyet'in Hicrî birinci asrında Müslüman ahlakıyla ahlaklanan tüccarlar ² ve onlarla beraber hayatını irşada adayan sûfler vasıtasıyla Güneydoğu Asya'ya ulaştığını haber vermektedir. ³ İslamiyet'in zuhuru, ardından genişlemesine bağlı olarak Güneydoğu Asya, Hindistan ve Uzak Doğu ülkelerine göçler de artmıştır (Kaysî, 2003, s. 44).

Yemen'in Hadramevt ⁴ bölgesinden gerek ticaret gerekse irşat faaliyetlerine katılan aileler başında Bâ Alevîler gelmektedir (Hadramî, 1968, s. 144-154). Zira ataları Ahmed b. İsa'nın (ö. 345/956) Basra'dan Yemen'e göçünden sonra sefer ve hicret yönleri bir gelenek haline gelmiştir. İlk etapta daha çok Hicaz bölgesine ilmi, ticari ve dinî nedenlerle göç eden Bâ Alevî ailesinin daha sonraki asırlarda oldukça geniş bir coğrafyaya açıldıkları görülmektedir. Hicri XI. asır Bâ Alevî tarikatının genişleme ve telif hareketlerinin yaygınlaşmaya başladığı dönemdir. Buna bağlı olarak da aile mensupları, Hindistan, Pasifik Okyanusu adaları, Endonezya, Malezya ve Doğu Afrika gibi daha önce gidilmemiş, İslami fetihlerin gerçekleşmediği coğrafi bölgelere deniz yoluyla yayılmışlardır (Cifrî, 2017, s. 371-372). Nitekim mütefekkir Ebû Hasan Nedvî, Bâ Alevî ailesinin, İslam davetinin henüz ulaşmadığı diyarlarda İslami davete

² İslamiyet'in yayılmasında etkin rol oynayan tüccarlar sadece Araplardan oluşmadığı için "Arap tüccarlar" ifadesini kullanmadık. Nitekim Abbasi halifesi Harun Reşit zamanında Bağdat'a ticaret için gelen Endonezyalılar burada İslamiyet'le tanıştıktan sonra döndükleri ülkelerinde İslâmî akideyi yayma gayreti göstermişlerdir. Bkz: (Şakir, 1979, s. 26).

³ Söz konusu tarihten asırlar öncesinde kadar Güney Doğu Asya ticaretinin Arapların kontrolünde oluşu dikkate alındığında İslamiyet'in Endonezya'ya Hicri birinci asırda girdiği tezi güçlenmektedir. (Şihâb, 1980, s. 170; Şakir, 1979, s. 24-26; Kaysî, 2003, s. 47).

⁴ İki isimden meydana gelen Hadramevt kelimesi, Arabistan Yarımadası'nın güney sahillerinde dar bir şerit halinde uzanan, Yemen'in güney doğusundaki bir bölgenin adıdır. Doğusunda Umman, kuzeyinde Suudi Arabistan'la arasını ayıran Rub'u'l-hâli Çölü, güneyinde Aden Körfezi yer almaktadır. Ülkeyi bir baştan bir başa geçen Hadramevt Vadisi sahile kadar uzanır. (Hamid, , 2003, s. 8; Sakkâf, 2005, s. 41-46; Yemenî, 1996, s. 264).

ilk onların başladığını, yöre halkından büyük bir kesimin İslam'a girmelerini sağladıklarını veya herkesin İslamiyet'i kabul ettiğini, orada var olan İslamiyet'in günümüze kadar ulaşmasında en büyük rolün onlara ait olduğunu kaydettikten sonra aktif bir şekilde buldukları oldukları coğrafyaları belirtmiştir (Nedvî, 1989, s. 232). Luis Fondon, söz konusu bölgelerde Bâ Alevî ailesi dışında başka Arapların varlığını belirtmişse de İslamiyet'in yayılmasında en büyük etkiyi Bâ Alevî ailesinin gösterdiğini aktarmıştır (Nedvî, 1989, s.233)..

Filipinler, Çin'in güney kısmı, Malaya, Buruma, Kenya, Tanzania, Uganda, Singapur, Madagaskar ile Ay (Komor) Adalar'⁵ ve Tayland'ın güney kısımlarında İslâmiyet'in yayılmasında oldukça önemli görevler icra ettikleri kaydedilmiştir (Bedevî, 1994, s. 37; Cifrî, 2017, s. 371).

Hadramevtilerin uzak diyarlara olan göçü yirminci asra kadar devam etmiş 1930 yılında yapılan nüfus sayımında sayılarının yüz bin civarında olduğu, dağılımlarının da,

Endonezya: 71335

Mâlâyâ ve Singapur 3000

Hindistan: 10000

Doğu Afrika: 12000

Somali ve Etiyopya: 2000

Sudan: 750

Mısır: 18 şahıs olmak üzere toplamda 99103 kişi tespit edilmiştir.⁶

Dinî ve Siyasi Etkileri

Dinî Etkileri

⁵ Afrika kıtasının güneydoğu açıklarında yer alan, Mozambik kıyılarının doğusunda, Madagaskar Adası'nın ise kuzeyinde konuşlu bulunan takımadalar. Komor Takımadalarının ana adalarını Büyük Komor, Anjouan, Mohéli ve Mayotte adaları oluşturmaktadır. Bu dört adanın haricinde Pamanzi, Banc du Geysler, Banc du Leven, Banc Vailheu ve Glorioso Adası gibi resif ve küçük adacıklar da bu takımadaların bir parçasıdır. Takımadalarda ve Doğu Afrika'da yaşayan Bâ Alevî ailesinin on üç boyu yaşamaktadır. Tespit edilen boylar ve şecereleri için bkz.(Stoddard, 1973, s. 19-161).

⁶ Bazı kaynaklarda beş yüz bin civarında oldukları söylenmektedir. Geniş bilgi için bkz. (Bekrî, ts. s. 241; Bâ Sarre, 2001, s. 90; Haddâd, 1985, s. 132).

Endonezya'da İslamiyet'in yayılmasında Bâ Alevî müntesiplerinin rolünün başlangıç tarihinde farklı görüşler belirtilmiştir. Avrupalı bazı tarihçiler Bâ Alevî ailesinin Güney Doğu Asya'da bulunan adalara ulaşma tarihini Hicri sekiz yüz olarak vermişlerse de araştırmacı-yazar Tâhir b. Alevî Haddâd bu tarihi daha gerilere çekerek Hicri altı yüz hatta beş yüzlü yıllara dayandırmaktadır. Zira Sumetra Adası'nın Hicri 597 yılında, Âlu 'Azamat Hân olarak bilinen soyu Hz. Hüseyin'e dayanan, Bâ Alevî ailesinden kişilerce ⁷ İslâmî hükümlerle yönetilmesi Haddâd'ı destekleyen bir bulgu kabul edilebilir Hadramî, 1968, s. 144; Haddâd, 1985, s. 278-280). İngiliz yazar Sârcint bu olguya dikkat çekerek Güneydoğu Asya ve civar adalara ilk göç edenlerin başında Bâ Alevî ailesinin geldiğini ifade etmiştir. Endonezya İstişare Kurulu'nun 30 Nisan 1962 yılında yayınladığı genelgede Endonezya'da İslamiyet'in yayılmasının Bâ Alevî ailesi tarafından gerçekleştiği karara bağlanmıştır (Nedvî, 1989, s. 233).

Bâ Sarre, Bâ Alevî ailesinin Ayderûs boyundan gelen kişilerin Java Adası ve Jakarta'da yaşayıp oralarda vefat eden önemli şahsiyetlerin türbelerinin bulunduğunu kaydetmektedir (Bâ Sarre, 2001, s. 90). Oldukça genişleyen Bâ Alevî ailesi birçok kola ayrılmış, bu kollardan kabul edilen Âlu Ayderûs, Âlu Haddâd, Âlu Attâs, Âlu Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim, Âlu Sakkâf, Âlu Bâ Fakîh, Âlu Hibşî ve Âlu Şâtiri gibi ailelerin, günümüzde de Endonezya ve civar adalarda, Hindistan, Çin, Tayland'da ikamet ettikleri bilinmektedir (Haddâd, 1985, s. 130-131).

Hadramevtililer, göç ettikleri coğrafyalarda sadece ticari faaliyetler ile yetinmemiş, bölgenin dinî ve sosyo-kültürel alanlarında da etkilerini göstermişlerdir. Bunun bir tezahürü de Arap dili ve belagatını, buna bağlı da Arap şiir edebiyatının oralarda tesis edilmiştir (Cifrî, 2017, s. 380). Gittikleri bölgenin dilini öğrenmiş, İslamiyet ile bağdaşan örf ve âdetlerini benimsemiş, onlarla evlilik

⁷ Hindistan'da yoğun bir şekilde yaşayan bu ailenin soyu Fakîhu'l-Mukaddem'in amcası Alevî b. Muhammed Sâhibu'l-Mirbât'a ulaşmaktadır. Bkz. (Attâs, t.s. s. 98; Şâtiri, t.s. s. 74).

yoluyla akrabalık kurmuş, ⁸ İslâm ilim ve felsefesini bölgede yaygınlaştırmışlardır. Hatta temel hak ve hürriyetlerinden mahrum bırakılan köleleri satın alarak, onlara insani muamelelerde bulunmuş, şahsiyet ve onuru koruma altına almışlardır.

Bu topraklarda İslamiyet'in yayılması, İspanyolların, Hollandalıların ve diğer sömürgeci ülkelerin aksine, üstelik bölgede siyasi, ekonomik ve sosyal çarpışmaların yaygınlığına rağmen, barışçıl yollarla gönüller fethedilerek, kardeşlik köprüsü kurmak suretiyle icra edilmiştir.⁹ Buna bağlı olarak da bölge halkının İslam dinine girmeye başlamasıyla İslamiyet'in yayılmasında etkileri artmış, mescit, medrese ve kütüphanelerin açılmasında önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bâ Alevîler ile bölge halkı karşılıklı fikir savaşları yaşamışsa da neticede tarikatın tasavvuf kültürü benimsenmiş, adet, kültür ve ananeleri bölgede tesis edilmiş, Abdullah b. Alevî Haddâd'ın (ö. 1132/1720) tarikatında yer alan zikir ve virtlerin okunması yaygınlaştırılmıştır. Bütün bu gelişmeler bölgede önemli bir kültür sentezi inşa ettiklerini, dinî, sosyal ve kültürel alanlarda müesseseler kurduklarını neticede de bölgenin maddi-manevi açıdan kalkınmasında aldıkları rolü göstermektedir. Zira seyyahların muamele ve tavırlarından güven duyan yerli halk onlara saygı duymuş, hatta yönetim tarafından vatandaşlık dahi verilmiştir (Bekrî, ts. s. 74).

Gayr-i Müslimlerin etkisi altında kalan sahil bölgelere nazaran Endonezya'nın iç kesimlerinde İslâm, daha hızlı bir şekilde yayılmıştır. Bir asırlık süreçte İslâmiyet'i seçenlerin sayısı milyonları geçmiştir. Dağlık ve ormanın derinlikleri gibi ulaşılması zor yerler hariç günümüzde İslâmiyet Endonezya'nın her tarafına yayılmıştır (Şakir, 1979, s. 29).

⁸ Evlilik yoluyla eş, hanımına dinin hakikatlerini anlatır, kadın da İslâm'ı benimser ve İslam'ı seçer. Ardından kadının yakın akraba ve çevresi de İslâm'ı benimserlerdi. Bkz. (Şakir, 1979, s. 27).

⁹ Sömürgeci ülkelerin ve misyonerlik hareketinde bulunan yabancıların bölge halkına uyguladıkları baskı ve gayri insani muamelelerden sonra Müslüman davetçilerde gördükleri olumlu tutum onları, daha hızlı bir şekilde İslâmiyet'e girmelerine neden olmuştur. Bkz. (Şakir, 1979, s. 28-29; Yâsir, 2003, s. 45).

Güneydoğu Asya’da tasavvufi hareketler dışında İslamiyet’in hızlıca yayılmasında etki eden temel faktörler şu şekilde sıralanabilir:

1. Ticaret
2. Evlilik
3. Müslümanlar ile misyonerler arasındaki rekabet
4. Takip edilen politika
5. Yerli halktan bazı grupların, İslâmî öğretileri

benimsemeleri (Haddâd, 1985, s. 227-228).

İslamiyet’i yayma gayreti içerisinde bulunan Bâ Alevîlerin önemli bir özelliği de bu hizmeti bir cemiyet veya bir dernek çatısı altında değil, tamamen ferdi ve kendi imkânları ile hasbî bir şekilde icra etmeleridir. Bu durum onların farklı metot kullanmalarına neden olarak gösterilebilir. İcrâ ettikleri yöntemlerin farklılık göstermesi; iklim şartları, bölge halkının dini ve sosyal hayat düzeyleri ile doğru orantılı olduğunu söylemek mümkündür. Allah inancı benimsenmediği ve Hinduizm’in yaygın yaşandığı bölgelerde Allah inancı üzerinde çok durulmuş, gönüllere tevhit inancının girmesi hedeflenmiştir. Bir başka yöntemin de içine İslami unsur ve ilkelerin serpiştirildiği güzel sanatların tatbik edilmiştir. Bölgede söylenen yaygın şarkıların dizelerine İslâmî kavramlar eklenerek onları ibadete ve Allah sevgisine yaklaştırma çabası buna örnek olarak verilebilir. Bir diğer yöntem de Seyit İshak b. İbrahim’in kullandığı tedavi ve ilaç yöntemidir. Aynı zamanda hekimlik vasfı taşıyan bu zat, teknesi ile bölgedeki en ücra adalara ulaşarak tedavi işlemlerini uygularken irşat vazifesini de icra etmiştir. Kullanılan metotlarda başarı sağlandığı vakit bunu daha sistemsel hale getirmek amacıyla medrese ve mescitler inşa edilmiş İslâmîyet’in daha geniş kitlelere ulaşması sağlanmıştır. (Thomas ve Arnold, 1970, 449-470; Haddâdi 1985, s. 231-233).

Bâ Alevî ailesi çalışma, el emeği ile helal para kazanıp işlerinin kendileri tarafından temin edilmesine önem gösterdiklerinden dolayı ticarete önem vermişlerdir. Hicret sebepleri arasında ilk etapta ticaret ve maddi kazanç izlenimi görünse de ana gayelerinin İslamiyet’i yaymak olmuştur. İslami fetihlerin

gerçekleşmediği yerlere hikmetli söz ve davranışlarla, dinî yaşantılarını anlatıp İslâm'a davet etme neticesinde halkın İslamiyet'i benimseyip kabul etmelerini sağlamışlardır. Bundan dolayı seferlerinin ana gayesini ticaretten çok, dinî saikler ve irşat faaliyetleri oluşturmuştur (Cifrî, 2017, s. 372).

İrşat faaliyetlerinde nefsin arzu ve isteklerinden arınma (nefis tezkiyesi), ahiret hayatına yönelme, takva, sünnet-i seniyyeye uyma gibi konulara önem verilmiştir. İslâmî ilimlerin yanı sıra pozitif ilimlerin öğretilmesi, sahih akidenin yaygınlaşması ve manevî islah hareketlerine büyük önem verilmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak eğitim merkezleri yaygınlaşmış, ilim ve eğitimdense uzak kalan bölge halkı bu zatların ders halkalarına iştirak etmiştir (Nedvî, 1989, s. 234).

15. ve 16. asırlarda da İslâmiyet hızla yayılmış, putperest bir toplum olan Java halkı içerisinde İslamiyet'in yayılmasını da aralarında Bâ Alevî ailesine mensup olan dokuz kişinin sağladığı kaydedilmiştir. Kaynaklarda Java Adası'nda “**Dokuz evliya**” lakabıyla anılan bu zatlar Şafî mezhebine mensupturlar. Adları; Mevlânâ Melik İbrahim,¹⁰ Ampel (Ahmed Rahmetullâh), Sûnan¹¹ (İbrahim b. Ahmed), Giri (Sultan Abdulfakîh), Drajat (Haşim b. Ahmed), Kâlijaga (Muhammed eş-Şehîd), Kudus (Cafer Sâdık), Mûrîa (Mevlana Râdîn Ömer Said b. Cafer Sadık), Gunung Jâtî (Mevlana Şerif Hidâyetullâh)¹² şeklinde bilinen bu zatlar Sûnan lakapları ile tanınır ve buldukları şehirlere nispet edilirler. Melik İbrahim ile en son zikrettiğimiz Şerif Hidâyetullah, Bâ Alevî ailesinden olmakla beraber soyu Hz. Peygamber (s.a.v.)'e dayanmaktadır. Şerif

¹⁰ Bâ Alevî ailesinden kabul edilen Melik İbrahim, 1419'da vefat etmiştir. Putperestliğin yaygın yaşandığı Java'da İslâmiyet'i yaymada etkisi büyüktür. Öğrencileri ile beraber on altıncı asrın sonlarına kadar bölgenin tamamına İslamiyet'i yaymışlardır. Java Adası'nın Ceisik şehrinde vefat eden Melik İbrahim'in kabri günümüzde önemli ziyaret yerlerindedir. Bkz. (Mu'nis, ts. s. 43-44).

¹¹ Sunan, bölgede dinî liderler için, irşat vazifesini yerine getiren rehber anlamında kullanılan bir terimdir. (el- Hadramî, 1968, s. 161).

¹² Doğum tarihi bilinmeyen bu zatın vefat tarihi 1070 yılındadır. Batı Java'da İslamiyet'i yaymıştır. Kabri günümüzde de Şîrbûn şehrinde ziyaret edilen mekânlar arasındadır. Şerif Hidâyetullah ismi Cakarta'da bulunan el-Câmiatu'l-İslâmiyye Üniversitesine verilmiştir. (Cehri, 1997, s. 54; Hadramî, 1968, s. 161).

Hidâyetullah'ın soyunun Hz. Peygamber'e (s.a.v.) dayandığını gösteren belgeler Bâ Alevî arşivlerinde bulunsa da bir kısmının Hollandalı sömürgeciler tarafından yok edildiği kaydedilmiştir. Ahmed b. Abdullah Sakkâf'ın kütüphanesinde yazma halinde bulunan bir eserde soyunun Şerif Hidayetullah b. 'Umdetu'd-în b. Ali b. Cemaluddin Hüseyin¹³ b. Ahmed Şah b. Abdullah b. Abdulmelik b. Seyyid Alevî b. Muhammed (sâhibu'l-Mirbât) b. Alevî b. Ali b. Muhammed b. Alevî b. Abdullah b. Ahmed Muhâcir, b. İsa b. Muhammed b. Ali 'Uraydî b. Cafer Sadık b. Muhammed Bâkır b. Ali Zeynulâbidîn b. Huseyn b. Ali b. Ebû Talib ve b. Fatıma binti Seyyidine Muhammed (s.a.v.) şeklinde olduğu aktarılmıştır (Şihâb ve İbn Nuh, 1980, s.177-178).

Diğer taraftan Ahmed Rahmetullah İslamiyet'i yaymada ilk icraat olarak öğrenciler için ribat ve medreseler açmıştır. Fıkıh, Usûlu'l-fıkıh, akaid ve tasavvuf gibi başlıca ilimlerin okutulması gibi büyük bir ilmi miras bırakmışlardır.¹⁴

19. ve 20. asırlarda da Bâ Alevî ailesinin dinî, ilmi ve irşat faaliyetleri için bölgeye göçleri devam etmiştir. Bunlardan biri de Ayderûs b. Sâlim Cifrî (ö. 1389/1969) Endonezya'nın doğusunda irşat faaliyeti yürütmüştür. Singapur'da bulunan arazilerini satıp medrese ve külliyelerin inşasında harcıyarak dinî yayılmasında aktif bir yol izlemiştir. En ücra köy ve ormanlarda dolaşarak putperest ve Hristiyan toplumları İslâm'a davet etmiştir. Bölgeyi daha sonraları

¹³ Cemâleddin Hüseyin, Hindistan'dan Endonezya'ya gelen ilk kişi kabul edilmektedir. Aile bireyleri Âlu Azamet Hân olarak bilinirler. Van Den Berg adındaki Avrupalı tarihçinin de ifadesine göre Hüseyin'in dedesi Abdülmelik'in Hindistan'da yaşadığını ifade etmesi söz konusu soy ağacı belgesini desteklemektedir. Bu durumda Bâ Alevî ailesine müntesip ve Azamet Hân ünvanıyla tanınan ailenin miladi on beşinci asırda Java bölgesinde İslâmiyet'i yayma gayreti gösterdikleri netleşmektedir. Söz konusu Mekke'den göç ederken sırasıyla Medine, Basra, Hadramevt Hindistan, Çin ve en sonda da Endonezya'ya gelmişlerdir. Bkz. (Şihâb ve İbn Nuh, 1980, s.178-179).

¹⁴ Geniş bilgi ve soy şecereleri için bkz: (Şihâb ve İbn Nuh, 1980, s. 174-181; el-Kâf, ty. s. 28-31; Cehrî, 1997, s. 53-55).

işgal eden Japon güçlerinin zulüm ve baskılarına¹⁵ rağmen insanları davet etmekten geri durmamıştır. Aynı şekilde Seyyid Ahmed Meşhûr b. Tâhâ Haddâd (ö.h.1416/1995) İslâm'ın yayılmasında önemli bir yere sahiptir. Hadramevt bölgesinde aldığı eğitimden sonra henüz yirmili yaşlarda iken davet ve irşat seferlerine katılmış, amcası Alevî b. Tâhir Haddâd ile ilk seferini Endonezya'ya yapmıştır. Kaldığı diyarlarda mescit, medrese ve İslâmî kütüphanelerin¹⁶ inşasında katkıda bulunmuştur. Son dönemin önemli şahsiyetlerinden olan Habîb Abdulkadir b. Ahmed Sakkâf, 1973 yılında tebliğ amacıyla Endonezya ve Singapur'a seyahatinde halkın büyük teveccühünü kazanmıştır. Gelişinden dolayı civar bölgelerden gelen halkın yüksek katılımıyla gerçekleşen ilim, zikir ve sohbet meclislerinin kurulması, âdet haline gelen Sahih-i Buhâri okumalarına katılımı, ülkeyi şehir şehir dolaşım özellikle Bâ Alevî mensuplarınca bölgede kurulan mescit, medrese ve ribâtlarda irşad faaliyetlerinde bulunması, Bâ Alevî tarikatının Gündeydoğu Asya'daki etkilerinin günümüzde de devam etmesini ortaya koymasından dolayı önem arz etmektedir (Ebû Bekir el-Meşhûr, 1998, s. 375-379).

Kaynaklar Hadramevt bölgesinde yetişip irşat vazifesiyle göç ettikleri ve Endonezya'da yerleşip orada vefat eden bazı şahsiyetlerin varlıklarından haber vermektedir (Ebû Bekir el-Meşhûr, 1998, s. 285-298). Seyyid Muhammed b. Tahir Haddâd (ö.1316/1898) Java Adası'nın Tukul bölgesinde, Seyyid Alevî b. Muhammed b. Tahir Haddâd (ö.1373/1954) Endonezya'nın Bûkûr şehrinde vefat etmiştir (Cifri, 2017, s. 379). Endonezya'da İslamiyet'in yayılmasında önemli

¹⁵ Japonların Endonezya'daki sömürge anlayışı ve politikaları için bkz. (Kuşçuluo, 2015).

¹⁶ İslâm davetçilerinin ilim ve irfandan uzak kalan bölgelerde medrese ve kütüphane gibi ilmi kurumları açması son derece önemlidir. Zira İslâm dinî ile örtüşmeyen, hatta aykırı kabul edilen bazı örf, adet ve ananelerin zaman içerisinde tekrar yaşanmaması için inşa edilen ilmi kurumların önemi büyüktür. Şekîb Arslan'ın da ifade ettiği gibi Madagaskar'da İslâm'ı kabul eden yerel halkın dinlerini tam yaşamaması, İslam ile örtüşmeyen bazı adet ve geleneklerin hâlâ devam etmesinin en büyük etkeninin Müslüman davetçilerin orada medrese gibi ilmi faaliyet gösteren kurumların açmamasıdır. Geniş bilgi için bkz (Stoddard, 1973, s. 120-142; Cifri, 2017, s. 377-378).

rollere sahip Bâ Alevî ailesinin diğer üyelerinden bazıları da şunlardır: Seyyid Cemâluddîn Huseyin el-Ekber, Bâ Alevî ailesinin Endonezya'ya (Java'ya) gelen ilk üyesidir. İslami ilimlerin neşri için oğlu İbrahim'i Açe'de¹⁷ bırakmış, aile efradı ile birlikte Hindistan'dan Endonezya'ya geçmiş ve Tevâcu'da vefat etmiştir. Vefatının ardından oğulları ve torunları ile Çin'den gelen aile üyeleri ile birlikte İslâm hızlı bir şekilde yayılmıştır (Attâs, ty. s. 386; Şihâb ve İbn Nuh, 1980, s. 186). Bâ Alevî ailesinin diğer üyeleri arasında, Endonezya'da el-Cemiyetu'l-Muhammediye adında bir teşkilat kuran Hacı Ahmed Dehlân ile soyu Muhammed Ayne'l-yekîn'e dayanan Hacı Halil'dir.¹⁸

Bâ Alevî ailesinde öne çıkan diğer bir husus göç ettikleri yerlerde Şafii mezhebini de yayma gayreti içerisinde olmalarıdır. Zira Pakistan ve Hindistan Müslümanları amelde Hanefî mezhebine bağlı oldukları halde, Bâ Alevîlerin ikamet ettikleri Cerât, Ahmedâbâd ve Mâlibâr gibi yerlerde Şâfiî mezhebi yaygındır. Güneydoğu Asya, Doğu Afrika sahilleri, Endonezya başta olmak üzere Malezya, Filipinler gibi Bâ Alevî ailesinin etkin rol oynadığı bölgelerdeki Müslümanlar Şafii mezhebine müntesiptirler.

Siyasi Etkileri

Bâ Alevî ailesinin Yemen'de herhangi bir siyaset ve politika uyguladığına dair bir veriye ulaşılamamıştır. Zira tarikatın temel prensiplerinden kabul edilen siyasi gelişmelere müdahil olmamak, yönetici ve meliklerden mümkün derecede uzak durmak gibi ilkeler bunda oldukça etkili olmuştur. Kamu yararı, irşat faaliyetleri nedeniyle meliklere göndermiş oldukları mektuplar, meliklerin

¹⁷ Bâ Alevîlerden, Endonezya'da Sumatra Adası'nın kuzey ucunda bulunan Açe'ye Hicri dokuzuncu asırda ilk giren kişinin Seyyid Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekir Şillî olduğu kaydedilmiştir. Açe Melike'sinin Vezirinin kızıyla evlenmiş çocuk ve torunları ile birlikte orada ikamet etmiştir. Hicrî bin yılında Açe'de irşat faaliyeti gösteren bir diğer kişi de Seyyid Ebû Bekir b. Hüseyin ve Seyyid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. Alevî Şâtirî'dir. (Stoddard, 1973, s. 163).

¹⁸ Endonezya'da İslâm'ın yayılmasında etkili olan Bâ Alevîlerin, vefat yerleri, tarihleri ve nüfuzları için bkz. (Şihâb ve İbn Nuh, 1980, s. 187-231; Bedevî, 1994, s. 37; Attâs, ty. s. 391; Haddâd, 1985, s. 278-281).

istişare edip onların düşünce, fikir ve görüşlerinden istifade etme dışında devlet yöneticileri ile ilişkilerine rastlanmamıştır. Hadramevt bölgesinde oluşan idari zayıflık ve otoriter boşluklara rağmen Bâ Alevî ailesi, kalabalık efradı ve toplum üzerindeki geniş nüfuzlarını kullanmamış siyasal güçlenme yoluna gitmemişlerdir.¹⁹ Hadramevt bölgesinde siyasi anlamda takip ettikleri bu metodu, göç ettikleri uzak diyarlarda da uyguladıkları söylenemez. Zira irşat amaçlı göç ettikleri Güney Doğu Asya'da İslâmiyet'in neşri ve bölgede bulunan sömürgecilere karşı temel gayeleri olmasa da bölgedeki siyaset gelişmelere kayıtsız kalmadıkları görülmüştür.

Genelde kabile hayatı yaşayan toplumların liderlerine bağlılığı kuşkusuzdur. Endonezya'ya göç eden Bâ Alevîlerin uyguladığı davet yöntemlerinden biri de kabile reisleri ve yöneticilere İslâm'ı anlatmalarındır. Müslümanlığı benimseyen lider, beraberinde halkının da İslâm'a girmesine öncülük etmiştir. Devlet reisleri ile kurulan yakın temas ve evlilik yoluyla kurulan akrabalıklar netice vermiş, mescit ve medreselerin kurulmasına zemin hazırlamış bu durum da İslâm'a girenlerin sayısını arttırmıştır (Thomas ve Arnold, 1970, s. 403; Şakir, 1979, s. 27-28; Mu'nis, ty. s. 41-46). Dinî saiklerle hareket eden Bâ Alevî ailesi böylece, kabile reisleri ile ilişkiler, kabileler arası anlaşmazlıkları çözmeye girişimleri ve benzeri siyasi etkinliklerde rol oynamaya başlamışlardır.

Söz konusu gelişmeler neticesinde Miladi 15. yüzyılda Java Adası'nın Demâk (Demmek, Dîmâk) şehri, İslâm ile yönetilen ilk şehir olmuş, şehir merkezinde bulunan put ve heykellerin kırılıp denize atılması şehir yönetiminin temel politikası haline gelmiştir (Attâs, ty. s. 381-387). Daha sonra Java'nın batısında bulunan Bântem ve Şerbûn²⁰ şehirleri de İslamiyet'le yönetilmiş, sultanlıkları da Bâ Alevî

¹⁹ Geniş bilgi için bkz. (Şâtîrî, ty. s. 48-53).

²⁰ Şerbûn'da İslamiyet'i ilk yayan kişi Bâ Alevî ailesine mensup, Gunung Jâtî lakabıyla bilinen Mevlânâ Şerîf Hidâyetullâh'tır. Onun ardından yönetilen İslam Sultanlıkları Demmek Krallığına tabi olmuşlardır. Javalı tarihçiler Mevlânâ Şerîf'in istikâmet, zühd, takvâ ve verâ' ehlî bir sûffî, aynı zamanda da savaş ve siyaset uzmanı bir kişi olduğunu, sultan ve emirlere yakınlığıyla bilinen ve kendisine sürekli danışıldığını

ailesinin soyundan gelen aynı zamanda dokuz davetçiden biri olan Şerif Hidayetullah'ın neslinden gelen kişiler tarafından idare edilmiştir (Şihâb ve İbn Nuh, 1980, 172-173). Coğrafyada krallar ve kabile yöneticileri ile kurulan yakın temas ve izlenen politikalarla İslamiyet'in bölgede yayılmasının önü açılmış, İslâm dini bölgede hâkim olmuş putperestlik ciddi anlamda etkisini yitirmiştir (Cifrî, 2017, s. 375-376).

Endonezya'da 15. ve 16. asırlarda Müslümanların kurdukları önemli krallıklardan bazıları şunlardır:

1. **Sûmatra Krallığı:** İbn Batûta'nın ziyaret ettiği bölgedir.²¹

2. **Bentân Krallığı:** Java Adası'nın batısındadır. Bâ Alevî ailesinden kabul edilen Şerif Hidâyetullah'ın komutanlığını yaptığı ordu tarafından ele geçirilmiştir. Sultan Hasanuddin, 1568 yılında putperestliği benimseyen Fâjâjârân Krallığını yıkarak Bentân Krallığını kurmuştur, Şerif Hidâyetullah, Portekiz sömürgeciliğine karşı çıkmış ve yardıma gelen Portekizlileri sahil bölgesinden kovmayı başarmıştır.

Daha sonraki kralların Şerif Abdullah'ın soyundan gelen yöneticiler olduğu kaydedilmektedir (Şihâb ve İbn Nuh, 1980, s. 172-173).

3. **Dîmâk, Krallığı:** Java'nın iç kesimlerinde bulunan bu şehir Seyyid Ramazan Fâtîmi tarafından Miladi 1428 yılında kurulmuştur (Şakir, 1979, s. 33). Dokuz davetçilerden ve aynı zamanda Bâ Alevî ailesinden olan Ahmed Rahmetullah b. İbrahim krallığın kurulmasında büyük bir öneme sahiptir. 1467 veya 1478 yılında vefat

kaydeder. Jât dağının eteklerine defnedilen Şerif Hidâyetullah'ın kabri günümüzde hâlâ ziyaret edilen önemli yerlerdendir. Soy şeceresinin tamamına ulaşmak için bkz: (Attâs, ty. s., 383-384).

²¹ İbn Batûta bölge halkı ve yöneticisi için izlenimlerini şu şekilde aktarmıştır: Meliklerin en faziletlisidir. Şâfiî mezhebindedir. Çok sevdiği fakihler meclisinde müzakere için toplanırlardı. Kendisi ve ahalisi cihadı severlerdi. Savaşta kâfirleri yener ve onlardan cize alırlardı. Mütevazı bir kişiliğe sahip olan melikin Cuma namazına yürüyerek gittiğini, kendisine ikramlarda bulunduğunu da aktarır. Bkz. (Şakir, 1979, s. 26-33; Mu'nis, ty. s. 39-40; Haddâd, 1985, s. 31).

ettiği tahmin edilmektedir. Sûnan Embîl adıyla da anılmış, bu isimle Sûrâbâya'da bulunan el-Câmiatu'l-İslâmiyye adındaki resmi bir üniversiteye adı verilmiştir. (Cehrî, 1997, s. 53).

4. Metârâm Krallığı: Java'nın doğusunda bulunan bu bölgede putperestlik hâkimdi. Miladi 1583 yılında Senâfâtî adında bir Müslüman zat tarafından kurulmuştur.

5. Aţşiyah Krallığı: Endonezya'da İslamiyet'in ilk yayılmaya başladığı krallık olmasına rağmen Portekizlilerin baskısı altında bulunduğu için İslâmiyet yavaş yayılmıştır. Krallık, 20. asra kadar Batılı sömürgeciler ile mücadele etmiştir.

6. BâlbEbâniğ Krallığı: Sultan Abdürrahim tarafından 1648 yılında kurulmuştur. İslamiyet 18. asırdan itibaren buralarda yayılmaya başlamıştır.

Kurulan bu krallıkların etkisiyle İslâmiyet Endonezya'da daha hızlı bir şekilde yayılma imkânı bulmuştur. Günümüz Endonezya'sının Bâlf Adası'nda yaklaşık bir milyon Hindû inancına bağlı halk yaşıyorsa da Hinduizm'in siyasal hâkimiyeti büyük ölçüde etkisini yitirmiştir. (Şakir, 1979, s. 32-35).

Endonezya'da hayatın birçok alanında etkin bir role sahip olan Bâ Alevî ailesi, izleri günümüze kadar gelen küçük sayılabilecek, kendilerine ait krallıklar (beylikler) kurmuşlardır. Ay Adaları'nda kurulan Memleketu Âli Şeyh Ebû Bekir b. Sâlim, Filipinlerdeki Âli Bâ Fakîh, Serret'te Memleketu Sâdâti Âli Ayderûs gibi krallıklar bunlardan bazılarıdır.²²

20. asra gelindiğinde Hint Okyanusu yolunu kullanarak Endonezya'ya göç eden Hadramevtililerin nüfuzu daha da artmış ve buna bağlı olarak da siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel hayatın birçok alanına hâkim olmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Güney Doğu Asya'da, aralarında Bâ Alevî ailesinden yöneticilerin

²² Bölgede kurulan diğer Müslüman krallıklar için bkz: (el-Haddâd Hadramî, 1968, s. 156-163; Şâtirî, ty. s. 46).

bulunduğu sultanlıklar kurulmuştur.²³ Artan nüfuzları ve akabinde İslamiyet'in yayılması, bölgeye daha sonra gelen sömürgeci Hollanda²⁴ kuvvetlerini rahatsız etmiş, bu durumu kendi varlıkları için bir tehdit olarak algılamışlardır. Artan baskı ve tehditlerden bunalan Müslüman Arap halkı, nihayetinde Osmanlı'nın Singapur'daki konsolosluğundan yardım talebinde bulunmuşlardır. Daha sonra da kurdukları Endonezya Arap hareketi ile yerli Müslüman halkla beraber Hollandalıların baskılarını büyük ölçüde minimize etmişlerdir.²⁵

Sonuç

Hayatını irşat ve tebliğe adayan İslâm davetçileri, zahit ve sûfilerin yanı sıra Müslüman tüccarların da etkisiyle İslamiyet, henüz birinci asrında bile Güneydoğu Asya, Hindistan, Çin gibi uzak coğrafyalara yayılma imkânı bulmuştur. Bir Güneydoğu Asya ülkesi Endonezya'ya İslâm'ın ve onun bir yaşam biçimi kabul edilen tasavvufî yaşantının ilk defa daha çok Arap tüccarlar ve onlara eşlik eden Bâ Alevî ailesi müntesipleriyle ulaştığı tespit edilmiştir. Arap Yarımadası ve Yemen'den göç eden sûfilerin büyük çoğunluğunun Bâ Alevîlerden meydana geldiği, etkin rolleri ile de bölgede İslâm'ın daha hızlı bir şekilde yayıldığı ve günümüze kadar ulaşmasının önünü açtıkları görülmüştür. Bâ Alevî ailesinin Hicri beşinci asırdan günümüze kadar takımadalarda varlığını sürdürdüğü, bölge halkı ile dinî çerçeve içerisinde bir entegrasyon politikası izledikleri, bunun sonucunda da halkın İslâmiyet'i benimsedikleri tespit edilmiştir. İslâmiyet'i ve tasavvuf kültürünü yayma gayreti içerisinde bulunan

²³ Geniş bilgi için bkz: (el-Kâf, ty. s. 23-32).

²⁴ Yaklaşık üç bin adadan oluşan, yüzde doksanı Müslüman olan yaklaşık yetmiş milyon kişinin yaşadığı, (Hadramevt bölgesinden gelenlerin sayısı seksen bin civarındadır) üç yüz kadar farklı dillerin konuşulduğu Endonezya ve adaları son derece verimli ve mümbit topraklardır. Değerli yeraltı kaynaklarına sahip olduğundan Hollanda ve Portekiz gibi batılı sömürgeciler buralara üşüşmüşlerdir. Bölgeye gelen Japonlarla çarpışan Hollanda, ikinci dünya savaşının patlak vermesine kadar yaklaşık üç yüz elli yıl kadar buralarda sömürgecilik yapmıştır. Geniş bilgi için bkz (Attâs, ty. s. 393-395).

²⁵ Hollanda sömürgeciliğinin baskı ve zulümleri için bkz: (Cevhî, h. 1428, s. 26-27; Attâs, *Tâcu'l-a'râs*, ty. s. 388-391).

Bâ Alevîler, bireysel ve kendi öz imkânları ile farklı tebliğ metotları uygulamış, bölgede dinî eğitim merkezleri, ribat ve mescitler kurarak dinî etkilerini ortaya koymuşlardır. Ayrıca tarikatın zikir ve virdlerinin bölgede günümüzde okunmaya devam edilişî dinî etkilerini ortaya koyan önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bâ Alevî ailesi, yüzyıllardır Endonezya'da sömürgecilik ve misyonerlik faaliyetlerinde bulunan Portekiz, Hollanda ve Japonya gibi ülkelerle fiili olarak mücadele etmiştir. İslâmiyet'i benimseyen devlet yöneticilerinin ve halkın da desteğini alan Bâ Alevîlerin, sömürgecilere karşı zafer kazanmaları, İslâmî hükümlerle yönetilen devlet ve beyliklerin kurulması Bâ Alevîlerin bölgedeki siyasi nüfuz ve etkilerini ortaya çıkaran önemli hususlar olmuştur.

Kaynakça

- Attâs, Abdullah b. Seyyid Alevî b. Hasan, (ty.). *Zuhûru'l-hakâik fî beyânî't-tarâik*. y.y.y.
- Bâ Sarre, Salih Ali Ömer. (2001). *Dirâsâtun fî târihi Hadramevti'l-hadîs ve'l-muâsır*. Aden: Mektebetu'l-Vataniyye.
- Bekrî, Salah. (ty.). *Târîhu Hadramevti's-siyâsî*. San'a: Mektebetu's-Sanâ'nî.
- Bin Sumayt, Habîb Zeyn b. İbrahim. (2012). *el-Menhecu's-seviyyi şerhu usûli tarikati's-sâdeti Âl Bâ Alevî*. Beyrut: Dâru'l-İlmi ve'd-Da've.
- Cehrî, Ferhân Dayfûr. (1967). *es-Sûfiyye fî Endonezya neşe'tuhâ ve tetavvuruhâ ve âsâruhum*. Memleketu'l-Arabiyeti's-Suûdiyye.
- Attâs, Ali b.Hüseyin b. Muhammed b. Hüseyin b. Cafer. (ty.). *Tâcu'l-a'râs 'alâ menâkibi'l-habîbi'l-kutb Salih b. Abdullah Attâs*. Câkârtâ-Endonezya: Matbaatu Minâratu Kuds.
- Bedevî, Mustafa Hasan. (1994). *el-İmâmu'l-Haddâd müceddidu'l-karnî's-sânî aşara'l-hicrî sîretuhu ve menhecuhu*. Terim: Dâru'l-Hâvî.
- Cevhî, Halid Hüseyin Said. (h. 1428). *el-Hadârim fî'l-Hicaz ve devruhum fî'l-dayati'l-ilmîyye ve't-ticariyyeti*. Riyad: Silsiletu İsdârâti Merkezi Melik Selmân.
- Cifrî, Hatem b. Muhammed b. Alevî. (2017). *es-Sâdetu Âl Bâ Alevî el 'Uraydiyyûn el-Hüseyniyyûn usûluhum ensâbuhum a'lâmuhum tarikatuhum*. Lübnan: Menşûrâtu Difâf.
- Hadramî, Alevî b. Tahir b. Abdullah el-Haddâd. (1968). *'Ukûdu'l-elmâs bi menâkibi'l-imâm el-habîb Ahmed bin Hasan Attâs*. Mısır: Matbaatu'l-Medenî.
- el-Kâf, Şeyh Hüseyin Muhammed. (ty.). *el-İslâm fî Endonezya'l-muâsara*. yyy.: Merkezu'l-Mustebîrîn.
- el-Meşhur, Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin, (1984). *Şemsu'z-zahîra fî nesebi ehli'l-beyt min Benî Alevî*. Cidde: 'Âlemu'l-Ma'rife.
- el-Meşhûr, Ebu Bekir b. Ali b. Ebu Bekir. (1998). *Ceniyu'l-kitâf min menâkibi ve ahvâli'l-imam Abdulkadir b. Ahmed b. Abdulkadir Sakkâf*. Medine: Dâru'l-Muhâcir Li'n-Neşri ve't-Tevzî'.
- Erinç, Sırrı, "Cava", *DİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993.
- Sakkâf, Abdurrahman b. Ubeydullah. (2005). *İdâmu'l-kût fî zikri buldâni Hadramevt*. Beyrut: Dâru'l-Minhâc.

- Şâtîrî, Muhammed b. Ahmed. (ty.). *Sîretu's-selef min Benî Alevî el-Hüseyniyyîn.*, Terîm: Dâru'l-Hâvî.
- Şillî, Muhammed b. Ebu Bekir Bâ Alevî. (h. 1319). *el-Meşreu'r-revî fî menâkibi's-sâdâti'l-kirâm Âl Ebî Alevî.* Matbaatu'l-Âmmeti'ş-Şerefiyye.
- Göksoy, İ. H. (1994). Endonezya'da İslâm ve Hollanda Hâkimiyeti, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), 159.
- Göksoy, İ. H. (2003). Endonezya'da tasavvufi hareketler ve bazı özellikleri. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 80.
- Haddâd, Alevî b. Tahir. (1985). *el-Medhal îlâ Târîhi'l-İslâm fi'ş-Şarki'l-Aksâ.* thk. Seyyid Muhammed Diyâ Şihâb. Cidde: 'Alemlu'l-Ma'rifeti.
- Hamid, Salih. (2003). *Târîhu Hadramevt.* Sanâ': Mektebetu'l-İrşâd.
- Kâdiri, H. (1998). *Kifâhu ebnâi'l-Arab bi diddi'l-isti'mâri'l-Hollandî fî Endonezya.* (Zeki Bâ Süleyman, Çeviri), Aden: Dâru Câmiati Aden.
- Kaysî, Ğaniyye Yâsir Kebâşî Abdullah. (2003). *Eseru'l-İslâm 'alâ'n-nehdati'l-fikriyye fî Cenûbi Şarki Asya fi'l-'usûri'l-İslâmiyyeti'l-muteahhira,* Bağdat: Câmiatu Bağdat.
- Kuşçuluo, A. (2015). *Endonezya'da Japon işgali ve müslümanlar,* (Doktora tezi).Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Mu'nis, H. (ty.). *el-İslâmu'l-fâtih*, yyy: Râbitatu'l-Âlemi'l-İslâmî.
- Nedvî, Ebû Hasan Ali el-Hasanî. (1989). *el-Murtedâ sîretu emîri'l-mü'minîn Seyyidinâ Eb'l-Hasan Ali b. Abî Tâlib.* Dimeşk: Dâru'l-Kalem.
- Stoddard, L. (1973). *Hâdiru'âlemi'l-İslâmî,* ('Acâc Nuveyid, el-Emîr Şekîb Arslân, Çeviri Ed). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Şakir, Mahmud. (1979). *Endonezya.* Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Şihâb, Muhammed Diyâ-İbn Nuh Abdullah. (1980). *el-İmâmu'l-Muhâcir Ahmed b. İsa b. Muhammed mâ lehû ve lineslihi ve li'l-eimmeti min eslâfihi min'l-fedâili ve'l-meâsir.* el-Memleketu'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye: Dâru'ş-Şurûk.
- Thomas, Sir – Arnold, W. (1970). *ed-Da'vetu İlel'-İslâm bahsun fî târîhi neşri'l-'akîdeti'l-İslâmiyye.* (Hüseyn İbrahim Hasan- Abdulmecîd Âbidîn İsmail Negrâvî, Çeviri Ed.). Kahire: Mektebetu Nahdati'l-Mısriyye.
- Yemenî, Muhammed b. Ahmed el-Hecrî. (1996). *Mecmû' buldâni'l-Yemen ve kabâiluhâ.* San'a: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye.

BEKİR YILDIZ'IN DEMİR BEBEK ADLI ESERİNDE GÖÇMENLİĞİN VE SINIRIN DIŞINDA KALMANIN TRAJİĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Taner Namli
İnönü Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
taner.namli@inonu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-0329-609X>

Özet

Göç olgusu ve göçmen sorunları üzerine Türk romanı ve hikâyesi içerisinde yazdıklarıyla Bekir Yıldız'ın gözlem, deneyim ve kurgulamaları göz ardı edilemez. Toplumcu gerçekçi çizgisi, karakter-eylem tasarımlarını bu estetik kategoride değerlendirmemize imkân vermektedir. Bu unsurları, eserlerine gerçekçi ve yalın bir gözle yansıtmayı başarmıştır. Bekir Yıldız'ın 1975 yılında basılan *Demir Bebek* adlı kitabı, 10 hikâye metnini içermektedir. Bu hikâyelerden beş tanesi göçmenlik ve sınır kaçakçılığı sorunları üzerine kurgulanmıştır. Almanya'ya göçmen işçi olarak gidenlerin trajik durumları üç hikâyesinde, Türkiye-Suriye sınırında gerçekleşen trajik ölümler ise iki hikâyesinde konu edilmektedir. Göç ve göçmenlik, dönem Türkiye'sinde yaşanan ekonomik zorlukların özellikle köylü kesiminden insanları sürüklediği

bir mecburiyet olarak karşımıza çıkar. Sosyolojik ve psikolojik etkilerin hikâyeci dikkatiyle yansıtıldığı metinlerde, 60'lı yıllar sonrası, Türkiye'den Almanya'ya yapılan göçün etkileri, sosyal ve ekonomik olduğu kadar politik yönüyle de öne çıkarılmaktadır. Sınır kaçakçılığını konu edinen hikâyelerinde de ekonomik gerekçelerle kaçakçılık yapan köylülerin ölümleri ve geride kalan trajik durumlar yansıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göçmen, Bekir Yıldız, Demir Bebek, Almanya, Suriye.

THE TRAGEDY OF IMMIGRATION AND OF STAYING OUT OF THE BORDER IN BEKİR YILDIZ'S BOOK NAMED DEMİR BEBEK

Abstract

Bekir Yıldız's observations, experiences and constructions cannot be ignored with his writings on the phenomenon of migration and immigration issues in Turkish novel and story. Its socialist realist line allows us to evaluate character-action designs in this aesthetic category. He managed to reflect these elements in his works with a realistic and plain eye. Bekir Yıldız's book, *Demir Bebek*, published in 1975, contains 10 story texts. Five of these stories are based on immigration and border smuggling issues. Three stories deal with tragic situations of migrant workers in Germany and two stories are about smuggling that happens in Turkey-Syria border. Emigration and immigration, especially in Turkey during the period of economic difficulties we face as an obligation that drag people from the peasant sector. Sociological and psychological effects of the narrator in the text that reflected the diligence, post-60s, the effects of immigration from Turkey to Germany, also highlighted the social and economic as well as political aspects. The deaths of the villagers who smuggled for economic reasons and the tragic situations left behind were reflected in the stories about border smuggling.

Keywords: Immigration, Immigrant, Bekir Yıldız, Demir Bebek, Germany, Syria.

Giriş

Tarih boyunca insan ve toplumların başta ekonomik sebepler olmak üzere politik ve sosyal olaylar nedeniyle yaşadıkları coğrafyalardan ayrılmak, göç etmek zorunda kaldıkları görülür. Göç olgusunu bu yönüyle “ekonomik, sosyal ve siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden bir ülkeye, başka bir yerleşim yerine gitme işi” (Kukul, 2017, s. 1540) olarak tanımlamak mümkündür. Yeni yurtlar taze heyecanlar uyandırabildiği gibi süreçleri ve sonuçları itibarıyla göçmeni trajik durumlarla yüz yüze de bırakabilmektedir. Örnek olarak Türkiye’nin yakın dönemde yaşadığı ve insanını işçi olarak gönderdiği Almanya göçünün özellikle sosyolojik ve edebi bakımından dikkate değer sonuçları olmuştur. 1961 yılından sonra Türkiye ve Almanya arasındaki işçi alımı sözleşmeleri ve anlaşmalarla artık Türk işçileri yeni bir dünyanın eşğine adım atarlar. “Dönem Türkiye’inde kırsal toplumun sosyo-ekonomik yapısı dikkate alındığında, çeşitli araçlardan yoksun kişiler için zenginlik ve saygınlık hayali ise Almanya’ya göç ile mümkün görülmektedir. Nitekim göçün yaygınlaşıp, kitleleşmesinin ardında da bu gerçek yatmaktadır.” (Çavuş, 2019, s. 525). Almanya artık Türk insanının hafızasında “Acı Vatan” ibaresiyle karşılanmaya başlayacaktır.

Bu gurbet süreci, sosyolojik düzeyde yaşanmaya başlayan ve kendini trajik olarak gösteren durumlarla, eğilimlerle büyüyen birtakım çatışmaları da beraberinde getirecektir. Edebi eserler, sosyolojik düzeyde yaşanan bu trajedi ve çatışmaları gözlemlemeyebilmek için önemli imkânlar sunmaktadır. Bu anlamda ilk akla gelen isimlerden olan Bekir Yıldız, toplumcu gerçekçi Türk hikâyesinde özellikle Almanya’ya yapılan göç ve göçmen işçi tipi üzerine kaleme aldığı roman, hikâye ve röportajlarla dikkati çekmiştir. Ekmek parası için gurbete çıkanların yelken açtığı yeni

sulardaki serüveni, geride bıraktıklarının ve beraberinde sürüklediklerinin uyum ve uyumsuzlukları, özlem ve ölüm duygularıyla harmanlanarak anlatılır. Alabildiğine gerçekçi gözlemleri yapabilmesinde yazarın 1960’lı yıllarda 4 yıl Almanya’da ilk kuşak işçilerden biri olarak çalışmasının önemli bir payı vardır. “Trajikle komiği birleştiren ama trajediyi öne çıkaran; üzücü, ürpertici, ürkütücü, düşündürücü, acıklı, iğrenç, korkunç, çirkin hatta müstehcen olanı, belleğimize acı bir çığlık gibi yapışıp kalanı, işçileri, köylüleri, ağaları, eşkıyaları, kaçakçıları, mutsuz evlilikler yapmış umutsuz kadınları ve cinsellik ile sevgisizlik sarmalında bocalayan erkekleri, hülasa bütün ‘Sahipsizler’i” anlatan Bekir Yıldız için hayat durmadan trajedi üreten (Durukoğlu, 2012, s. 570) bir süreç olduğu için eserlerinde de bu izleri görmek mümkündür.

Makalede incelemeye tabi tutulan yazarın Demir Bebek adlı hikâye kitabı, 1975 yılında basılmıştır. Dönem, Almanya’ya işçi olarak gidişin revaçta olduğu yıllara denk gelmektedir. Eser; *Demir Bebek*, *Beyaz Baba*, *Amele*, *Kör*, *Ölüm Yaşı*, *Kömür*, *Tank* ve *Tanklar*, *Sabahın Kurtları*, *Sevdalı Ekmek* ve *Çiçeksiz Mezarlar* başlıklarını taşıyan on hikâyeden oluşmaktadır. Bu hikâyelerden *Demir Bebek*, *Kör* ve *Tank* ve *Tanklar doğrudan göçmen tipinin trajik durumlarını sergilerken* *Beyaz Baba* ve *Çiçeksiz Mezarlar*, Türkiye-Suriye sınırında kaçakçılık yaparken ölen insanların dramını konu edinir. Mehmet Narlı, Almanya göçünün işlendiği roman ve hikâyelerdeki kritik eşikleri, bazı başlıklar altında toplayarak yaşanan sürecin anlatılardaki şablonunu belirginleştirir. Bunlardan incelediğimiz hikâyelerle bağlantılı olarak tespit ettiklerimiz; “iletişim yokluğu ve bunun doğurduğu korku ve güvensizlik, işlerin zorluğu ve işverenlerin baskısı, yabancı düşmanlığına maruz kalmak” (Narlı, 2012, s. 131) başlıklarıdır. Çalışma, hikâyelerdeki göçmen tipinin yüz yüze kaldığı trajik durumları belirlemeyi, birbirleri arasındaki bağlantıları ve simgeleri çözümlemeyi amaçlamaktadır.

Göçmenliğin Trajiği

Esere ismini veren *Demir Bebek* hikâyesi, anne ve babası fabrikada çalıştığı için kendisinden küçük kardeşine bakmak zorunda olan ve istemeden kardeşinin ölümüne sebep olan Narin'in trajik durumunu anlatır. Narin altı, küçük kardeşi Davud ise iki yaşında göçmen çocuklarıdır. Evin babası Seyit, kendisi iş bulup çalışmaya başladıktan sonra karısını ve çocuklarını alıp Almanya'ya getirmiştir. Ailesini getirişi birkaç hafta, karısının fabrikada çalışmaya başlaması da henüz iki gün olmuştur. "Almanya'ya geçici olarak gitme fikri, Türklerin kendilerini toplumdan soyutlamalarına; bu nedenle "öteki" olarak nitelendirilmelerine yol açar. 1973'te işçi alımları durunca Türkler, ailelerini yanlarına alır. Bir "kırılma noktası" olan bu tarihten sonra işçiler, hayatlarını Almanya'ya taşımaya başlar." (Alçıçek, 2019, s. 352-353). Göçmen işçi, bir aile olarak Almanya'da yaşamaya başlayınca hem ekonomik hem de manevi olarak daha güçlü bir varlık göstermeye başlar veya en azından buna inanır. Fakat uyum süreçleri kolay olmayacak yeni vatan, göçmen aileyi sınavlara tabii tutacaktır.

Hikâyede "Narin'in anası" vurgusuyla anılan anne karakteri, fabrikada çalışırken canlı cansız her şeyle ilişkisinin koparıldığını, yaşanan dünyayla arasına bir duvar, duvardan da öte bir kalenin örüldüğünü hissetmektedir. Çalışırken eline giydiği plastik eldivenden bile rahatsızdır. "Ellerinin bozulmasına hattâ asitli suda parçalanıp yanmasına razıydı. Yeter ki, şu plastiği ellerinin üzerinden söküp atabilsindi... fabrikada çalışırken başı dönüyor 37 yıldır gördüğü bozkırların boşluğu, dağların yüksekliği, gökyüzünün sonsuzluğuna karşılık şu eldivenler şu incecik akan kırmızımsı su, şu demir ve demirler gözlerini karartıyordu." (s. 8-9). Fabrikada kocasıyla birlikte çalışmasına rağmen kendini ona ulaşamayacak denli uzakta hisseder. Gurbetin daha ilk günlerinde değişen mekân ve hayat şartlarının şokunu yaşamaya başlar. "Reva mıdır bu başımıza gelenler Narin'im, Davud'um...Makinelere baktı. Firezeler, planyalar, matkaplar boy boydu... Onların, şu makinelerin yüzünden mi gelmişti buralara.

Köylerinde neden yoktu böylesi makinalar. Köydeki kuzulara, kuşlara, ekinlere, ormanlara karşılık, kentlerde makinalar mı vardı yoksa?... Kendi ülkesinde şu uçağa binmek için geldikleri İstanbul'da yok muydu böylesi makinalar? Varsa eğer, ilkin neden orada, hep İstanbul'da çalışmamışlardı?... Almanya, deveden büyük bir mıknatıs gibi geldi ona. İlk kocası, sonra kendisi ve çocukları tutulmuşlardı bu mıknatısa.” (s. 13-14). Fabrika mesaisi bitip eldivenlerini çıkardığı zaman elleri ilkbaharda buluttan kurtulan güneş gibidir. Anlatıcı, “İlkel bir ortamdan çıkıp kendisine göre çok gelişmiş bir topluma giden insanların Almanya'daki otomatik kontrol sistemine göre çalışmakta zorluk çektiğini belirtmiştir. Köylerinde feodal değerlerle ağaya ve törelere boyun eğen bu insanlar, Almanya'da fabrikadaki makinelere boyun eğmişlerdir.” (Baskak, 2008, s. 182). Göçmen işçinin çalıştığı şartlar, hem maddi hem de manevi açıdan olarak yıpratıcıdır. Köy ortamında gün boyu yorucu işlerde çalışmış olmalarına rağmen doğayla ve doğal olanla baş başa oldukları için bu denli olumsuz etkilenmezler. Oysa fabrika, kahramanı hiç alışık olmadığı yapay, hızlı ve mekanik bir çalışma ortamına zorlamaktadır. Narin'in anasının Almanya'nın bazı imkânlarından mutlu olduğunu düşündüğü anlar da vardır. Her imkânın olması, musluklardan akan suların, ışıkların, okulların, fabrikaların olması gibi... Yaşadığı bu çelişki, maddi refah arzusu ile doğal hayatından kopup yeni yaşayış sisteminin baskısını hissetmesinin çatışmasından doğar.

Seyit ve karısı mesaiden çıktıklarında akşam karanlığı çökmeye başlamıştır. Evde ise bir başka trajik durum yaşanmaktadır. Kardeşi Davud'u doyurmak için evde çırpınıp duran Narin, henüz bu sorumluluğun üstesinden gelecek yaşta değildir. “Ağlama Davud... Aha dur şöyle... Vıııı... Atta... Atta ya... Araba onlar... Almanlar var içinde... Babamız bize de alacakmış... Hele, Anamız da çalışınca, toprağımız olacakmış... Babamın anama demesi böyle... Obamızı bırakıp niye geldik buralara... Almanya'da çokmuş çikolata. Ne dediydi babamız: aç durmayın ha çocuklar. Karnınız acıktıkça, çikolata.” (s. 12). Çocukların hayatında da doğal olan bir yan kalmamıştır. Annesinin sütünden mahrum bebek, çikolatayla karnını doyurmak zorundadır.

Almanya'nın daha ilk günlerinde göçmen aile yitim duygularını yaşamaya başlar. Eski doğal çalışma hayatını, çocuklar annelerini, anne çocuklarını yitirmeye başlar. Çaresiz kalmış Narin'in çırpınışı esnasındaki konuşma, aslında göçmen tipinin avuntusunu yansıtmaktadır. Çünkü “*Demir Bebek*’te (de) göçün temel nedeni yokluktur. Narin, kardeşinin merakla gösterdiği arabalara bakıp babasının çalışmasıyla şu anda Almanların bindiği arabalara onların da bineceğini, annesinin çalışması ile toprak sahibi de olacaklarını kardeşine söyler. Öykülerde yoksulluktan doğan eksikliklerin ortadan kaldırılması hayali göçün temel tetikleyicisi durumundadır.” (Üstün, 2018, s. 83). Yeni gitmiş olmakla birlikte, gurbetin daha ilk eşliğinde göçmen zihni, vatana dönüş ümidini de küllendirmemeye çalışır.

Hikâyenin son kısmında, Seyit ve Narin'in anası eve döndüklerinde kapıyı çalarlar ancak Narin çamaşır makinesinin önünde kardeşinin makineden akan kanı önünde dona kalmıştır. Ablası, kardeşi Davud'u temizlenmesi için çamaşır makinesine sokmuş ve makineyi çalıştırmıştır. “*Gel kardeşim üstün başın kirlenmiş demişti. Ah şu çikolata yok mu? Nasıl da bulaştırmışsın zubununa... Önlük tutsaydım keşke önüne. Ama kolayını buldum Davud... Bak yan odada bir makina var. Ev sahibi vermiş babama. Anam içine attıydı öteberimizi. Nasıl yıkayıp akpak ettiydi bir solukta. Babamız da amma akıllı ha Davud. Ev sahibi ona anlatmış, o da anamı anlattıydı. Ee senin bacın Narin'in de akli şalı hani. Bir dinledim, şıp diye kaptım. Bacın sana hayran... Kısma bacaklarını öyle. Korkma kurbanım. Gir içine... Aferin benim Davuduma. Görsün Alamanlar, pis mi olurmuş köylü çocukları... Oturdun mu? Yum gözlerini. Şu düğmeye basın aban... Şu, al renkli düğmeye... Sonrası, ak-pak bir oğlan çıksın içinden.*” (s.15-16). Çamaşır makinesi, Davud'u içine alıp ezerek öldürmüştür. Bu trajik son, göçmene maddi refah karşılığında ödetilen bir travma olur. Kimsesizlik, gariplik, maddi mecburiyetler, en değerli olanı göçmenin elinden almıştır. Maddi refahı elde etme pahasına evladını kaybetmenin vicdan azabıyla baş başa bırakılmışlardır. Gurbet hayatı da göçmeni adeta bir makinenin içine

alıp ruh dünyasını ezerek tahrip eder. Davud bu simgesel benzerlikle göçmenliğin de sembolüdür. Narin ise “öteki” karşısında çocuksu bilmezliğin ve saflığın sembolü olur. Hatta anasıyla birlikte, saflıkları ve modernizmin araçları karşısındaki bilmezlikleriyle dikkati çekerler. Narin’in anası, Almanya’ya gitmek için köyden çıktıklarında İstanbul’da gördüğü trene ve uçağa da hayretle bakakalmıştır. “Bekir Yıldız’ın hikâyelerinde (de) Türkiye’den Almanya’ya göç eden kırsal kökenli işçilerin henüz Türkiye’de şehir hayatına bile uyum sağlayamadan bir anda kendilerini Almanya’da bulduklarından bahsedilir... Seyyit ve ailesi, köylerinden çıkıp ilk defa trene binip İstanbul’a giderler. Seyyit’in eşi treni kara yılanı benzetir. Kocasını ona uçakla Almanya’ya gideceklerini söyler. Adam, uçakta yolculuk etmeyi bir atmacanın karnında uçmaya benzetir (Suvağci, 2019, s. 123-124). Hikâye’nin birtakım simgelerin tezatlığı üzerine kuruluşunu bir tablo üzerinden okumak mümkündür.

Karşıdeğer	Ülküdeğer
-Tren (<i>Narin’in anası karayılan olarak tanımlar</i>) ve hızlı trenler -Uçak -Çamaşır makinesi	-Atmaca, karga (<i>Narin’in anası ve babası Seyit uçağı kuşlara benzeterek tanımlar.</i>)
-Narin’in anası fabrikada, türlü alaşımlarla oluşturulmuş kimyevi madeni bir suya parlak, yassı bir demiri batırıp çıkarma işini yapmaktadır.	-Narin’in anası Davud’u emziremediği için sütünü boşa akıtmak zorunda kalır. -Davud’un çamaşır makinesinden dışarıya sızan kıpkırmızı kanı.
-Almanya, İstanbul, kalabalık kentler. -Fabrika (<i>Fabrikada çalışırken durup dinlenmesine fırsat vermeden bir kol uzanır. Önünde kırmızı bir lamba yanıp söner. Demiri suya batırması için ses çıkarıp uyarır.</i>)	-Anadolu, köy (<i>Muş’un, Hakkari’nin, Denizli’nin yoksa Zile’nin bir köyünden mi gelmişti buralara?... Yaz aylarında damda, avluda yattıklarında gökyüzünden kayan bir yıldızın düşüp parçalanması geçiyor aklından.ESERDEN ALINTI</i>)
-Eldivenli eller. (<i>Yıllarca toprakla kardeşleşmiş derisinin üzerine geçirdiği bu plastikten eldiven. ESERDEN ALINTI</i>)	-Fabrikada yaptığı iş, çift sürmekten, davar sağmaktan kolay olmasına rağmen yorgunluğu burada daha fazladır.
-Açlık ve Davud’un açlığını bastırmak onu avutmak için çikolata yedirmek Yapay tat, oyalama, geçiştirme.	-Anne sütü

Kör başlıklı hikâye, gözleri görmeyen Ömer amcanın göz ameliyatı için oğlu Seyfettin tarafından Almanya'ya götürülüşünü ve sonrasında yaşadıklarını konu edinir. Hikâyeleri Almanya sınırında iken başlar. Uzun tren yolculuğunun dördüncü gününde Almanya sınırına ulaşırlar. Kompartımanın kapısı açılır ve pasaportları istenir. Polis, Ömer amca'yı turiste benzetemediği ve çalışma izninin olmadığı gerekçesiyle küstah bir tavırla Almanya'ya giremeyeceğini söyler. Ancak Seyfettin babasının çalışmayacağını ameliyat olacağını belirterek babasının raporlarını çıkarır. Alman polis inanmaya niyeti olmayan ezici bir tavır içindedir. Çocukluğundan beri gözleri görmeyen ve köyden çıkmamış Ömer amca, anlayamadığı Almanca diyaloglar karşısında acizdir. Polis cebinden çıkardığı çakmağı gözlerine tutarak kontrol eder. Bu arada kaşları yanar ve polis, gözlerinin kör olduğuna böylelikle kanaat getirir. “Muayene aşamasında görülen gayriinsani muamelenin benzerinin aktarıldığı öyküde, Alman hükümetinin resmi görevlisi olan bir polisin, görme engelli ve yaşlı bir adama karşı tavrı, sürecin ne denli acımasız işlediğini gözler önüne sermektedir (Üstün, 2018, s. 84-85). Göçmenliğin ilk imtihanı henüz ötekinin sınırında iken kendini kabul ettirme ve ötekini ikna etme zorunluluğuyla karşımıza çıkar. Şüpheli tutumuyla öteki, sınırından dışlamaya ve rencide etmeye açıktır. Çünkü “göç olgusu, hem yerel hem de küresel bağlamda yerlilerin göç edenleri kabullenmekte zorluk çektikleri ve genel bir karakteristik olarak göçün faillerinin toplumsal onay alamadıkları bir duruma karşılık gelir.” (Kanter, 2020, s. 345).

Geçiş izni verildikten sonra Münih'e giden trende Ömer amca, çocukluğunda bir sabah uyandığında gözlerinin görmüyor oluşunu anımsar. Böylece okuyucunun gözünde trajedisi derinleşir. Gözlerini kaybettiğinden beri herkes kendisine yardımcı olmak için bir şeyleri tarif etmiş, onu yönlendirmiştir. Karısını da özlemle anar çünkü hayatta biricik yardımcısı o olmuştur. En büyük hasretini de gözlerinin açılıp hanımının yüzünü görebilmek olarak yansıtır. “Ah,

diyor, bir yıl, iki yıl. Yirmi sekiz yıldan beri ah, diyor. Taş, toprak, gökyüzü, sular, kuşlar, kuzular, soğuk, sıcak, karanlık ve aydınlık hepsi bir tarafa şu yüzünü bir görebilseydim. İnan kendim kadar senin için de bu dilek hatunum. Gözlerim açılıverseydi. Gören gözlerle baksaydım sana. Hep baksaydım sana. Böylece, erkeğe baktırmaya duysaydı, şu köy yerinde, yüzün.” (s.32). Münih’e vardıklarında gözleri açılacağı umuduyla heyecanı daha da büyümüştür Ömer amcanın. Ancak kalacakları yere ulaştıklarında baba ve oğlunu bir sürpriz beklemektedir. Seyfettin haberi olmadan işten çıkarılmıştır. Bu haber işsiz kalan diğer arkadaşlarıyla birlikte onu da yıkmıştır. Babasının yanına çöküverir ve baba oğul göz ameliyatı yaptırıp yaptıramayacaklarının endişesi içinde dalıp giderler. “Göçün temel hareket noktası olan “iş bulma” gereksinimi, bireyin psikolojik ve toplumsal durumunu da imleyen, dikkate değer bir gerçektir. İşçinin niteliği, emeğinin maddi karşılığı, gelir-gider dengeleri, ekonomik düzen içerisinde işçinin rolü... gibi konular ekseninde ortaya çıkan sorunlar, göçmen bireylerin iç dünyasında derin izler bırakmıştır.” (Üstün, 2018, s. 82). Fakat içine girdikleri çıkmazdan kurtulmanın bir umut ışığı da belirlemiştir. Almanya’da o günlerde tank, bazuka, makineli tüfek gibi savaş malzemeleri üreten fabrikalarda iş bulma imkânı daha yüksektir. Buldukları yere 200 kilometre uzaklıkta bir fabrikada böyle bir iş imkânı vardır ama biraz beklemeleri gerekecektir.

Seyfettin’in bankadaki toplam parası 8650 marktır. Ameliyat için gereken para ise 5000 mark yani bir arkadaşının ifadesiyle araba alınabilecek bir paradır. Eğer bankadaki parayla babasının ameliyatını yaptırsa geriye kalan parayla işsiz kaldığı süreçte geçinip geçinemeyeceğinin hesabını yapıp durur. Babası ile ne pahasına olursa olsun ameliyatı yaptırmak için konuşur ancak babası “gözüm yere girsin. Elindeki üç-beş kuruşu bu işe yatırmak olur mu ya? Kimin aklına gelirdi Almanya’da işin koruyacağı” (s. 35) diyerek oğlu bir iş bulmadan ameliyat olmak istemez. Bu arada Seyfettin gireceği yeni işin başka bir boyutunu da düşünmeye başlamıştır. Silah üretilen fabrikada vereceği emek insanların ölümüne sebep olacağından

büyük bir rahatsızlık duymaktadır. Gözlerinin önünden sürekli tanklar, panzerler geçer.

Nihayetinde bir arkadaşı başka bir fabrikada ona yeni bir iş bulduğunu söyleyince Seyfettin ve babası sevinerek birbirlerine sarılırlar. Umutları yeniden yeşermiştir fakat sevinçleri kısa sürer. Fabrikadaki işin aslını öğrenince trajik perde tamamen açılır. *“Ha, söylemeyi unuttum diyecek yutkunduktan sonra. Bu oyuncakların içinde ölüm varmış ama. Uçaklardan atılıyormuş savaşta. Çocuklar oynayınca patlıyormuş. Gerisin geri gidecek Ömer Amca. Ranzanın bir ucuna ilişecek. Başını avuçları içine alacak. Patlıyan, oynarken çocukları öldüren oyuncaklar ha, diyecek kendi kendine.”* (s. 36) Ömer amca Seyfettin’in gireceği bu işten son derece rahatsızlık duyar. Bu fabrikada üretilen oyuncaklarla yoksul ülke çocuklarının öldürüleceğini ve kendisi gibi kör kalacaklarını hayal eder. Çocukların hayatına kasteden bir işten kazanılacak para ile gözlerinin açılmasına gönüllü razı olmaz. Acı bir gülümsemeyle pasaportunu çıkarıp Seyfettin’e uzatır. *“İstanbul'a bir bilet al oğlum, ama pencere yanı olsun hem ananı da çok özledim”* diyerek dönüşü hazırlanır. Kör hikâyesi, işçi göçmen Seyfettin’in işsizlik hikâyesiyle birlikte babasının gözlerini açtıramayışının trajik çaresizliğini nakleder. Ancak hikâyenin kırılma noktası bir başka meseleyi de işaret etmektedir. Yazar anlatıcının sosyopolitik bakışı, Seyfettin’in silah üretilen bir fabrikada çalışmasını engeller. Toplumcu gerçekçi yazar, dünya barışına göndermede bulunarak insanı koruma adına kahramanın kişisel istek ve ihtiyaçlarını ötelemesini bir erdem olarak sunar.

Tank ve Tanklar başlıklı hikâye Kör hikâyesinden daha boyutlu bir sosyopolitik durumu işaret etmektedir. Savaş karşıtlığı ekseninde savaşın insan ve toplum hayatına verdiği olumsuzluk, Türk ve Yunan, çok yakın iki dostun birlikte çalıştıkları fabrikadaki bir günlük iletişimsizliği üzerinden anlatılır. Kerem ve Andonis, Almanya'da bir tank fabrikasında çalışmaktadırlar. Türklerin Kıbrıs'a çıkarma yaptığı gün, ağır politik gündemin gölgesinde Türk ve Yunan işçilerin

hepsinde gerginlik ve rahatsızlık havası kendiliğinden oluşmaya başlar. Özellikle Yunan işçiler daha gergindir. Fabrikaya gitmek için bindikleri sabah servis otobüsünde Türklerle yan yana oturmadan kaçınırlar. Fakat Kerem ile Andonis'in ilişkisi diğerlerinden biraz daha farklıdır. Andonis, Kerem'e Atina'daki sevgilisinden ve Almanya'da çalışıp para biriktirdikten sonra geri dönüp onunla evleneceğinden bahsetmiştir. Kerem de aynı hayalleri kurmaktadır. Her ikisi de kazandıkları parayla memleketlerine dönecek ve mutlu mesut yaşayacaklardır. Ancak bu iki yakın arkadaşın arasına milletlerinin karşı karşıya geleceği bir savaş girer. Bir günde Türk ve Yunan işçilerin birbirine bakışı tamamen değişir. Kıbrıs çıkarmasının başladığı gün servis otobüsü içindekilerin oturma düzenleri, konuştukları diller bölünmüştür. Fabrikaya girerken birbirlerine karışmadan küme küme içeriye girerler. Türkler, Yunanlar ve Almanlar ayrı gruplara ayrılırlar. Alman işverenler ve ustalar bu manzaradan tedirgin olurlar. Çünkü fabrikadaki işlerine bu durumun yansımından korkmaktadırlar. Fakat Yunanlar işi daha ileriye vardırıp Türklerle dolaplarının bir arada olmasını da istemezler. Dolapların yerleri değiştirildikten sonra fabrikadaki işlerine başlarlar.

İşçiler bir bant üzerinde tankın gövdesini yapmaktadırlar. Önlerinde kıpırdanan bandın ayarlı hızına göre yürüyen demir gövde, Kıbrıs'ta ilerleyen tanklardan biri oluverir sanki. Yazar anlatıcı, karşılıklı üretim yapan Türk ve Yunan işçilerin bilinççakışını olduğu gibi yansıtmaya çalışır. Yunanlar gövde üzerindeki işleri hınçla yaparak adeta Kıbrıs'ta ilerleyen tankları durdurmaya çalışırlar. Andonis de dostluk duygularından soyunup milli öfkесinin esiri olmuştur. Kerem ne olursa olsun düşmanlıktan yana değildir. Andonis gülümsese o da gülümseyecektir. *“Keremin yüreği çatallanıyor. Çatalın biri sevgiyi, ötekisi henüz perçinliyemediği, belki de perçinlenmek istemediği bir kını, bir düşmanlığı oluşturuyor. Anlamak, sevmek, sonra ansızın düşman oluvermek...”* (s. 57) 24 saat öncesinde aralarında yakın dostluk olan iki insan ülkelerinin savaşa girmesi dolayısıyla düşman olabilirler mi? Anlatıcı bu soru üzerinden bir kurgu geliştirerek yanıt arayışına girer. İki arkadaş, izinlerinde Kerem'in arabasıyla Atina'ya

gidecekler, orada Andonis'in düğününü yapacaklardır. Kerem arkadaşının düğününde oynayacaktır ve oradan da İstanbul'a, Anadolu'ya geçeceklerdir. Ama şimdi fabrikada kahvaltı yaparken bile aralarında duran tank, o düğün arabasının yerini almış gibidir. *“Bugüne değin, yüzlerce, binlerce tank yapmıştı buradaki emekçiler. Nereye gitmişti bu tanklar? Bilmiyorlardı. Bilmek de istememişlerdi. Ama bugün, şimdi, şu kıpırdayan, yürüyen, fabrikanın kapısını parçalayıp çıkan, oysa henüz önlerinde duran tankın nereye gideceğini neden düşünüyorlardı acaba? Yunanistan yoksul bir ülke... Türkiye de yoksul. Kıbrıs'a çıkarma yapmış Türkler... Ya Yunanistan'la, Türkiye kapışırsa”* (s. 59) Alman Ustabaşı Kanton, heyecanla yeni bir haber getirir. Atina'da da tanklar yürümeye başlamıştır. Bu üretimin artması ve üretime hız verilmesi anlamını taşımaktadır. Haber üzerinden anlatıcı, Almanya gibi silahları ve tankları üreten devletlerin, bunları Yunanistan ve Türkiye gibi yoksul ülkelere satarak ticari ve politik oyunlar kurgulamalarının vurgusunu yapar. Hikâyede “göçmen işçileri ve toplumdaki bireyleri, insani değerlerden yoksun bırakan Alman kapitalizminin kölesi olmaya başladıkları olgusu” net bir şekilde ortaya konmuş olur (Özgül, 2018, s. 186). Silah fabrikalarının büyük açlığıyla savaş sevicileri, yeni emekçileri sömürerek daha da zenginleşecektir.

Anlatıcı, Batı'nın ve Almanya'nın tahriki ve politik ve ekonomik emelleriyle savaşların neden çıkarıldığını, kimlerin sömürüldüğünü belirginleştirmeye çalışır. Türkiye ve Yunanistan arasındaki gerginliği de kışkırtılmış böyle bir yapay durum olarak görür. Kerem, Andonis ile yanyana gelip konuşmak istediğinde Andonis ondan hızla uzaklaşır. Andonis, dostluk duygularının gelgitini yaşamakta ancak kendi milletinden insanların ölümünü düşündükçe Kerem'le göz göze gelmekten kaçınmaktadır. Hikâye, tezli anlatımıyla dostluğun her şeyden üstün olduğunu, savaşın bile insanlık hukukuna gölge düşürmemesi kanaatini vurgulama arzusundadır. Hem Andonis'in hem Kerem'in bakış açılarıyla fabrikada ürettikleri silahların neden üretildiği ve nasıl sonuçlar doğurabileceği üzerine kahramanların vicdani muhasebelerine şahit

oluruz. Hikâye, bütünüyle savaş karşıtlığı üzerine kurgulanmıştır. Savaşı gerçekleştirecek araçları, göçmen işçilerin hazırlaması da düşündürücüdür. Her iki milletten göçmen işçiler, dünyanın egemen devletlerinin bir temsili olarak Almanya’da çalışmaya, para kazanmaya mahkûmdurlar. Onlar kazandıkça yoksul ülkeler daha fazla muhtaç duruma düşmekte, sömürünün çarkı dönmeye devam etmektedir.

Sınırdaki Olmanın Trajiği

Eserdeki *Beyaz Baba* adlı hikâye, Güneydoğu Anadolu’nun sınır köylerinden birinde geçer. Bu tür mekânların seçilmesinde yazarın Urfa’da doğmuş olmasının etkili olduğu söylenebilir. Hikâyede babası kaçakçılık yaparken Suriye sınırında ölmüş olan Hoşan adlı çocuğun baba özlemi ve babasının mezarını görme arzusu konu edilir. Kurban Bayramında, kesim esnasında Hoşan’ın kimsesizliği ve garipliği tasvirlerle daha da belirginleştirilir. Üşüyen ellerini kurban etinin buharına tutarak ısıtmaya çalışması, itilmesi, babasını hayal etmesi ve kirvesinin onu çağırıp et ve harçlık vermesi, Hoşan’ın garipliğinin belirtileridir. Çocukça heyecanı ve topladığı bayram harçlıklarıyla herkesten habersiz trene binip babasının mezarını görmeye gitmeyi planlamaktadır.

Demir Bebek hikâyesindeki Narin gibi Hoşan da, çocuksu bilmezliği ve saflığıyla okura sunulur. Narin, olanlar karşısında ne kadar garip ve çaresiz kalmışsa Hoşan da babasının mezarına o gariplik ve özlem duygusuyla koşar. İstasyona ulaştığında kurban etinin elinde kalakaldığını fark eder ve başka bir yoksula vermeyi düşünür. “Dışarıya çıktı Hoşan. Trenin geleceği yola baktı. Yavaşla kurbanım, dedi. Dur aralıkta, dedi. Eksişim az kalmıştır. Biletimi elime geçirince dur önümde. Biletim... Elindeki eti gördü. Avuçlarının içinde atıp hoplattı. Etimiz var aney, dedi. Etimizi getiremiyem aney. Param yetmiy aney. Bir bayram daha bekliyemem. El vicdan. Babamı çok özlemişem. Gitme mi deysiz? Vay!.. Ben aklımla çok yaşayam...Bak aney, oğlun Hoşan ne düşünmüştür?..” (s. 19) Hikâyede Hoşan’ın

konuşmaları yerel ağız özellikleri gözetilerek yansıtılır. “Yıldız Güneydoğu Anadolu’nun ağızlarından da yararlanır. Ama bunu hiçbir zaman söylem (şive) taklidi düzeyine çıkarmaz. Anlaşılmazlıktan, bölgecilikten özenle sakınır. Öyleyken, belli bir çevrenin insanlarını canlandırırken, ağızı ‘diri bir motif’ olarak değerlendirmeyi iyi becerir.” (Bezirci, 1980, s. 214).

Türkiye-Suriye sınırında o dönem kaçakçılık yapan insanların hayatından bir çocuk kesiti sunulmaktadır. Sınırdan kaçak çay, incik boncuk getirip satarak geçimini sağlayan insanlar, mayınla dolu arazilerden geçmek zorundadırlar. Bu insanlardan biri olan Hoşan’ın babasının gözleri az gördüğü için bu tehlikeli araziye geçmenin bedelini canıyla ödemiştir. Hoşan, istasyona vardığında biletini alarak trene biner. Sevinçten ağlamaktadır. “*Uy beni babama kavuşturan trene, trenin şu camlı penceresine kurban. Aha trenin öbür penceresi Suriye, bu penceresi vatandır. Her kaçağa çıktığında, buralara mı gelirdin babey?*” (s. 20) Geçim sıkıntısı nedeniyle kanunlar ve kaçakçılık gibi iki ateş arasında kalan köylüler, mayınlı arazideki patlamada biri öldüğünde ölülerine dahi sahip çıkamazlar. Çünkü ölünün ait olduğu aile kaçakçılık gerekçesiyle sorgulanacak ve bundan sonraki hayatı karakollarda geçecektir.

Hoşan, akrabası Şehmuz emminin tarifine göre trenin penceresinden kaybedeli henüz birkaç ay olduğu anlaşılan babasının mezarını arar: “*Nasıl düşmüşse toprağa öyle durur babay yavru. Çürümüş, toprak olmuş sanma. Duyduğumuz, pervanesi tepede uçakla kireç dökmüşler üzerine. Beyazdır babayın rengi. Sağına, soluna, gerine bakmayasan. İlk trenin gidişine çevir gözlerini. Yığma taşlar gibi bir tümsek gördüğünde, mimlemelisen onu. Tren gidince biraz daha, beyaz olunca tümsek, aha babam, demelisen orada yatana.*” (s. 21) Ve trenin penceresinden beyaz bir tümsek olarak babasının mezarını görür. Yansıtılan iç konuşmasıyla kendi kendine, büyüdüğünde kaçağa gelip gitme ve böylelikle babasının kemiklerini toplayıp annesine getirme sözünü verir. “*Yazar, öykülerinin çoğunu trajik sonla bitirir. Bu bakımdan yazarın daha çok insanın içini burkan,*

acıklı sonları tercih ettiğini de belirtmek gerekir. Öykülerin başında atılan düğüm, çoğu zaman öykü sonunda bir çözüme kavuşmaz. Her ne kadar öykü içinde atılan düğümler, öykü sonunda bir çözüme kavuşturulsa da okuyucuda olayın halen devam ettiği düşüncesi uyanır.” (Baskak, 2008, s. 183). Hoşan’ın o esnada dilinden dökülen “*olsa olsa o tümsektir benim babam*” sözü, evlat ve hâkim güç açısından bir insana verilen kıymetin zıtlığını işaret etmektedir. Üzerine kireç dökülen sınırın dışındaki sahipsiz bir tümsek, bir evladın babasının mezarıdır.

Çiçeksiz Mezarlar hikâyesinin de *Beyaz Baba* hikâyesini anımsatan yönleri vardır. Bu hikâyede 14 yaşındaki oğlunun ölüsü Suriye sınırında kalmış olan Güneydoğu Anadolu köylerinden birindeki bir annenin trajedisi anlatılır. Hamise ananın oğlu İdan’ın mezarı, Türkiye-Suriye sınırındaki tel örgülerin yakınındadır. Henüz gömüleli sekiz gün olan İdan, sınırdan geçerken mayının patlamasıyla ölmüştür. İdan’ın ağabeyi de büyük şehirde öldürülmüştür. O da abisinin intikamını almak için kaçakçılık yaparak para kazanmayı ve silah almayı düşünmüştür. Fakat sınırı geçip öldüğünde, Suriye Devleti ölüyü vermek istemesine rağmen kumandanın inadı yüzünden orada gömülür. Hamise ana mezarın başında İdan’ın cesedini çıkarıp sırtlayarak köyüne götürmek ister. Fakat kumandan buna müsaade etmediği için sabah güneş doğmadan mayınlı araziden geçerek gizlice oğlunun mezarını kazar ve cesedini çıkarıp Türkiye’deki köyüne sokmaya çalışır. Oğlunu kaybeden bir ananın duygusal trajedisinin yansıtılması yanında anlatıcının bakış açısına bağlı olarak devleti temsil eden kumandanın katılığının da eleştirisi yapılır. “*Bir ana, diyordu içinden. Az ötesindeki oğlu gömülsün de, eli kolu bağlı kalsın bu yamaçta... Bu yamaç... Şu yamaç... Toprağı orta yerinden ikiye bölsün insanlar... Bölünen toprağa tel örgüler çeksinler sonra... Burası bizim, burası onların... Onlar dedikleri kim?.. Telin öbür yönünde kalan hısımlarımız, tanışlarımız, anılar...*” (s. 82) Hikâye, oğlunun cesedini taşıyan Hamise Ana’nın her an mayına basma korkusunu ve oğlunu köyüne götüreceği inancını yansıtan iç konuşmasıyla sona erer.

Sonuç

1960 sonrası Almanya işçi göçünün, Türk edebiyatına yeni imkânlar kazandırdığı görülmektedir. Bu sosyal değişimi konu edinen eserlerin çoğalmasıyla birlikte gurbet ve göçmenlik temasının işlenişi, göçmen işçi tipinin ve yeni bir insan-mekân ilişkisi edebiyatımızda belirginleşmiştir. Gurbet temi; özlem ve keder duygularıyla işlendiği gibi ölüm ve yitimlere sebep olan sonuçlarıyla trajik görünümüyle de karşımıza çıkmaktadır. Bu eğilim içerisinde yer alan Bekir Yıldız, toplumcu gerçekçi hikâye anlayışı çizgisinde göçmen edebiyatı üzerine nicelik bakımından en çok eser veren isimlerden biri olmuştur. Demir Bebek adlı hikâye kitabı, bu türden hikâyeleri hem toplumcu gerçekçilik hem de göçmenlik odakları etrafında işleyen bir eserdir. 10 hikâyeden oluşan eserin Demir Bebek, Kör, Tank ve Tanklar başlıklı hikâyeleri doğrudan göçmenliğin trajik yönüyle ilgilidir. Beyaz Baba ve Çiçeksiz Mezarlar başlıklı hikâyeleri ise Türkiye-Suriye sınırındaki köylerde kaçakçılık yaparken mayından dolayı ölen iki hikâye kahramanının artlarında bıraktıkları trajik hayat kesitlerini nakleder.

Demir Bebek'te; Almanya'ya yeni giden bir ailede, anne ve babası fabrikada çalışan 6 yaşındaki Narin'in 2 yaşındaki kardeşine bakmak zorunda kalması, onu doyurmaya çalışması ve temizlenmesi için çamaşır makinesinde yıkamaya çalışırken ölümüne neden olması anlatılır. Kör başlıklı hikâyede, gözleri görmeyen babasını ameliyat ettirebilmek için Almanya'ya götüren göçmen işçi Seyfettin'in sınırda yaşadıkları problem, işini kaybetmesi, yeni bir iş bulması ancak bu işin silah üreten bir fabrikada olması dolayısıyla babasının ameliyata razı olmaması ve geri dönmesini hikâyeye eder. Anlatıcı nezdinde, toplumsal yıkımlara sebep olan bir durum karşısında, bir emekçinin ahlaklı ve erdemli davranışı vurgulanmıştır. Tank ve Tanklar'da bir silah fabrikasında çalışan Türk Kerem ile Yunan Andonis'in Kıbrıs çıkarması başladığı gün zedelenen ilişkileri üzerinden savaş karşıtlığı mesajı verilir. Hikâyenin çok belirginleştirilen savaş karşıtlığı tezi, meselesini tamamen bu önerme etrafında kurar. Bu durum anlatıyı,

fikri telkin düzeyinde kalmaya mahkûm eder. Yukarıdaki üç hikâyeye, göçmen işçilerin ortak problemleri olarak çalışmak zorunda kalışlarına ve çalışma şartlarının zorluğuna işaret etmektedir.

Beyaz Baba ve Çiçeksiz Mezarlar hikâyelerinde, Suriye sınırına geçerek kaçakçılık yapmak durumunda olan iki kahramanın mezarı, hikâyelerin merkez noktası olur. İlk hikâyenin çocuk kahramanı, babasının sınırın dışında kalan mezarını görme arzusuyla yola çıkmışken ikinci hikâyenin kahramanı yaşlı kadın oğlunun sınırın dışında gömülen oğlunun cesedini sırtlayıp köyüne taşımaya çalışır.

Hikâyelerde göçmenliğin bedeli ölüm ve hayal kırıklığı olarak belirginleşirken, sınırı geçmenin konu edildiği hikâyelerde bunun karşılığı sadece ölümdür. Göçmenliği de bir tür sınırın diğer tarafında kalma hali olarak değerlendirirsek makaleye konu edilen hikâyelerin hepsinde geçim derdi/para kazanma çabasının trajik sonlarla neticelendiğini söylemek mümkündür. Ayrıca Tank ve Tanklar dışındaki hikâyelerde, evlat ve anne-baba arasındaki trajik bağın gözler önüne serildiğini söyleyebiliriz.

Kaynakça

Alçıçek, P. (2019). Türkler Almanya'da: Göçle Gelen Kültürel Kimlik Sorunu. M. M. İlhan, & O. Albayrak (Edt.), *Göç ve Kültürel Etkileşim* (s. 349-371). İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları.

Baskak, S. (2008). Bekir Yıldız'ın Öykücülüğü. Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Adana: Çukurova Üniversitesi.

Bezirci, A. (1980). 1950 Sonrasında Hikâyecilerimiz (Eleştirel Konuşmalar). İstanbul: ABeCe Yayınları.

Çavuş, B. (2019). Rene Girar'ın Arzu Modeli Bağlamında Dış Göç Romanlarında Özne-Nesne İlişkisi. *Ulakbilge* (39), 519-526.

Durukoğlu, S. (2012). Bekir Yıldız'ın Eserlerinde İzlek ve Yapı. Doktora Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elazığ: Fırat Üniversitesi.

Kanter, B. (2020). Orhan Kemal'in Romanlarında Göç Merkezi Olarak Kentler ve Kültürel Araf. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 60(1), 331-346.

Kukul, M. H. (2017). Bazı Sözlük ve Ansiklopedilerde "Göç" Tarifleri. O. Köse (Edt.), *Geçmişten Günümüze Göç III* (s. 1539-1552). Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.


Narlı, M. (2012). Roman Ne Anlatır? Cumhuriyet Dönemi 1920-2000. Ankara: Akçağ Yayınları.

Özgül, E. (2018). Bekir Yıldız'ın "Alman Ekmeği" Eserinde Göçmen İşçi Sorunlarının İncelenmesi. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 6(13), 177-188.

Suvağci, İ. (2019). Almanya'daki Türk Yazarların Hikâyelerinde Türklerin Almanya'ya Uyumu. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (13), 116-138.

Üstün, K. (2018). İş ve İş Bulma Sorunsalı Ekseninde Bekir Yıldız'ın Öyküleri. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (61), 81-100.


Yıldız, B. (1977). *Demir Bebek*. İstanbul: Cem Yayınevi.



ORTADOĞU VE GÖÇ
ESER DEĞERLENDİRMELEĞİ / BOOK
REVIEWS

Journal of Middle East and Migration
Studies

2020/2 | CİLT: 10 | SAYI: 20



Sam Dagher, Assad or We Burn the Country: How One Family's Lust for Power Destroyed Syria, New York: Little, Brown, 2019, 592.

Reviewed by: Doç. Dr. Ibrahim Efe
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
ibrahimefe@kilis.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-6730-1965>

Sam Dagher, an American-Lebanese journalist, provides an insightful chronicle of the Syrian civil war through interviews with regime insiders and activists. The subtitle of the book, How One Family's Lust for Power Destroyed Syria succinctly foretells the end of the book and the situation right now in the country. Tinged with the activists' memories and the author's own impressions of the early phases of the civil war in Syria, the book lays down the grim context for readers by explaining how Bashar Assad has survived to be the leader of a brutal dynasty, and the country which has come to be known as Syria is actually deemed to be "Assad's Syria" (p.28). Recounting the birth of the regime established by Hafez al Assad, the author also accounts for the support he has received from other Baath members like Mustafa Tlass, who despite their sectarian difference, worked together with Hafez to work "their way to the top with raw ambition, intrigue, and a trail of blood" (p.97).

The Assad family had already monopolized the army, politics and economy of the country through a mafia-like network and by appointing family members to pivotal positions. By then Bashar Assad had adapted himself to the contingency of becoming Syria's next president by following the footsteps of his deceased brother, the expected successor of Hafez. The Tlass family helped Bashar Assad to take over the rule as smoothly as possible at the expense of being side-lined by the Assad and Makhlouf family members, including now Asma Assad's relatives, who altogether usurped the power in accumulating wealth over wealth.

By 2010, the disgruntlement of Syrian people, particularly Sunnis, reached to a point of no return and the Syrian opposition, as it is hinted at by the author, began to be formed around such daredevil individuals as Mazen Darwish and early protestors who realized the potential of social media after the Green Revolution in Iran. The fire of the protests was lit in Daraa, when the youth of Daraa took to the streets and the regime forces stormed Daraa's masjid and massacred peaceful protestors and two paramedics after a trap deal. The regime insisted on seeing the protests as "a foreign conspiracy, a sinister plot against Bashar Assad and against Syria. Manaf Tlass' efforts to stop Bashar and his aides, as it was told to the author in person after he defected, culminated in a standoff between Manaf Tlass and Bashar Assad, finally resulting in the former's backing down and leaving the country for France.

The regional power struggle had an effect on the unfolding of events and Bashar's insistence on brutally cracking down on protestors. While Bashar was relieved in receiving the support of Hezbollah and Iran, he also seemed to be listening to advice coming from Qatar and Turkey whose leaders tried to dissuade Bashar from turning the country into a bloodbath. Appalled by the popular uprisings around itself, Saudi Arabia was more precautionous than proactive in dealing with Bashar. The French and the U.S. ambassadors' visit to Hama in the summer of 2011 did nothing

but exasperate Assad and his shabihis' contempt against and brutal crackdown on protests. Cognizant of unabated support of Iran and Hezbollah in quelling the opposition, Bashar Assad was confident and even brazen when he signaled to the U.S. administration as well as European powers that “any move against Bashar could trigger retaliation against Israel and Western interests in the region” (p.393). Also, Putin came to his help in stopping a potential UN/NATO/Western intervention like the one that toppled Libya’s Gaddafi. Assad wanted to radicalize the protestors to prove his point, that the protests were instigated by enemies of the state inside and outside. For the author, it was mostly those with Islamist agendas that fell into this plot. Therefore, the civil was exasperated by the regime’s invariable brutality and the regional actors’ lust for power, the author concludes. Referencing an unnamed defected army officer turned rebel leader and a wall-street journal article (penned by the author himself), the author claims that Qatar and Turkey helped channeling Gulf money and pillaged Libyan arms to budding anti-regime militias in Syria and the U.S. and the West turned a blind eye to what is happening in Syria due to the former’s willingness to keep a distance from and the latter’s inability to understand what is going on in Syria. Enraged by Qatar’s ambition to direct events in Syria, Saudi Arabia began supporting armed groups in Syria as well as fuelling the sectarian warfare through its Al-Arabiya.

In early 2012, after Russia and China vetoed a Security Council resolution demanding the ousting of the regime and Obama condemned the regime and promised not to leave Syrians, the Assad regime stormed Baba Amr, resulting in a scene resembling the Hama massacre, three decades earlier. Finding a solution to the massacre of Syrians and their flee in huge numbers was almost impossible since “the United States and its European allies stuck with an already bankrupt and failed UN process to deal with the crisis” (p.487) and due to the unwavering support of Russia and Iran for keeping Assad in power.

Together, the U. S. and Western powers, tried not to topple Assad but weaken him significantly (p.46) by providing nonlethal and financial aid to opposition groups in Syria. Assad even got away with the consequences of using chemical weapons against his people by already crossing “the red line” drawn by Obama, and leaning against Russia’s ambition to take up the reins in the region and indeed the whole world, as the author draws attention to.

Meanwhile, most of the money and humanitarian aid international organizations, mainly the UN, designated for victims of the war went into the hands of the regime and used either as punishment for those who defied or as reward for those who obeyed. By the time Putin entered the war in Syria and changed the stakes in Bashar’s favor in the fall of 2015, Obama had already declared it a fantasy for the opposition to overthrow the regime with American guns. Soon after the November 2015 Paris attacks, a UN Security Council resolution was passed in December unanimously calling for a ceasefire in Syria but excluding the Islamic State, the Nusra Front, and unspecified “other terrorist groups,” which henceforth gave the coalition regime of Russia, Iran and Syria a green light to crush all opposition to the regime, including civilians living in the oppositional areas. The whole world watched as this coalition committed war crimes by massacring civilians with banned bombs and munitions. And, ordinary Syrians had to bear the brunt of the war’s brutality and the regime’s lies as the Assad’s reign of fear and terror was reinstated due to the complacency and indifference of the Western powers and the new president of the U.S., Donald Trump, who happily conceded to the fact that Putin was the new sheriff in town.

Assad or We Burn the Country is a descriptive and often gruesome portrayal of the repression of the Syrian rebellion. The author puts Western observers and humanitarian organizations under the spotlight by criticizing their policies calling for Assad's possible survival in power and for local ceasefire negotiations. In

addition to the complacency of Western powers, the author implies that the peaceful protests led and organized by leftist and secular protestors could have succeeded had it not been for Islamists, who hijacked the resistance, and the competing agendas of regional powers. All in all, the book provides a significant contribution to the literature on the Syrian civil war, and scholars as well as students of international relations and Middle East studies will find the book particularly easy and interesting to read because of various links to YouTube videos and dozens of insightful interviews which vividly supplement the case history.

Ruhat Yaşar, Suriye’den Türkiye’ye Gerçek Mülteci Hikâyeleri, Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Ortadoğu ve Göç Araştırmaları Merkezi, 2020, 341.

Değerlendiren: Arş. Gör. Muhammed Mücahid Dalkılıç
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü
muhammeddalkilic@kilis.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-7116-8749>

Dünya edebiyatının güçlü kalemlerinden biri olan Lev Nikolayeviç Tolstoy’a atfedilen* ve bir anlatının etkileyiciliği söz konusu olduğunda zikredilen oldukça popüler bir cümle bulunmaktadır: “Tüm muhteşem hikâyeler iki şekilde başlar: Ya bir insan bir yolculuğa çıkar ya da şehre bir yabancı gelir.” Bu alıntıdan yola çıkarak bir yolculuğa çıkmanın ya da bir yabancı ile karşılaşmanın insanın hayatında önemli yer tuttuğunu ve insana değer kattığını söylemek mümkündür. İnsan, yaşamı boyunca fiziksel ve zihinsel olarak daima yolculuk yapan bir varlıktır. Ancak çıkılan her

* Literatürde bu cümleyi Lev N. Tolstoy’un söyleyip söylemediği, daha doğrusu bu sözün ilk olarak kim tarafından dile getirildiği ya da kimden aktarıldığı ile ilgili bir tartışma söz konusudur. Tolstoy’un kaleme aldığı eserlerde böyle bir söze rastlanmazken; Tolstoy ile ilgili aforizma derlemelerinde bu sözün ona ait olduğu iddia edilmektedir. Ancak bu cümle Tolstoy dışında Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, John Gardner’a da ithaf edilmektedir (Metcalfe, 2007; Sefarin ve Bendixen, 2003: 831).

yolculuğun arkasında yatan sebeplerin ve yolcuların yola çıkma motivasyonlarının birbirinden farklı olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Zorunlu göçü ve mültecinin durumunu anlamak için bir yerden başka bir yere kalıcı veya geçici olarak yapılan ve seyahat olarak tanımlanan yolculuğun sadece keyfi bir eylem olmadığına altı çizilmelidir. Yolcunun yola çıkma motivasyonu uzun süredir görmediği bir tanıdığını görme, daha önce görmediği yerleri gezme, iş seyahati, eğitim gibi kişinin zaruri olmayan keyfi kararlarına bağlı olarak ortaya çıkabilir. Ancak bunun dışında hastalık, iklim değişikliği, doğal afet ve savaş gibi nedenlerden dolayı da insanlar buldukları yerden başka bir yere yolculuk yapma eylemi içerisine girmektedirler. Zikredilen bu nedenler insanların keyfi olarak yola çıkma motivasyonu ile karşılaştırıldığında karşımıza muhakkak hüznün, dram ve acı çıkacaktır. Zaruri sebeplerle buldukları yerden başka yerlere yolculuk eden, sosyolojik anlamda göç eden insanların hikâyeleri ise arkeolojik bir sit alanına benzemektedir. Zorunlu sebeplerle yaşadıkları şehirlerden, ülkelerden başka şehir ya da ülkelere göç etmek zorunda kalan insanların hikâyelerini onlardan dinlemek, onların geçmişe, şimdiye ve geleceğe dair düşüncelerini mercek altına almak bilimsel açıdan çok kıymetlidir.

Bu çalışmada incelenen Suriye'den Türkiye'ye Gerçek Mülteci Hikâyeleri adlı kitap Muhammet Ruhat Yaşar'ın bu alanda yaptığı ilk çalışma değildir. Yaşar (2014), Kilis'te Sığınmacı Algısı: Toplumsal Otizm ve Ötekileştirme Sürecinin İlk Görünümleri adlı kitap çalışmasından sonra göç, ötekileştirme, sığınmacılara yönelik algı, göç ve eğitim ilişkisi gibi konularda çalışmalar gerçekleştirmiştir (Amaç ve Yaşar, 2018; Yaşar ve Amaç, 2018; Amaç, Burak ve Yaşar, 2019; Yaşar, Bektaş ve Amaç, 2020). Bu yazıda bahsi geçen Suriye'den Türkiye'ye Gerçek Mülteci Hikâyeleri adlı çalışma ile yazar, bu alanda literatüre katkısını devam ettirmektedir.

Yaşar (2020), Suriye'den Türkiye'ye Gerçek Mülteci Hikâyeleri adlı çalışmasında Suriye'de yaşanan iç savaşın nedenlerini, iç savaş nedeniyle göç etmek zorunda kalan insanların sıcak çatışmalar arasında kaldıkları dönemde yaşadıkları duyguları, sınırdan geçiş anında hissedilenleri ve şu anda bu insanların ülkelerine dair düşüncelerini anlamaya ve aktarmaya çalışmıştır. Çalışmada Suriyeli mültecilerin savaş öncesinden başlayan, sınırdan geçiş ile devam edip Türkiye'de sonlanan göç hikâyeleri ele alınmaktadır. İç savaş olgusunun sosyolojik bir yaklaşım ile ele alındığı bu çalışma; zorunlu göçün anlaşılması ve değerlendirilmesi bağlamında literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır. Yazar, çalışmanın ön söz bölümünde mülteci hikâyelerinin istatistiklerin ve genellemelerin ötesinde bizlere insanı ve toplumsal hafızayı anlattığı için önem taşıdığına dikkat çekmiş ve bu hikâyelerin sadece mülteci durumuna düşen insanların geçmiş yaşantılarını içermediğini; onların bugüne ve geleceğe dair tasavvurlarını da içerdiğini ifade etmiştir (Yaşar, 2020, s. 5).

Zygmunt Bauman (2019) sözün ve görüntünün uçucu bir hal aldığı günümüzün toplum yapısını anlamak ve açıklamak amacıyla akışkanlık metaforunu kullanmıştır. Katı bir forma sahip olduğu düşünülen bütün olay ve olguların akışkanlaştığı günümüz dünyasında yazı hâlen insanların sığındığı en güvenli limandır. Yazar bu noktadan hareketle Suriye'de yaşanan gelişmelerin toplumsal hafızada silinmemesi, bir toplumun yaşadığı travmanın ve yaşanan bireysel acıların unutulmaması, çarpıtılmaması amacıyla bir halkın maruz kaldığı trajediyi anlama, anlatma ve aydınlatmaya gayret göstermiştir (Yaşar, 2020, s. 74).

2010 yılının aralık ayından itibaren Tunus'ta başlayan ve Arap Baharı olarak isimlendirilen demokrasi hareketleri domino etkisiyle bölgede bulunan diğer ülkelere de yayılmıştır. Suriye'de de halkın bir bölümü Tunus'ta başlayan ve Mısır, Libya, Yemen gibi ülkelerde ses getiren protesto hareketlerinden etkilenerek rejime karşı çeşitli eylemlerde bulunmaya başlamışlardır. Suriye'de iktidar konumunda

bulunan Baas rejimi halkın bir bölümü tarafından başlatılan protestolara çok sert biçimde karşılık vermiştir.

Yaşar (2020, s. 9), Suriye’de patlak veren daha sonra iç savaşa dönüşecek olan bu gerginliklerin temelini tarihsel ve ideolojik olarak da iyi anlaşılması gerektiğinin altını çizmiştir. O, Suriye’nin Osmanlı Devleti’nden koparılması ve bağımsızlığını kazandığı tarih olan 17 Nisan 1946 tarihine kadar Fransız sömürge yönetimi altında kalması durumunun göz ardı edilerek Suriye İç Savaşı’nı değerlendirmenin analiz açısından eksik olacağını dile getirmiştir. Suriye İç Savaşı ile ilgili yapılan analizlerde Arap Baharı’nın etkisinin yanı sıra Suriye’nin Osmanlı’dan ayrılışından sonra burada bulunan demografik verilere, 1940’lı yılların ortalarından itibaren Suriye yönetiminde etkili olan siyasî ve askerî kadrolara, sosyal hayatta yaşanan adaletsizlik, liyakatsizlik, işsizlik gibi sosyal olgulara da dikkat çekilmelidir. İstatistiksel verilere odaklanan, göçün insani boyutunu hesap etmeden yahut ikinci plana bırakarak sadece sayılar üzerinden yapılan yorumlar Suriye’de yaşanan gelişmeleri çok boyutlu bir şekilde ortaya koyamamaktadır. Dera’da başlayan ve daha sonra ülkenin geneline yayılan tepkiler bir kesimin sadece özgürlük, adalet ve eşitlik isteğinin bir tezahürü değildir. Bu tepkiler aynı zamanda uzun bir süredir Baas rejimi altında ezilen insanların onur ve şeref mücadelesi olarak da okunmalıdır. İç savaşın birincil derecedeki mağdurlarından olan mültecilerin şahit oldukları çatışma anları, kaybettikleri yakınlarına dair duydukları hissiyatlar, sınırdan geçiş anındaki duygu ve düşünceleri, Suriye’deki yaşanan savaşta kimi sorumlu tuttukları, geçmişe, bugüne ve geleceğe dair tahayyüllerini ortaya koymanın en doğru yolu gazetecilik tabiriyle mikrofonu onlara uzatmakla mümkündür.

Yaşar, bu çalışmada bir yandan Suriye’deki iç savaşın taraflarını ve nedenlerini tarihsel bir perspektif eşliğinde ortaya koyarken, diğer yandan da iç savaştan doğrudan etkilenen ve canlarını kurtarmak amacıyla Suriye’den Türkiye’ye göç eden insanların bu savaşa dair duygularını, düşüncelerini ve tecrübelerini

duygu sosyolojisi çerçevesinde anlamaya ve aktarmaya gayret etmiştir. Suriye'den Türkiye'ye Gerçek Mülteci Hikâyeleri başlığını taşıyan bu çalışma; 'Giriş', 'Tarihsel ve İdeolojik Arka Plan', 'Suriye İç Savaşı'nın Dinamikleri', 'Araştırmanın Konusu, Amacı ve Yöntemi', 'Mülteci Anıları' ve son olarak 'Değerlendirme ve Sonuç' olmak üzere altı ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında yirmi birinci yüzyıl içerisinde Orta Doğu coğrafyasında meydana gelen gelişmelere kısaca değinilmiş ve Suriye'de yaşanan trajedi sonrasında ülkesinden göç etmek zorunda kalan insanlara dair sayısal veriler paylaşıldıktan sonra, yaşanan bu gelişmeler karşısında Avrupa'nın, göçmenleri ülkelerine kabul etme noktasında seçici davrandıklarına değinilmiştir. Tarihsel ve İdeolojik Arka Plan başlığını taşıyan bölümde savaşın insanlık tarihi ile eşdeğer bir olgu olduğuna dikkat çekilmiş ve tarihsel süreçte savaş ile ilgili birçok tanım yapıldığı ifade edilmiştir. Savaşın karmaşık, kendi içerisinde birçok dinamiği barındıran bir olgu olduğunu ifade eden ve bu nedenle de Clausewitz'in savaşı bu kaleme benzettiğinin altını çizen yazar savaş ve iç savaş arasındaki farklılıkları tartıştıktan sonra iç savaşın ruhsal, siyasal, ekonomik, dini, etnik ve kültürel temellerinin olduğunu dile getirmiştir (Yaşar, 2020, s. 19-23). Yazar'a göre Suriye'de iç savaşın temel sebeplerinden biri sıkça dile getirildiği gibi toplumsal çeşitlilikten kaynaklanmamaktadır. Suriye'deki iç savaş ile ilgili yapılan ulusal ve uluslararası birçok araştırmada Suriye'deki gerilimin esas nedeninin Sünni-Nusayri karşıtlığından ve ülkedeki toplumsal çeşitlilikten (Araplar, Çerkezler, Ermeniler, Kürtler, Süryaniler ve Türkmenler gibi) kaynaklandığı iddia edilmektedir. Yaşar (2020, s. 49), Suriye İç Savaşı'nın Dinamikleri başlıklı bölümde toplumsal çeşitliliklerin toplumsal düzeni sarsma noktasında etkili olabileceğini kabul etmekle birlikte Suriye'de yaşanan bu trajedinin asıl nedeninin azınlık konumunda bulunan grubun çoğunluğa karşı hükmetme isteğinden, azınlığın çoğunluğu boyunduruk altına almaya çalışmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir.

İç savaş nedeniyle Suriye'den Türkiye'ye göç eden farklı etnik kimliğe sahip kişilerle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler

nihayetinde elde edilen bilgilerin yer aldığı Mülteci Anıları bölümünde çeşitli hikâyelere yer verilmiştir. Araştırmacı tarafından görüşmecilere önceden hazırlanmış sorular yöneltilmiştir. Yarı yapılandırılmış soru formunda yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve gelir gibi olgu soruları yanında davranış ve kanaat soruları da yer almaktadır. Otuz altı sorunun yer aldığı soru formu ile görüşülen kişilerin savaştan önceki yaşamları, sınırdan geçiş tecrübeleri, Kilis'teki yaşantıları ve gelecekle ilgili beklentileri anlaşılmasına çalışılmıştır. Elde edilen cevaplar soru sırası esas alınarak okuyucuya aktarılmıştır. Yazar, ortaya çıkan hikâyelerin 2014 yılından itibaren yapılan mülakatlar sonucunda ortaya çıktığını ifade etmiş ve bu mülakatlardan yirmi sekiz tanesine bu kitapta yer vermiştir. Çalışmada, görüşmecilerin etnik ve mezhepsel kimliklerine göre kendilerine yöneltilen sorulara verdikleri cevapların değişiklik gösterdiği görülmekle birlikte görüşmeciler genel anlamda Suriye'de yaşanan iç savaşın sorumlusu olarak Beşar Esed'i işaret etmektedirler. Ayrıca görüşme yapılan kişilerden bazıları Suriye'de yaşanan iç savaşı destekleyen dış güçlerin olduğuna dikkat çekmiş; Rusya, İran ve Amerika Birleşik Devletleri'nin bu savaşta en az Esed kadar sorumlu olduğunu ifade etmişlerdir (Yaşar, 2020, s. 122). Birkaç görüşmeci dışında Suriye'den Kilis'e göç eden mültecilerin Türkiye'ye ilişkin kanaatlerinin olumlu olduğunu söylemek mümkündür. Savaş sona erdikten sonra ülkesine geri döneceğini beyan edenlerin yanı sıra hayatının geri kalanına Türkiye'de devam edeceğini söyleyen görüşmecilerin de olması dikkat çekmektedir. Mültecilerin göç etme noktasında ilk tercihleri genellikle Türkiye olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında bu iki ülkenin sınır komşusu olmasının yanı sıra Türkiye'nin Suriyeli mültecilere yönelik olarak uyguladığı açık kapı politikasının da etkili olduğunu söylemek mümkündür. Suriyeli mültecilerden bazılarının Avrupa'ya gitme ya da Türkiye'de kalma tercihleri noktasında bir ikilem yaşadıkları yapılan görüşmelerde de ortaya çıkmıştır. Görüşmecilerden biri yaşanan bu ikilemi "Türkiye'de hayat var para yok, Avrupa'da para var ama hayat yok" ifadeleriyle özetlemiştir (Yaşar, 2020, s. 321).

Sonuç olarak Suriyeli mültecilerin savaş öncesi, sınırdan geçiş anları ve sonrasında Kilis'teki deneyimlerine odaklanan bu çalışma hem teorik hem de uygulamalı bir araştırma olarak literatüre katkı sunmaktadır. Ötekini dışlama, ötekine düşman olma durumu karşıdakini yeterince iyi tanımama durumundan kaynaklanmaktadır. İstatistiksel verilerden daha fazlasını içeren ve en önemlisi de yaşanan bu trajedinin mağduru konumunda bulunan mültecilerin deneyimlerini anlama noktasında önemli bir rehber niteliği taşıyan bu eser, hem yaşanan trajik olayları tarihe not düşmekte hem de mültecilere yönelik empati duygusunun gelişmesine katkı sunmaktadır.

Kaynakça

- Amaç, Z. ve Yaşar, M. R. (2018). İlk ve Ortaokullardaki Suriyeli Öğrencilerin Eğitimi: Türkiye’de Yapılan Akademik Çalışmalar Üzerine Sistematik Bir İnceleme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 85, 417-434.
- Amaç, Z.; Burak, D. ve Yaşar, M. R. (2019). Higher Education Experiences of Female Syrian Refugee Student: Aisha’s Student Journey. Khalid Arar, Kussai Haj-Yehia, David B. Ross ve Yaşar Kondakçı (Edt). *Higher Educations Challenges for Migrant and Refugee Students in a Global World*. (s. 327-341). Peter Lang Publishing.
- Bauman, Z. (2019). *Akışkan Modernite* (4. Baskı). (S. O. Çavuş, Çev.) İstanbul: Can Yayınları.
- Metcalfe, S. (4 Kasım 2007). *Town Without Pity*.
<https://www.nytimes.com/2007/11/04/books/review/Metcalfe-2-t.html> adresinden alındı. Erişim Tarihi: 01.12.2020.
- Sefarin, S. R., & Bendixen, A. (2003). *The Continuum Encyclopedia of American Literature*. New York: The Continuum Publishing Company.
- Yaşar, M. R. (2014). *Kilis’te Sığınmacı Algısı: Toplumsal Otizm ve Ötekileştirme Sürecinin İlk Görünümleri*. Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Yayınları.
- Yaşar, M. R. (2020). *Suriye’den Türkiye’ye Gerçek Mülteci Hikayeleri*. Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Orta Doğu ve Göç Uygulama ve Araştırma Merkezi.

Yaşar, M. R. ve Amaç, Z. (2018). Teaching Syrian Students in Turkish Schools: Experiences of Teachers. *Sustainable Multilingualism*. 13(1), 225-238.

Yaşar, M. R.; Bektaş, F. ve Amaç, Z. (2020). Göç ve Eğitim. Mehmet Akif Karaman, Zeynel Amaç, Yakup Doğan ve Fatih Bektaş (Edt). *Panik Yok!!! Ben Mülteciyim*. (s. 1-26). Ankara: Vizetek Yayınları.